

MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ
LIX. SZÁM

**A TÁRSASÁGNAK
EREDETE
ÉS ORSZÁGLASA**

KÉSZÍTETTE:
BESSENYEY GYÖRGY

A felszabadított Szatmárnémeti 400 éves református gimnáziumának tanulói kétszeres örömmel kapcsolódnak bele a „Magyar Irodalmi Ritkaságok“ kiadásának munkájába: egyrészt, mert porszemnyi munkájukkal alkalmuk nyílt a magyar irodalomtörténet ügyét szolgálni, másrészt pedig ezzel is jelét adhatták annak a ragaszkodásnak, amelyet ez a tanulóifjúság dr. Vájt hó László, a sorozat szerkesztője iránt érez, aki úgyis mint az iskola öregdiákja, úgyis mint volt tanára, lélekben sohasem szakadt el innen.

Szatmárnémeti, 1942. február 27.

Ligeti Imre

*a szatmárnémeti ref gimnázium
igazgatója.*

Bessenyei Györgynek ez a munkája a Magyar Nemzeti Múzeum i kézirat alapján most jelenik meg először nyomtatásban.

Pusztakovácsi remeteségének tizenhetedik évében veti papírra gondolatait a társaságnak eredetéről és országlásáról.

Az emberiség nagy kérdései tolnak eléje.

„Mi hát az ember születve?

Merre veszi útját?

Mi teszi jóvá?

Mi tartja fenn?

Mi az igazsága?

Hogy van szabadsága?

Miből ered rabsága, törvénye?

Miért köti meg magát, hogy úgy lehessen

[szabad?]¹

Töprengő lelke ezekre a kérdésekre keresi s adja meg a feleleteket.

A kancellária éber szemekkel, ügyelet alatt tartotta a nagy egyedülvalóságában elmélkedő és bölcselkedő embert, munkáit megjeleníteni nem engedte, s így életében ez írásával sem tehetett le egy követ „a közboldogság templomának oszlopa alá“.

„Az atyának munkája fiára marad.“

Tegyük le mi az akkor le nem rakott követ, hátha a halálnak örök álmai közt is bővülésbe hozzuk hideg hamvait!

Szatmárnémeti, 1942. február 13.

Nagy Béla

ref. gimn. tanár.

I^ső SZAKASZ.

Természeti szabadság.

A könyvek olvasásában elfáradva, a tudósok értelmétől megrészegevedve egymásra áradt okaiknak tengerében beleveszve, hogy menekedhessem, partra úszók ki; — minden könyvet beteszek, és a természetben rejtezem, ennek szavára figyelmezek, tanácskozáván lelkemben örök igazságával. — Nincs értelem, okosság, mely a világ bölcseinek, papjainak okaikat magába eligazítva egy húrra vehesse; mentül tovább hanyod-veted azokat, benne, vélek annál inkább eltévedve, végtére magadnak kell magadtól kérned: hol vagy! Valamennyi erős elmét olvasol, külön-külön mind igaznak látszik, de ha együtt nézed, zűrzavar, és örökös vetélkedés kavarg előtted. Oly szüntelen háborgó tenger, melynek révpartja látásodnak határából kitűnik. Ne futkossunk utánuk — térjünk vissza!

Mit láttak a bölcsek! Mit érzettek! Természetet. Mivel okoskodtak? Lélekkel. — Látom e világot, érzem magamat, van lelkem — menjünk a kútforráshoz és onnan induljunk le széjjel annak ágazatain. Ne mondd, hogy ez így,

amaz úgy ítélte; csak azt nézd, hogy a természet mire mutat, hogy határozza meg igazságát, útját, törvényét, szabadságát, józanokosságát. Valaki az emberi nemzetnek magára tartozó igazságairól írt, és a józanokoságnak határán túl ment, semmit se mondott, — abba keresett érdemet, amivel természete nem bírhat: csak álmodott és olyan szerencsével biztatott, melyet újjal mutatott, de meg nem adhatott; — úgy mint az a holdvilágra mászó kereskedő, ki nyereségét álomba kapja, s lehetővé nem teheti, következésképpen magát kopasz reménységgel táplálván, képzelődéssel hízik és beszédet eszik. Sem egy, sem más. — Ahol egy csecsemő! — Semmi tehetséggel nem bír, tehát kötelessége sincs még semmiféle; néki tartoznak mindenképpen, ő pedig senkinek semmivel; előre fizetnek neki, mely adót a természet parancsol iránta; — kölcsön vészen — nem tudja, és akkor fizet, mikor gyengeségtől szabadulván arra visszanéz, és élete fenntartására, öreg szüleire többé szüksége nincs. Mi hát az ember születve! merre veszi útját? mi teszi jóvá? mi tartja fenn? mi az igazsága? hogy van szabadsága? miből ered rab-sága, törvénye? Miért köti meg magát, hogy úgy lehessen szabad?

Az emlékezet bölcsőjéhez vezet, — látja nyugodalmát, hol a gondviselő kezek rengették; — szájában érzi még anyja tejének erejét; véri, melyet édes atyjának ágyékából és anyjának testéből vett, ösztönei által erode-

tire forgatja vissza, származásának kútfejéhez kötvén ifjúi életét. így a gyermek magát atyjában, az atya életét fiaiban nézi és érzi, úgy, bogy a gyermek eredetihez, — a szülék pedig gyermekekben életeknek utolsó gyönyörűségéhez vannak forrva. Míg a test ifjúságát és egész erejét viseli, számtalan kedvvel mulatja magát; de mikor csoportos esztendeinek ősz fejére szállott tábora örömét kezéből kiragadja és vérében hideg vért ereszt, — minden világi gyönyörűsége gyermekeire szorul, ha vannak. — Oh, bánatos emlékezet! az én életein pusztá, — minekutána az időnek ostroma belőlem, mellőlem ifjúságomat, örömemet elsodrotta, és az elmének száraz okaira szorultam, hogy gyermek nélkül való öregségben ahelyett gyönyörűségemért vágyódásomat csak képzelődéssel tápláljam. Hiába keresem örömemet szívemben, — minden kedvtől üres; — nem fakad gyökereiről egyből elveszett gyönyörűségeinek szomorú emlékezetinél; — nincs kire tekinteni — nincs kihez szólani — nincs a hosszú élet miatt elfáradott szívet mivel éleszteni s nyugtatni. Kerüld a magános vénséget, oh boldog ifjú! mely veled a halálnak mord keservét elhunyasod előtt érezteti. — Bocsásd meg. Olvasó! ezen elragadtatásomat; — nem tartozott ide, — de tartozott a szívemre, melynek mélységéből származik. Tovább!

Így hát az atyák gyermekeikre esdeklenek, mely által azokat ölelve önnön magokhoz üt-

padnak. A gyermek életének eredetét atyjában látván, nála minden világi boldogságát meg HISZI: hogy lehetne, úgymond, káromra az, aki szült és életének minden feltalálható erejével javával oltalmazott, táplált — ki testében, vérében szorongatott, melengedett, minnelőtte még világosságot látnék? ki most is ha szenvedek, szenved, ha vigadok örül, — úgy, mintha nem magában hanem bennem élne, — ki jóval nem élhet, ha belőle nem adhat. Következés hát, hogy még e két fél között sem alkú, sem kötés nincs a természetén kívül; — ennek ösztöneinél nincs erősebb contractus, egyezés, sem kötés; — ezek világi törvényektől nem függenek, hanem azokat húzzák magok után. Ezen köteleesség teljesítése nem királyi parancsolatra vár, hanem az Isten örök igazságának sugarló szavaira figyelmez. Ez által íratott meg az a törvény, mely a királyi hatalmat e világon sorjára állatta. Még itt *atyai vezérlésnek* mondom, mivel e szó: *uralkodás* sokféle egymással ellenkező dolgot foglal magába, melyek az atyai vezérlésnek természetivel nem egyeznek. Atyát, gyermeket, — szabadságot, rabságot, — kegyetlenséget, kegyelmet ugyanazon szónak értelmébe rekeszteni nem lehet; az uralkodásban pedig egyre-másra, időről-időre mind befoglaltathatik.

Már ezt feltéven, hogy az embert a természet minden külső-belső tehetségeivel együtt szüli a világra, — azt is meg kell engedned,

hogy elszólhatatlan személyének reá tartozó igazságait is azokban adja által. Ki-ki azok által tartja fenn magát, — élelmének keresésénél fogva senkitől sem függvén; — mivel kettős erő tehetség senkinek sem adatott, mellyel a maga szükségét megbírván előbb, azután másoknak is elégséges legyen. így a természet — szükségével, tehetségével együtt kit-kit magának adván által, senki sem függ szomszédjától, mivel egyik sem élhet a másikon, sem egymásnak rabja nem lehet. — Soha sem lesz a világon olyan jó törvény, és boldog uralkodás módja, hogy a nép maga által ne legyen kénytelen élni, azaz enni, innya, ruházkodni, fedél alatt lakni és magát ellenségei ellen védelmezni. Minden lehető boldogsága magából telik, — az uralkodó hatalom pedig csak annyiba adhat valamit hozzá, ha el nem veszi tőle azt, amit neki a természet fáradsága után ad.

A legjobb királynak érdeme abból áll, ha nem erőszakos, de igaz, — elnézvén hogy uralkodása alatt népének sorsához szava legyen; mivel munkájából telik ki minden, amit természeti erő szül s ami egyenesen természetére tartozik. A népnek hát szava van életéhez és annak állapotjához, mert Isten teremtette; szava van kenyéréhez, mert verejtékében tenyészik. Hol volt olyan mindenhatósággal bíró fejedelem, ki magától országának minden szükségét megadta volna? Micsoda bölcs szabott olyan szent törvényeket, melyek-

nek védelmező szárnyai alatt a nép henyélve hízhatott volna? — Tarts fel bennünket igazsággal a magunk keresetiben: ne vedd el élelmünket a mértékletes szükség felett, — és jónak vallunk! Ezt kéri minden nemzet uralkodó hatalmától, — légyen az király, akár tanács. Így egy uralkodának jóságára nem kívántainak meg más különös érdemek, csak az, hogy rossz ne légyen. Milyen könnyű, milyen nehéz!

Már mindezeknek meghatározására' tudni kell, hogy mi az embernek személyére tartozó igazsága, mely természetiből ered egyenesen és az egész emberi nemzetre terjedvén ki, világtörvényvé válik. Megmondottuk már, hogy minden léleknek tulajdona az, amit természeti tehetségével magának szerez, mivel ezen erő egyenesen Istenétől jön, ki egyedül teremthetett. Hogy dolgozhatunk és okosságunk van, azért nem földi királyunknak, hanem istenünknek tartozunk háládatossággal. Már valaki erővel vészén tőled abból, amit magadnak erőd által szerzettéi, rabi szolgálatra ver általa. Ha megnyugszol ebben, hogy valaki rajtad erőszakot űz, reád nézve gonosz; abban is meg kell győzettetni, hogy ha Te űzöl másón, — erőszakos vagy. Magadból származik hát az igazság mások eránt.

Már ki-ki magára születvén, élvén, halván, keresvén, határozván, idvezülvén, — kinek legyen az az igazságai, hogy neki szomszédai tartozás nélkül tartozzanak mindennel? Ki lé-

gyen embertársának rabja csak azért, hogy amannak kettő hatalmat adjon, magában semmivé lévén! Ki légyen feletted több, mint Istened, hogy attól megfosszon, amire teremtőd érdemesnek esmért és vele megajándékozott. Miért estek hát az emberek egymásnak közéletében! Miért születik szabadsággal szolgálatra! Hogy harácsolhat a heverő a verejtékezőnek keresztiben! Hogy esik meg, hogy akinek kilencvenkilenc kenyere van egy napra — elvegye századiknak attól az övét, akinek három napra jut egy! Oly terhes kérdések, melyekre rövidesen felelni nem lehet.

II^{dik} SZAKASZ.

Atyai vezérlés. Fiúi engedelmesség.

Az emberi származásnak rendi minden vezérlő hatalom egyenesen atyákra tartozik. Míg még az ember eredetihez oly közel van és vérében magától messze el nem származott, — atyai vezérlésnél egyebet nála feltenni nem lehet. Mi ez! merre megyen! hogy terjed el! — Az atyák, míg kötésbe nem állanak, egy-, mástól nem függenek; — de külön-külön mindenik elégtelen azon dolgokra, melyeknek megszerzésére szüksége kényszeríti; — azonban ho^{ri} társaságra van teremtve, annak beszédénél ellene állhatatlanabb bizonyága nincs. Miért adta volna a természet szavait, ha mint medvét külön barlangokra akarta volna életé-

vel zárni? Az ember ezenkívül egyenként mind gyenge, úgy hogy magára maradván, élete a fenevadak közt bátorságba se lehet. Csoporton van ereje, és együtt tehet mindent — magába pedig semmit se. Megmutatja erkölcsi tehetsége, hogy sokasága összeköttetésre, gyülekezetre van teremtve, mivel tulajdonságait társaságba fedezheti fel, magába pedig külön külön magának ismeretlen marad örökké. Nézz meg egy fényes várost épületeiben, kincseiben, — micsoda emberi értelmet, erőt, mesterséget mutat? Gyülekezet által készül meg. Soha egy ember magába semmi emberi méltóságához illendő dolgot nem csinál, ott állván meg testi tehetségeivel csak, hol az állatok.

No hát az embereknek egymással egyezni, ismerkedni, barátkozni kell, — mivel egymásnak kölcsön segedelmével használhatja mindenik a maga erejét magára nézve is; melynél fogva világos, hogy az ember embermásának rajta elkövetett segedelme nélkül soha baromi állapotjából ki nem szabadulhat, és hogy valaki emberi méltóságra mehessen, arra emberi segedelem nélkül nem juthat. Minden tudomány, mesterség nélkül ő is csak vadállat. Hogy légyen tanult magában? hogy tégyen szert mesterségre? — Azt látod, hogy az Isten az embereket csak annyiba teremtette embereknek, amennyibe társaságok lehet, mivel meg nem engedte természetének, hogy magát társaságon kívül felfedezhesse. Szorgalmatos

kezek által kincseit magából kikeresni, így, mint az aranyat a hegyeknek elrejtett gyomrából.

Eszerént összeáll az ember; — békességet köt maga közt, barátkozik, házasodik: — különben szüntelen tartó félelemben, verekedésben kell neki lenni, mely dolog az életűek csaknem elviselhetetlen terhe. A nemzetségek mindég többre-többre terjednek és eltávoznak egymástól; de a szüntelen való házasság ugyanazon vidékben, nemzetben őket mindég összeveszi és fejenként összecsatolja, mivel mindég eltávozott vérben keresi az ember inkább gyönyörűségét. A testvérrel való házasságtól együtt nevelkedett gyermekek közt a természet mindég idegen. Ennek ugyan találhatik példája, de oly szűkön, hogy tekintetben is alig vétethetik. Megtartja a természet azon szemérmességet, hogy az ember oly közel a maga véribé nem bujálkodhassék, — csömörrel keveri gyönyörűségét, hogy elűzze magától azt, ki vele élni kíván. A zsidóknál nem volt idegen dolog. Támár bátyjának, Amnonnak, ki erőszakkal kényszeríti, így szól: *Ne cselekedet e gonoszságot; kérjél az atyámtól és nem' tagad meg tőled.* Egyenesen házasságra mutat. Amerikának vad nemzetségei közt jegyzi meg a karabaitákról, hogy összekötésekben semmiféle vérséget nem tartanak. De valahol az egy atyától-anyától származott gyermekek egymás társaságába nevelkednek, nem hiszem, hogy idegent ne kívánjanak in-

kább, mint magokat. A persiai Despos Cambyses vette volt hűgát feleségül, hihető, hogy egymás társaságán kívül éltek. Talán Cambyses hűgát csak annyiba esmérte testvériének, amenyibe szóval mondották neki, egyéb- aránt idegennek tetszén előtte. Az egyptom- beliek legnevezetesebbek e részben, kik e rút dolgot törvénybe vették s megengedték; de sohasem hiszem, hogy ott is e szabadsággal sokan kívántak élni; — annyira idegen tőle a természet. Különben valamikor az asszony mással egybekel, — emberi nemzetének közön- séges vérében mindenkor testvériét veszi ma- gának férjül; de csak minden tekintetben he- lyesebbnek látszott idegenekkel házasodni, azért is, hogy ez által egymásba erősödjenek és a tőlők elágazott magokat magokhoz min- dég közelebb vihessék. Minden házasság egy- egy nemzetséggel lett a férjhez ment vagy megházasodott személy csoportjának segedel- mére. E szerént az idegen házasságot a társa- ságnak közboldogsága is parancsolta, mely- nek fundamentum oszlopa békességben, egy es- ségben és kölcsön segedelemben állott.

Végre a lesz, hogy az anyák magzatjaikkal együtt külön nemzetté változnak. Számok egész országra terjedvén ki, ennek egyik széli- től a másikiig egymást nem láthatják; — nem társalkodhatván, nevedkedhétvén együtt, csak szakaszonként atyafiasok, és idegenség támad köztök; — de mivel egy nyelvet beszélnek, egyforma viseletét viselnek, egymást mégis

ugyanazon házi nemzetségnek esmerik, minden más nemzettől megkülönböztetve, kiknek nyelveket nem értik. E szerint a haza váltován már az egész egy vérben élő — magától elágazott nemzetnek atyjává, — az atyafit hazafinak nevezik, ami csak azt teszi, hogy távolról való vérség. Még itt az ifjúság mint gyermek, s a bíróság atyaság; de már a nemzetség szélesen kiterjedvén, az atyaság lassan-lassan uralkodó tanácsná válik; innen érzéketlenül emelkedik fel hatalmára, melynél fogva országoló tanácsná lesz, a gyermekek pedig néppé. Így lesz az atyaság királysággá, és a fiúság jobbágsággá.

A nép törvényekre szorul; ő az országnak teste, ereje, méltósága, jövedelme; csak ott kell hát megállni, hogy ez az ország. Ki rendeljen? Az, kire a rendelésnek jó vagy rossz következése tartozik; — akinek hatalma van, s ha akarja, minden tőle különvált akaratot eltöröl és törvényét fenntartani elégséges erő: vei bír. — összekiáltják az ország népét, hogy¹ tanácsot ülni jöjjön; de már otthon való házi gond nélkül senki se lehet, hol élelme keresésének szüksége életét mindennapi dologra szorgóztatja. Feleség, kisebb-nagyobb gyermekek kinyújtott karokkal kérik a segédelmet és atyjokra esdekelnek. A gyűlést hosszasan tartják, — távol esik. Nyűgös utazás, költség, ott való őgyelgés, zenebona, ácsorgás; ellenben a házi szükség, — szerelmes gyermekkel otthon maradott kedves feleség, a hazafiakat

unalomba hozzák. Menjenek, legyenek, végezenek! ezt mondja az elterjedt sokaság, és egynéhányat küld maga helyett követségbe, kiknek hatalmát által adja. Ezek határozzák meg hazájának sorsát, kik a nemzet szabadságának oltalmazásánál fogva nyomják le annak hatalmát önnön hatalmával, — szabadon uralkodván rajta oly törvények által, melyeket közakarattal csinálnak, de osztán mindég különös tetszések szerint magyaráltak, és idő, alkalmatosság, szükség szerint változtattak, fogyasztottak vagy szaporítottak. — A nemzet csak hallgat, foglalatoskodik és életének gondjába mint tengerbe elsüllyedvén, azonkívül nem lát, sem hall. Végre veszi észre magát, hogy szorongattatik. Honnan, — merről? Széjjelnéz. Nagy lármával összerohannak, hogy azt magok lássák, vizsgálják, rendeljék: — de hogy! A gyűlés tagjainak száma véghetetlen; ha mindent meghallgatnak, ki szól és szóiani szabadsága van, az ország magának sem időt, sem békességes türést elegendőt annyi esztelen beszédnek meghallgatására nem vehet. A lesz, hogy a meghallgathatatlan sokaság magához szólani nem tudván, jelenlétében és szemeláttára is csak azok végeznek, akik másszor. Törvényhozó s parancsoló hatalom mind a tanácsnál marad; a népnek nem marad egyéb a magában való morgásnál, dűnnyögésnél, melynek kinevetésére a hatalom mindenkor elég módot talál magának. E már szabad monarchia valóságába, mindég

tanácsot és szabadságot viselvén szívébe, mely által királytételre erőltet. Az országoló tanácsnak más tekintetben még nagyobb sebe van annál, mely annál inkább orvosolhatatlan, hogy rúgója ösztön és természet által készül meg.

Valahol száz személyből álló tanács ítélt, — de legyen több vagy kevesebb — majdnem minden dolognak meghatározása felett küzködésbe jön magával. Egyik ennek veszi meg segedelmét, más másnak; ez ehez rokonság, az amához; — széjjelhúzás, titkos agyarkodás, szembevaló tettetés láttatik minden részen; hozzájárul a természetnek magába forró irigylése, melyet az állatokban is kimutat. Ezekhez tartozik az egymás ellenébe tétetett szerencsekeresésnek módja, kisebb-nagyobb erő, tekintet a tanácsbeli személyek közt. Honnan származik, hogy soha seregek titkos vonakodás nélkül nem lehet. Bosszúállás, tromf, túlzottság fúrják még mindezek közé magokat, és elég szegény találtatik, ki igazságában csak azért nem lel elégtételt, hogy Pétert találta magához hajtani a tanácsnak bírái közül, melyet Pál megtudott, ki Péternél hatalmasabb, s titkos ellensége is néki. Soha az irigységnek, bosszúállásnak, rejtekbe meglesett haszonélvezetnek szüntelen folyó áldozatja egy tanácsban sem szűnik meg a világon, — a falusi széktől fogva az országoló tanácsig.

Továbbá légyen hivalkodás vagy ösztön, de csak látnod kell, hogy a sokaság közt minden ember előre kíván tolóskodni, és magát a főhelyre fúrja be, ha különben nagyravágyás az ott való nagyobbaknak kevélysége onnan vissza nem köpködi. Rang szerencse után verset futnak, — kéznél-üstöknél fogva rángatják egymást vissza, gáncsot vetvén amannak, hogy fortéllyal eleibe mehessen. Némelyik a benne élő szemérmességet páncélba öltöztetvén, oly megsebheteretlen orcátlansággal, hogy a gyehennának tüze sem hozza elpirulásba. — Látod, hogy egy hivatalnak megnyerésében, mely ranggal, tekintettel különböztet, tizen, húszán is taszigálják egymást, szembeszoró köpökkel láttatván magokra ezeket mondani: Te tunya, tudatlan! hogy kérheted ezt! — Jönnek, mennek, súgnak, búgnak, nyilván dicsökszenek, titkon ígérek, fogadnak, esküsznek, eröltetnek, ajándékoznak, végre pedig oly zörgetéssel kérnek, hogy a királyt széki-ből is majd aláhúzzák. Ha némelyik szerencsését sorsának kezéből kihazudhatja, nevetve megyen haza, hogy bajnok társait lába alá tapodtatta. Esedező leveleiben magát vakmerőül dicsérni soha meg nem szűnik, mely miatt helyette azok kéntelenítettnek magokat szégyenleni, kik hivataloktól arra vannak átkozva, hogy neki szerencsését megcsinálják. Régi eleinek temetőjéhez megyen, kiknek hamvairól megavult érdemeiket felszedvén, — azokat magához ragassza — mintha azok nem

tartoztak volna hazátokat érdemmel szolgálni, vagy annyit szerezhettek volna magoknak kötelességeknek felül, hogy általa vérek-ből származott gálád maradékaikat is örökre megérdemesítsék. Ha atyáid nagy emberek voltak, és te is jó vagy, — minden bizonnyal több tekintetet érdemelsz, — mivel régi véred megrögzött érdemet mutat, gyanúságot szolgáltatván arra az élöknél, hogy minden eleid jók voltak, melynél fogva töllok a társaság hosszas szolgálatot vett. De ha nincs erkölcsöd, érdemed, — miért tegyenek! Csak azért, hogy magad mondod, vagy hogy eleid érdemesek voltak, kiknek vérekben te megsavanyódtól? Ollyá venném, mintha erős érzéssel kívánnál itatni szomjúságomban azon okon, hogy mardosó savanyúsága azelőtt aszú szőlő bor volt.

Láttad hát, hogy a szemérmes erkölcsnek, becsületnek közepette — a keresztényi tudományok kedvetlenségére, mely minden világi fényvel ellenkezik, — az ember micsoda ellene állhatatlan ösztönt mutat a felemelkedésre s uralkodásra; úgy hogy ha magát hazájába .legelső személyé, szabad uralkodóvá nem teheti, — örömet lesz rabja az hatalmasnak, csak engedjen néki is rabokat kisebb tehetsége alá, kiken uralkodhasson és hatalmával kevélységét mutathassa láncaid között.

Mindenféle törvény alá vett társaságot két dolog szül s tart fel: a törvényhozó és parancsoló hatalom. — Hijjába vágnak törvé-

nyeid, ha parancsoló hatalmad nincs, mely által igazsága azokat szófogadásra vegye, kiknek javokért készült, — benne minden lehető boldogság meghal. Az ember szab magának törvényt, de soha sem elégséges arra, hogy önként engedelmeskedjen, neki, ha nem ütik. E szerént elébb arra nézve kell neki törvényt szabni, hogy közigazság legyen; — e pedig azután azt a törvényt húzza maga után, hogy ha az elsőt nem fogadja, magát a másikkal üsse. Magának kell az embernek magát büntetni, ölni, vágni, raboskodtatni, hogy az által a megismert felállított közigazságnak és javának engedelmeskedjen; — azaz bottal hajtja magát boldogsága után e világon, de soha se is fogja meg.

Már a parancsoló hatalmat, ha száz milliómból álló egész nemzet szerzi is egész voksával; de a törvényt csak ki kell kezeiből eresztetni, különben a törvénynek lelket nem adhatván, melyet (parancsoló hatalom eleveníthet meg, — csak törvény nélkül volt állapotjára tér vissza. Itt támad a kérdés: hogy három vagy négy száz királyt tégy, hogy szabadabb légy, vagy egyet! — mert az ember emberi tulajdonságaiból, azaz erőtlenségeiből, vágyódásai- ból ki nem vetkezhetik, ha száz trónra helyezteted is. Hasonlóul akármely uralkodó tanácsba tegyed ezeredik tagnak, csak ember marad hivatalában és királyrésznek esmeri magát. — Légyen tanácsod kisebb-nagyobb számmal, — de parancsoló hatalmad csak által kell

neki adnod, ha különben társaságbéli életeddel lenni kívánsz; — mihent é meglesz, — beszélj vele annakutána és lássad, ha nem királyod-é szintúgy a sokaság, mint az egy ember, kit azon hivatalra felszenteltél. Nevezz nekem egy tanácsot a föld kerekiségén, ha olvasott ember vagy, mely a hatalma alatt való népét, országot kötve tartja és tartotta eleitől fogva! mely még személyes királysággá is által ne változott volna vagy egyszer vagy más-szor.

Így a parancsoló vagy uralkodó hatalom természetébe fogantatik a társaságnak, mely királyságnak neveztetik, és aki viseli, királynak mondatik. — Próbára maradt még, hogy király alatt-é boldogabb a nemzet, vagy királyok alatt? — Az uralkodás módját hasznodra nézve ítéled jobbnak, vagy rosszabbnak. A boldogságra kell hát tekinteni, hogy érdemét fontolhasd. Már ha meg akarsz érteni, a boldogságot is ne hírhez, névhez, hanem békességhez, igazsághoz kösd. A római nép dicsőségének idején vértette magát halálra; és mikor az emberi nemzetnek vérént ontotta, soha olyan boldog nem volt, mint Augustus alatt. Itt már a köznép dicsőséges nem lehet, mert minden dicsőség a császáré. De minek a szegénységnek a dicsőség, ha éhen-szomjan kell azért a vérént ontani, mely nem az övé, hanem vagy Cesaré, vagy Pompejusé, ő pedig csak megszerzésének terhe alatt nyög, mely fáradsága mellett mindig elfelejtett semmiségébe marad, azokért lé-

vén szerencséje magát vesztegetni, kik jutalom fejébe jármát nyakába teszik. — Nézd, mire visz a tanács-király!!

Nem igaz tehát, hogy kezdetben egy tett volna magából erővel királyt, hanem a társaságbeli emberek rendelték, mivel őket reá csupán szükségek kényszerítette, nem tudtak magokban hogy lenni, mint most sem tudnak. Szája-tátott ostobaság feltenni, hogy kezdetben egy ember csupa szóval, beszéddel, magajánlásával százezer és millióm hozzá hasonló embereknek egyedülvalóságát urává tehesse, ha nem teszik önként; azért is, hogy egymást véreztek, mivel a fővebbek közt mindenik parancsolni kívánt, azért is, hogy a dolgok magok közt nem folyhattak, mivel senki sem engedett a maga ügyében, hatalmat kellett állítani a vizzálykodó embereknek magok - közt, mely által a közjót, bátorságot, igazságot fenntarthassák; — erre rendeltetett a király. Nézd meg a világ híreit szabadságú nemzeteit! — mind független akar lenni, — de törvény alatt ez nem lehet, és csak azt cselekszi kínjában, hogy a parancsoló hatalom nevit, képit, formáját változtatja — egyik alatt sem szűnven meg attól függeni.

Rómának királya volt, elúzte; — consul, dictatorra szorult, kik Romulusnál jobban parancsoltak. Az ember úgy van teremtvé, hogy kötve legyen, és a hatalmas előtte lássa, mely ivéle parancsol, — különben mindég egymást (szaggatja. Izraelnek népét Isten vezérli, mely

szerint annak maga méltóztatik üzengetni, parancsolni. De meg nem nyugosznak benne — király kell mégis. Némely nemzet a személyes királyságot megúnván, hatalmát visszaveszi és tanács-királyá változtatja; de minden kiizkődésével is oda megyen vissza, ahonnan eljött. Csakugyan, sokkal inkább megszenvedi emberi nemzetünk a királyságot egy személyben, mint százban. Az első tart, a második örökké változik. Hol láttál nagy országban örökké tartó királyságot! Láthattál eleget, — tanácsot egyszer sem. — Egyptom örökös királyság. China úgy álmodik, hogy sok millióm esztendeje, mióta monarchia. Assyria hasonló örökké király alatt cl. Media, Persia szintúgy, hol a királyi uralkodásnak vége nincs. A mongol, a jappon egyenlőül mindég királyság. — Attica, Lacedamon, Róma minden emberi bölcseségből, erőből kifogyasztják magokat, hogy király nevű hatalom alatt ne legyenek, — melynél fogva egyet fordulnak az időben, és sok lárma, zenebona, fáradság után (mely időben életének mindenféle terhét viselvén, örökké parancsolnak néki) ismét királyság alá ül le. Minek futosod magad holtra a kerítésben, ha látod, hogy belőle sehol ki nem i mehetsz! A monarchiák idejéhez képest mit teszen a respublicák ideje! Azonban itt is képzelt szabadságának közepette a legnagyobb rabi félelem közt reszket. Venezia király nél; kül nagyobb rab tudott lenni, mint azzal lett volna. Törvénye úgy mutat, mintha mind a

gonosztevőkre célozna, olyan országnak számára készülven, hol egy emberséges embert sem teszen fel. Végre bölcs tanácsának esztelensége minden reménységéhez való józan okosság nélkül, olyan erő ellen tör ki, mely reá tekint, s tanácsbeli királysága felfordul. A veneziái nemzetek polgárokká lévén, legalább a nemzet ezt nyerte, hogy nevetséges királyaitól megmenekedett. Bűn, szegénység, rettegő félelem borította el a várost, hol néhány ház uralkodott fényben; a többi éhezett, sínlett. Az elnyomathatott szegénységnek szabadságánál való boldogsága ebben állapotodott meg, hogy lárvát tévén képére, bíráival előgyeledve, a vendégségekben táncolhattott, melyet amazok elnéztek, csakhogy ez különös medvéknek vashorgok orrokba lévén akasztva, pórázokon ugráljanak.

A lengyel nemesség tette magát minden tőle különböző forma felett legkülönösebb módba, — király alatt lévén határ nélkül való nemesi szabadságban és uralkodásban az országnak népén; — megtette a királynak képét minden valóság nélkül. így él szabadságával vissza mindaddig, míg a király és nép alatt való igazságtalanságát a jármába fohászkodó hatalom alá nem zárta. Ők nem azért nem engedtek a királynak illendő hatalmat, hogy rajtok szabad uralkodóvá ne lehessen — hanem, hogy ők uralkodhassanak, — mely szerént választott királyoknak csak nevet adtak, magoknak tartván annak valóságát.

Franciaország most magán általesvén, a királyi hatalomra öt direktort választ; — ezeken kívül temérdek királyi tagokat teszen. Mi lesz? Zsákmányt vetnek az ország jövedelmére, minden fejedelmi udvart el akarván lörölni, hogy annak színe alatt magok harácsolhassanak. Hazájoknak szerencsáját, vagyonát, dicsőségét, népét prédára teszik ki. Egész országnak sorsa egyetlen egy embernek fejéhez kötött, ki Egyiptomból megérkezvén, hazáját haldoklásából új életre teremtette, forró nyavalyájából egészségre hozván dicsőségének egeiben visszahelyeztette, mely szerént boldognak állítja magát az ország, hogy egy királyi consultól függ és directori tanács alatt nem sínlik, kik ideig-óráig lévén hivatalokban, azon igyekeztek, hogy egész életekre való kincset lophassanak magoknak egy-két esztendő alatt, — mely igyekezetnek minden egyéb dolgot feláldoztak, ezt gondolván, hogy ha pénz van, mindenütt lehet hazát csinálni, a szabadság pedig szegénységben semmi. Ninjcsen olyan főtanács, kisebb-nagyobb legyen, / hogy szabad uralkodásra ne törekedjen, teljest hatalma alá kívánván venni azokat, kiknek oltalm'okra rendeltetett. Geneva kis város; — mintegy 24 ezer lelket fog magában, — mégis a. XVI-dik században 25 személyekből álló tanácsa olyan teljes hatalomba bocsátkozott, hogy a közönséget maga ellen lázadásba hozván, fegyverbe öltöztette. Szomszéd fejedelmeknek közbenjárások által hozattak csendes-

ségre s új egészségre; — de azontúl is a nép csak teljes hatalma alatt feküdt. Az ilyen apró társaságok azzal tartják boldogságokat a monarchiák felett, hogy nem háborognak. Igen! mert nincs mivel. Az erős mellet a gyenge mindég szelíden viseli magát, de nem azért, mintha hatalmaskodni vágyódása neki is nem volna, hanem hogy erőtlensége miatt oda nem juthat. Az uralkodók sem hadakoznak, ha nem nagyok. A hassenburgi fejedelem senkinek sem üzen hadat, szinte úgy mint Luka, Vágás. Valahol az emberi vágyódást nincs minek kísértésbe ejteni, — ott csendesség van.

A nagy emberek közt ki-ki parancsoló hatalomra kívánván vágyakozni, végre azt látod, hogy közülök engedelmességre, függésre nem jut ember, — honnan következik, hogy egyet kell párán csolónak választani. Valamennyi nemzet szolgálatra adta magát, mind kínjába cselekedte, nem találván más módot polgári létének fenntartására. így a király hivatalt, személyt, rangot a társaságnak törvénye, igazsága, szüksége, boldogsága szüli. Magába változik a nemzetnek összevett hatalma királlyá, oly természet szerint, mint a rózsabokor felett annak virágja; — mely móddal a királyt az országban, az országot a királyban szemléled. Hadd járjon! Ha némelyek régen úgy hitték, hogy az uralkodók választása nem a népekre tartozik, hanem az Úr által kenettetnek fel, mint Saul felkenettetett. Honnan következik, hogy a gothusok, gvadések, marko-

mannusok, avaresek, lombardusok királyai is mind különös postával hivattattak meg az Úrtól uralkodásokra az egekből, — rangjok, hatalmuk, méltóságok az emberekre sehogyse tartozván. E mind igen szépen van, — de csakugyan jó lesz ezen értelmet vén harangozókra bízni, kik a másvilági dolgokat a cinteremből hallgatják, vesszőcskével kaparászván előttök a porban.

Nem jobb lenne, ha így okoskodnánk a királyságról: hogy életed, kenyered oltalom alatt legyen, arra közigazság kell: a közigazság törvényt szül, — a törvény parancsol, a parancsolat hatalmat nemz, a hatalom élő személyt kíván, hogy magát gyakorlásban tehesse, — a személyt megteszik, és királlyá változik az által. E szerént a királyi hatalom és király a polgári társaság természetéhez van forrva, — azaz a szüli, azon tartózkodik s abban él; csak egy kevés várákozással, hogy Mózes szerént a vüág két embertől szaporodván, addig míg meg nem sokasodik, valóságos királyságot nem mutathat. De Ádám mégis király volt, még pedig a leghatalmasabb, leggazdagabb e világon, mivel e földnek kerekességét bírta és senkitől meg nem győzethetett. Csakhogy már nagyon magános királynak tanálad az olyan halandót, kinek csak egy borotvássá sincs.

III^{ák} SZAKASZ.*Vezér. Kapitányság.*

Előre kölcsönöztem magamat a királysággal. Már itt menjünk ismét az útjára, hogy az uralkodó hatalom elébb mindég tanácson kezdődvén, micsoda eszközökkel hág fel a trónusra, egy személlyé változván sok személyre elosztott valósága.

Ádámtól vévén fel dolgunkat, atyák vezérlettek tehát elébb, azután uralkodó tanács, azaz bírák, — de emberi nemzet sebes szaporodáshoz fogván, a földnek színén széjjel elterjed; — különb-kiülönbféle egek alatt születve természeti tulajdonsága elváltozik, nyelve széjjeloszlik, és egymást az emberek nem értik. Légyen, hogy a Babel tornyának építése különböztette meg a nyelveket, mely szerént az Úr kinézte, hogy lehet az embereknek a csillagokig s azokon túl kőfalat emelni, — mely munkát oly módon, akadályoztat, hogy a közönséges nyelvet összezavarja. Mindezeknek vizsgálása, látod, reánk nem tartozik. Az ilyen eseteket tiszteljük inkább, mint gyenge okoskodással kívánjuk feszegetni, — mely dolog csak világi elmékre tartozik. Elég az hozzá, hogy Ádámnak magzatjai egymástól eltávozván magokat sem értik, sem esmcrik, noha egy öreg atya kilencszáz esztendeig is elél pihenőbe háza népének közepette, mint a boldog Matusalem. Mi — látod — hatvanheten esztendőkre szorultunk legfeljebb életünkkel,

mintha nem is az az emberi nemzet véréből származnánk, melyben az ilyen idejű halandók fogantattak. Akkor szükség volt erre, hogy a világ szaporodjon, vagy csak az Úr kívánta Matusálemért a természetnek meghatározott rendit más útra venni. Most semmiféle szent életnek nincs szerencséje az Úrtól ilyen hosszú időt nyerni. — Legyen akárhogy: de a nemzetek egymástól Ádámnak véreben elidegenednek; termet, forma, erkölcs, nyelv, öltözet, szokás, vallás, istenség, étel, ital sat. mind különböző. E szerint uramöcsémék, urambátyámék, Ádámnak, Évának gyermekei összezavarodnak, — nemzetenként fognak fegyvert, csőportenként mennek, — seregekre oszlanak; mely munka rendet kívánván meg magában, hogy győzedelmeskedhessenek, vezért, kapitányt választanak, akinek tapasztalt erejéhez, legtöbbet bíznak.

A főkapitány seregeit egybegyűjti s magával viszi. Mivel vezér, már parancsol, rendel, biztat, előljár. A győzelem terhe, népének reménysége személyére nehézkedik; — ő lesz minden hadi szerencsének sugarló lelke, — a győzelem neki tulajdoníttatik; — katonái a hírből, dicsőségből részt kapván, vezéreket dicsérik, — mivel mentol nagyobbra emelik, a dicsőségből nekik is annál több jut. Mindég katonái közt forog, — velek fárad, velek nyugszik, — ott szenved, ott vérzik, nyereségét közöttük felosztja, egy részében tartván azt csak meg magának, melynek egész elnyerését ve-

zéségének köszönik; — így a nép vezérében él, a vezér pedig reménységét, erejét népébe keresi.

Az otthon élő s ülő tanácsot henye társaságnak nézik, mivel érdemét nem ott keresi, ahol ők. — E szerint az országoló tanácsnak házi tisztelete, tekintete a hadi vezér nevének fel-emelkedésével mindig alább-alább száll. Az országias érdemének megismerésére tudomány, reá gondolás, hosszas elmélkedés kell, mely dolgokkal a katona vesződni nem szokott. A győzelem, elosztott nyereség, préda szembetűnőbb jóknak esmértetnek az otthon való peres ügyeknek folytatásánál; itt egész világ láttára nézőben kiált a győzelem, és dicsősége egekre emelkedik fel; — erre vezére viszi: ő az ember, úgymond, — a többi semmi! Az olyan munkát és cselekedetet szokták az emberek magasztalni, mely a közönséges álmélkodást, dicséretet magával ragadja, mint az ostrom az élő fákat. A szüntelen való foglalatosság, mint a bíraké, akármely szükséges és hasznos, csak azért is unalomba megyen, hogy mindennapi és olcsó, melyet elmúlhatatlannak, szükségesnek esmérnek, de kevésre tartanak, mint a fakó szekeret. Ez is elmúlhatatlan és nagy haszon, de mit ér! Csekély pénz határozza meg az árát.

Az emberi nemzet eleitől fogva az első dicsőséget mindig hadi győzelemhez ragasztotta; azért valaki győzött, neve egész világra terjedett ki. Mit üt egy tanácsbeli embernek

híre oly vezérhez képest, ki ütközeteket nyer. — A testi erő előtte járt a lelki erőnek. Messze volt még az ember bölcseségétől, tudományától, mikor már vitézségével verekedett, dicsekedett. A hadi győzedelmet tudós, tudatlan egyenlőül látja, hallja, híreli; — de a bölcsékét, jó bírákat csak a tudósoknak némely része esmeri, ugyanazért dicsőségek a közönségre nézve dugaszba marad. Míg Theogenis, Hegemon, Agathon, Evenus, Lenus egyszer; — Nagy Sándor, Theodorik, Attila, Konde, Jiiren e világnak emlékezetibe előfordulnak addig ezerszer.

A hadi sereg szerencsés vezérének kívül senkit sem tekint; — akármely méltóság, ha nem katona — parasztnak nézi. Hívsege is kapitányában határoztatik meg. Jusson eszedbe, hogy Caesarnak személyéért katonái hazájok ellen ostromnak mentek. Mindezeknél fogva a kapitány erejében, tekintetében mindaddig emelkedik, hogy vezérség, bíróság mind kezénél marad. Mikor már egy ember a többi közt oda jut, hogy ország bírója is, kapitánya is legyen, közel van a királyi székhez, vagy benne is ül. — Némelyek úgy vélik, hogy az emberek legelsőbben is kapitányság alatt éltek. Igen! ha egyszerre lett sokaságok is e földön, úgy mint a halak a vízben; — de Mózes két embert helyezett a föld színére. Micsoda fedelmek magukban Robinzon Crusoe vagy Don Quichotte¹? Lehetek csakhamar kezdetek után a szerént, amint láttad Amerikában a

katzikákat és csoportnak vajdáit, mikor Paragvajba bejutottak a jezsuiták oktatni, uralkodni; — de míg egy nemzet meg nem sokasodik, és magát lábra nem állítja, királyság nem lehet.

Egyébaránt a társaságnak kezdetiről ezer jó okoskodik, — de mind csak lehetőséggel, gyantással megyen. *Hihető. Lehető*, ebből állanak a próbák. Abban is nehéz igazodni, hogy egy-néhány emberről az özönvíz után, hogy terülhetett el az emberi nemzet e világnak esmeres részin, úgy hegy Amerikába is jusson, melyet nem látszik, hogy Noé fiai között felosztott volna, mivel nem tudta, hogy van. Kétségkívül négy fia lett volna, ha Amerika is tudott volna (már most ötödik is kellene, sőt hatodik is hírbe van). — De csakugyan oda is szuszakolt embereket a természet. Nem tudod, hogy tőlünk szakasztották el a tengerek. De nincsen emlékezetben, az esmeretes világ mikor vált kétfelé, hogy egymástól elbújdosson, Elég hozzá, hogy az emberek hamar szaporodtak kettőről-háromról. Most egy-néhány millió emberről tenyészik az ország ezer eszten-deig, mégis pusztá. Hihető, más volt akkor az ember, termett mint a gomba.

A társaságnak eredetét keresvén, innen indulok fel, hogy kezdetünket kitapogathassuk. A józan okosság világánál megyünk ösztöneinktől vontattatva és mondjuk, mint lett. De melyikünk volt ott, mikor a bírák, királyok, kapitányok legelőször egymáshoz beszélni kez-

dettek. Egyiptomot örökké királyság alatt látod: — mikor kezdetett? Némelyek tízezer esztendőre is teszik uralkodásának idejét, — még Herodotus előtt már, mások pedig alig elégszenek meg egy millióm esztendővel is. Hadd legyenek álmok, mint mondani szokták, — nekünk is vannak. Assyriával csak úgy vagy. A chaldeai pap Berosz százötvenezer esztendőt teszen fel, miolta Babilon monarchia alatt van, melyre bizonyos jegyzéseket talált, — mint állítja. Manethon szinte ily régiséget teszen fel Egyiptomról. Csak ott kell megállapodnunk, hogy az Isten Ádámot teremtette, és mi vagyunk. — Mihént Mózesről elfordulsz, a világnak kezdete fejedből kiténik. Hogy bizonyítod meg emberi érzelemmel, hogy a világnak örök teste valósága semmiből lett? De ha örökké volt, hogy nem találta fel az emberi értelem mesterségét, tudományát ez előtt egy millióm esztendővel! Életünk módjának nagy részét az ölköz időkhez képest csak ma találták. Ellenben a világ kezdetitől fogva egynéhány esztendő alatt hogy lettek az emberek írástudók, mesterséggel bírók, mikor a természetnek csupa vad állapotjától fogva csak a varrásnak, töcsinálásnak idejéig az emberi tudatlanság, veleszületett restség, tunyaság ezer esztendőt mutat? Csak Mózesre kell visszatérned, ki úgy teszi, hogy Ádámnak unokái, már hegedűcsinálók, kovácsok, sátorkészítők voltak. Megjegyzésre való, hogy hamarabb

csinálnak hegedűt, varrótűt, mint ekét és taligát.

Az embernek természetétől fogva az írás módjáig mennyi esztendőtt kell látnod s feltenned. Hol vannak a világ emlékezetiben azok a viselt dolgok, melyek az embereket foglalatoskodtatták betűje és pennája előtt, mindaddig, míg írásba nem kapott? Az esetek emlékezte fiúról-fiúra jegyzések nélkül ezer esztendőkre meg nem maradhat. Eltörli a halál a dolgoknak emlékezetét, és ha Homerus nem írt volna, sehol se találnál élő görögöt olyat, ki írójának megszállását hallásból elő tudná adni; — megint Mózesre szorulsz, mert az assyriai chaldeai papok úgy mondják, hogy a világot Belus alkotta, ki minekutána mindent elvégzett, fejét magának elütötte és vérével a földet megáztatta, honnan az emberek lettek, részt vévén isteni természetéből. Mózes sárból mondja, hogy készült az első ember, kibe lelket úgy lehelt az Úr, hogy képével bölcsességét viselhesse. A Josue ideje táján Beriti Sancho-maton feníciai író úgy tartja, hogy e világnak örök teste zűrzavarba kavargóit, melyet a főbölcsesség vett az idő közbe rendbe, — de hány esztendeje van annak? Azonban lehetetlen ésszel feltenni, hogy a világ mihent lett, rendben ne lett volna. Ezen állapotját — azaz a zűrzavart, a természet maga teszi lehetetlenséggé, melyet ujjal mutat. Hogy ég, föld, tűz, víz, nap, tenger, hold, csillagok keresztül kóssul össze-vissza diribbe-da rabba hevernek

egymáson, hogy a világosság a segítséggel éjtszaka és nappal nélkül való setét világosságot mutasson, — embernek, ki e világon széjjel-nézhetett, józan okosságának vakmerő megtagadása nélkül hinni nem lehetett. Miért szenyvodje az örök bölcsesség e világot zürzavarba, ereje lévén reá Mindenhatóságának, hogy rendbe vegye? Ha idő múlva rendbe vette, akarta a rendet, — ha akarta, öröktől fogva akarta. Mi akadályoztatta hát akaratjának végbevételében annyi ideig, hogy kedvének eleget ne tehessen, — nem lévén mindenhatóságának véghetetlen kiterjedésében semmi, mely akaratjának ellentálljon.

Egyébaránt látod, hogy a rendbevett zürzavar még most is megvan, mivel a négy nagy éltető állat egymásba kavarog, egymást fenntartja, táplálja, mely szerént soha a levegőég a földtől, sem a tűz a víztől el nem válhatnak. Ez a chaos, de a napot a tengerbe gondolni lehetetlenség. Melegével közli magát, de testével nem. — Különös multságodra szolgál, mikor látod, hogy az ember csak magában magától a világnak kezdetét vagy örök létit igyekszik elméjére venni, ki a néma természetnek éjjeléből ma bújt fel a világosságra s az örök időkre nézve egy szempillantásig sem él, ott halván meg, ahol lenni kezdett. Nyomba van, nyomba tűnik, — tovább megyen és megmagyarázza, hogy a világ testét mi tartja fenn, a maga nehézségével állítván meg annak terhét, — megmondja, hol a széli és hajóval körül kerüli.

Tudod-e, hol a levegőégnak és világosságnak határai? Hogy valóság nélkül való hely nem találtathatik, — mivel semmiből kellene neki állani, a semmi pedig csak semmi. Hol van tehát az a határdomb, melynél a teremtésnek kiterjedése a semmivel ütközik össze? Ha e nem lehet, meddig terjed hát ki a teremtés mivel? Ha kiterjedése véghetetlen, befogadhatja-e a napnak világa mindenütt, melynek teste határok közt mutatja magát egy kis kárikába? Vannak több világosító állatok is, vagy csak ez világít? Végre hol kezdődik a semmiség és hol végződik a valóság? Mondd meg hát, hogy áll e világnak teste és mennyi? Hadd el! bajos dolog egy egernek a tokalyi hegy tövébe fűrt lyukából megmondani, hogy hány szem szőlő terem felette.

IV^{dik} SZAKASZ.

Királyság.

Valamennyi király e világon lett, — mind választották. Kik hát? A nép. Mi szülte hatalmát? A nemzet. Ki szentelte fel? Az országnak szája. Mi hát a király? Egy személyben összetett sokaság, — egész ország és annak szentsége, méltósága és ereje. Mi a nép nála? Hatalmának teste. Mi hát ez eránt kötelessége? Hogy egészségében, erejében fenn tartsa. Mibe terem egy országnak java? Törvényben. Ki nevezi a törvényt? A társaság és

közönséges akarat, melyre az érti béri boldogságnak szolgál ösztönül s indító oknl. Mi kötelezi hát a királyt! Az emberi nemzet java s a természetnek igazsága, mely dolgoknak ő is alájok van vetve. Teheti-e valamely uralkodót népére nézve kötelesség nélkül valóvá! Nem!

Lassan csak, olvasó! itt jövünk már a törésre; — figyelmezz a természetnek kötéseire. Mond-e a nép valamit, mikor szabad akaratja szerint egy halandót urának választ, vagy semmit sem! Ha lenni kíván, szóllani kellene, ezt pedig ki óhajtja, hogy világi életére nézve akarattal semmi legyen. Hogy szól hát a természetből az, ki magát hatalom alá rendeli! Mert szabad akaratod szelént szolgálatra adni magadat — úgy, hogy ne tudd, miért —, lehetetlen, — ha különben esztelenné nem lennél. Szolgáid lészünk, — ezt kiáltja a nép — fegyverünk, verejtékünk a tiéd, — ne keress magadra semmit, mindent mi adunk, vedd által a törvénynek igazságát, és valaki ellenedre cselekszik, büntesd meg annak hatalmával, melyet kezedre, eszedre bízunk, verd földhöz az erőszakost, tartsd fenn a közbátorságot, hogy ki ki ura lehessen keresetinek, vigyázz ellenségeinkre és ha jönnek ellenünk, állj sorunkra, vezess, ütközz, győzedelmeskedj. — A választott király így felel: „Általveszem hatalmatok, felvállalom ügyeteket, szolgájává tegzem magam az ország igazságának, javának, bátorságának, győzedelmének, dicsőségé-

nek. Minden veszedelmével szembeszököm, truccolván érettetek a véres halált is. Szerencsére teszem ki életemet, valamikor sorsotok kívánja. Jó bírátok, kapitánytok leszek, királyi módon szolgálván hazátokat, melynek ügye folytatásáért életemnek minden idejét feláldozom.“

Ez alku és olyan, melyet ma sem tagad meg egy uralkodó sem, ha tőle kérded, azt mondván, hogy mindezeket hivatalának és szoros kötelességének esmeri. Kérdjed a török császárt, mogolt, egyik sem teszen benne tagadást, sem kifogást, akármely despotoknak állítsák is magokat. Az Isten és természet igazságának oly igazsága, méltósága és szentsége van, hogy nyilván szája vallásával senki megtagadni nem meri, mivel az emberi nemzet ítélőszéki előtt hozza magát orca-pirulásban és gyalázatban, mely dicsőséget a leggyalázatosabb despot sem kíván magának. Igaznak vallja tettét, csak setéiről szurkálván a természet igazságaihoz, mely cselekedeteit nyilván jóságosoknak állítja.

Már gondoljunk egész nemzetet örjültnek, mégse teheti magát köréibe úgy, hogy abból magának semmit sem nézzen ki. A bolond ember még nagyobb szabadsággal él, mint az okos, ki, ha kedvével ellenkezel, és kezébe bot van, agyon iit. Ellenben, hol találsz olyan halandót, ki úgy kívánjon népén uralkodni, hogy senkinek se adjon semmit, semmiféle szolgálatért ne fizessen, érdemet senkibe se

esmérjen, ügyet soha sem ítéljen, ellenség ellen óltalmul ne szolgáljon, senkit periben^ panaszába meg ne hallgasson: — mindég üssön, mindég vegyen, közjóra jót ne tegyen. Mikor volt valaha ilyen alku a király és az ország között: „Mi is általadjuk neked mindenünket, Te se adj nekünk semmit: mi is szolgálunk neked mindég, Te is parancsolj nekünk örökké. Micsoda uralkodó felelt így népének e világon! Ország gyűlésében, de akárhol is: „Fogom én is Felséges Magamat királyi módon arra méltóztatni, hogy életetekkel, kenyere-tekkel parancsoljak, semmit sem tévén boldogságotokért annál egyebet, hogy amikor tettségem tartja, benneteket felakasztassalak.“ Kérlek, hogy marad meg székében az uralkodó, ha nem ítél, nem fizet, — szolgálai szemeláttára eszik az ország jövedelmét. Hadi sereget zsold nélkül, hivatalt fizetés nélkül hol látsz hát? Mennyit félrekapkodnak még a jó tisztek közt is némelyek titkos, tekervényes utakon s plpalástolt módokon, melyet a hivatalbeli tudósok ártatlan *ex officis* nyereségnek tartanak. Legyen sokkal több a jó, mint a rossz, mégis elég marad, kiktől a szegénység irtózzon; s az igazság szenyvedjen. ők, kik lótna k-f útnak, izzadnak, homlokokat törlik, megpedve fújnak, fáradnak; telekiabálváni az országot hívségeknek műveivel napfényen, az alatt, míg az elől függő mellett túlnan vasasládáikat tömik nevetve; kik szembe a közboldogság színe előtt porig meghajlanak, tisztel-

vén szentségét, melyre másfelől ablakok fiókján kikacsongatva nevetnek. A legigazságatlanabb, legrészegebb értelmű halandó volnék, ha ezt minden hivatalba való emberekre kívánnám kiterjeszteni, — de csak nem mered állítani, hogy ilyenek is ne volnának, úgy-e?

Régen a királyok az emberi nemzet erkölcsének egy ügy öségében még jobban kötelezték magokat, mint köteleztettek. önnönmagok magyarázzák kötelességeket a tudatlan népnek, mely ezentúl osztán azon volt, hogy amit parancsolnak, megfogadja, — mert ha nem! — ütik! és ezenkívül lakjon a világban. Ha a régi időnek krónikáját nemzetről nemzetre, időről-időre mind feldúlod is, állok neked róla, hogy e következőnél erre szebb példát nem találsz: Huszhang, Persiának királya így ír: „A nagy királyok földi Istenek, kik hatalommal, bölcseséggel, jósággal a közönséges halandókat annyival múlják fölül, amennyivel nekik felettek vágnak a nagy Istenek. De ezen felemelkedett méltóság mégsem szolgáljon soha arra eszközül, hogy népeik eránt kemények legyenek. Az egek ritkán dörögnek — de a nap mindég világít. Az Istenek egy büntetés után adnak ezer áldást, őket kell a királyoknak követni, minden jót megtévén valami tőllök kitelhetik. Megemlékezzenek erről is, hogy ha az életet elvehetik, de vissza nem adhatják; azért is őrizd magadat a hirtelen való ítéllettételtől és távoztasd tőled az oly haszon-

talán bánatot, mely elkövetett vétkeket többé valóságatlanná nem teheti.“ Millot 1-ső könyv.

Elhiszed hát végre, hogy a király kezdetben választással lett — hogy a választott és választó közt fogadás, alku és kötés volt, melyek magok után kölcsön kötelességet húztak. — Lássuk hát már a királyt.

Törvény-király.

Valahol az országlásnak minden ágazata emberi szabadság, közakarat által határozatik meg, melyen túlmenni nem szabad: ott a király személye csak a közigazságot lelkesítvén meg, — nem is különös tetszéssel, mely magányos vágyódásaiból származik, hanem az ország akarata által uralkodik. Mivel benne külön akarat az ország törvénye felett nincsen; — parancsoló hatalma is csak a törvénynek szája, — azért nevezem törvény-királynak. Következni fog a király-törvény is ennek ellenébe tételve, ki nem a népnek törvénybe vett közakaratóból, hanem országának tulajdonává változott hatalma által parancsol a maga különös tetszéséből; — így nem a törvény ő, hanem ő a törvény.

Nemcsak kívánták, hogy a király jó legyen, de esküvéssel is kötelezték. Oly természeti igazsága ez az emberi természetnek, mely önnön javának kívánásából ered; ugyanazért világ kezdetitől fogva soha mind ezideig az emberi nemzet véréből, észéiről soha ki nem

fogyott. Ezen törvényes szokásától minden nemzet csak akkor válik meg, mikor nem tehet róla; de példáját senki sem követi, míg elkerülheti. Honnan lesz, hogy az országgló hatalom a közakarat alól majdnem minden nemzetnél felszabadult, — mely szerint magából szedvén törvényét, szabad akaratából szab magának rendet, mind ott, hol jót teszen, mind ott, hol hibázik! Ezt a tekintetnek, érdemnek szaporodása, a főrang és gazdagság szülték. Sok hatalmas famíliák támadtak a hazában, — ki ehhez, ki ahhoz hajlik; egyik választásra való polgár ezt ígéri, fogadja, a más azt; — a harmadik bővebben fizet, a negyedik fegyvert fog, — népet gyűjt. Veszedelem borítja el az országot. Ez a királyi székre felkap, a másik leüti, — odaül, — kit honnan földhöz ütnek. Végre a sok véres fergetegek után valamelyik megmarad ott a veszedelemnek zűrzavar habjain, mint az égő cserjének lángja közt a nád-szál. Megcsendesednek, kifűjják magokat az emberek, kik hazájokat pusztították el, hogy urok legyen és magokat jobbágyivá tehessék. Látják, hogy az ország füstölög, a nagy kár gondolkodásba ejt, arra kényszerítvén elmé-
det, hogy elkerülése másszor eszközet találjon. Innen jött, hogy az országok lassan-lassan lettek egy királyi háznak örökösévé. De mindamellet is a nemzetek törvényeknek fenntartásától elállani nem kívántak. A király örökös volt, de megesküdt, mikor koronázták; törvények által ment az uralkodás, mely-

nél jobb nincs. Hadd törődjön a világ elméje azon vetekedve, melyik uralkodós módja jobb? Dűjtsék akármerre, de én úgy hiszem, hogy a törvény- király jobb.

Legyen, ha a királyok hibáznak, vagy az emberek, ha királyok! de hát akkor nem hibáznak, mikor bírák! Hol hibázik az ember s hol cselekszik jól? Nem hibázott az athenásbeli tanács? Nem hadakozott Róma, Carthago? Spárta Athenással együtt vérből- verejtékből nem fogyasztották ki egymást? Mindég igazság, emberség folyt a tanácsbeli uralkodás alatt e világon? Nem volt benne csalás, rab-ság, kegyetlenség, hitetés, vakság, erőszak, bolondság, melyek a Jugurtha vagy Buziris uralkodásának is álmélkodására is szolgálhattak volna? Csak abból áll, hogy az emberek főről- főre szeretnék a fejedelmi szabadságot, de reá nem mehetnek, mivel nem is érdemlik; mely vágyódásoknál fogva mindég, felfelé szök-dösnek, de kötelek mindég utánuk nyúlik, se ki nem oldik, se el nem szakad, sem oszlopát, melyhez köttetett, ki nem dűtheti soha.

A király, mondják, az ország pénzét elkölte! Hát Perikles nem költötte? Szemünk láttára a francia directorok nem költötték, kiket a nemzet e miatt kebeléből kiűzött, elkívánván, ha lehet, emlékezeteket is törölni? Vidám állapot valakitől kívánni, hogy mihelyt királynak hívják, ne legyen ember és változzon angyallá. Ne beszéljünk se királyról, se tanácsról, csak

emberről és mindjárt jobban megértjük egymást. Legalább a király rossz gazdát mutat; de a polgár uralkodók világos tolvajok, mivel azt rejtik el, ami nem az övék. Sok tanácsbeli embernek illett már fejére akasztófa, ki hazáján uralkodott. Rómának szabad polgárjai az elfoglalt nemzeteknek reájok bízott adójában zsákmányt vetettek, sajtóba verték verejtékeket, hogy egy proconsul milliomokat húzzon be, mely nem Rómára, hanem csak magára tartozott. Még a császárok idejében is közép-szer vagyonú háznak tartatott, ki a főemberek közt esztendőnként jövedelemmel csak egymilliómmal bírt; — de a nem baj, — mert egy magános földesúr, vagy tanácsbeli ember nem tartozik kegyelmes lenni, mivel ez az érdem és méltóság királyokat illet. Tapogasd az emberi szívet, kérlek! tekints a főrend és szegény nép közé, — ott, hol teljes arisztokrácia van, mint Lengyelországban ezelőtt s másutt is; — tekints osztán az uralkodók, az országok közé is, s fontold végre egyiket a másikkal, és ítéld! Hol különböz az ember magától? Az arisztokráciát fogja-e a föld népe igazabbnak, irgalmasabbnak kiáltani vagy a monarchiát? Az ember, ha király, mindég többet-többet kíván! — Hát ha földesúr, nem neveli jövedelmét esztendőről esztendőre, ha teheti? A többre való vágyódást nem a királyi szék adja, hanem az emberi sors, — a társaságbeli hatalom. Valamely embernek kezében hatalom van, vészén; — akinek nincs, csal-lop, —

mint a szegény ember, ki sehol sem vehet, mivel mindenütt megütik, és a sokaságban legalól fekszik, hol csak csipked súgva, de nagy mozdulásokat nem tehet. Mindenütt bujálkodik az ember, ha gazdag. Lukullus magának is úgy főzetett, mint mikor vendéginek táblára térítettett. Egy vacsora Rómában ezrekbe került. Kinél álljon hát az uralkodó hatalom, hogy minden dolog lehető tökéletességre jöjjön! — A községnél! — Semmit sem monddunk! Próbálva van! Híres volt a római községnek szabadsága és dicsősége — még most is ragyog emberi emlékezetben, hol mindenféle cifra színt, pompás változásokat mutat —, hanem olyan, mint a tűzi mesterség, mely szemed előtt játszik, mennydörög, vilámlik; de utoljára füstöt vet, nem hagyván helyén egyebet a papiros csutakoknál, honnan kiszóródott, és füstoszlopoknál, melyek körül lobogott. A nép szabad volt, szolgált, fényeskedett, éhezett; Ugyanazért Stuver, Sirandolini tűzmesterek talán csak azok lehettek Bécsnek, amik Brutus Pompe jus Rómának, hol a szabadság ragyogott és a király nép éhezett, szüntelen ontván vérét azért, hogy jobbágyságához mindég jobban-jobban közelítsen, melyet el is ért. Kik nyomták el a római tanácsnak hatalmát! Királyok vagy polgárok! Caesar, Octavius királyokból lettek imperátorokká, vagy hazafiakból! Látod, hogy mindenütt az emberek dolgoznak és nem a fejedelmek, sem nem a consulok. Soha az emberi természet semmi

féle nevezet nem változtatja; — mindenbe
többré-többré törekedik örökké, mint amennyi-
vel bír, akárhol legyen,. Itt találoed nyomoré
Ságodnak kútfejét, — dugd be, ha lehet.

Király-törvény.

Ez olyan uralkodás módja, hol a király-tör-
vény, hol egyéb törvény nem lehet annál, amit
egyedül valósága akar, — a nép akaratján
kívül és a felett. A választás sok pusztulást
okozván, — némely nemzetek reákezdenek
unni — általadták magokat örökben egy famí-
liának, de nem törvény nélkül, hanem alkú és
egyezés mellett. Kérdés támad ebben is, hogy
leányágra maradhat-e a korona? Elébb majd
nem minden fiú-ágra hajlott; — úgy hitték
néhol, hogy az asszony férfiakon uralkodni
nem tudna. De ki tud hát az embereken job-
ban uralkodni? Azonban a tréfát félretéve is,
az emlékezet elég nagy fejedelmi asszonyokat
mutat. A mesés régiségben Semiramis Tomi-
ris, Artemisia, Stuart Erzsébet az Északi
Semiramis Margaréta, a Katharinák, Mária
Theresia.

Már mikor egy országon egy ház lesz fiúról
fiúra uralkodóvá, minden dolog más színbe
öltözik. A felső hatalom örökké egy kéznél ma-
rad, mely szüntelen azon egy célra dolgozik.
Az atyának munkája fiára marad. Jegyezd
meg, hogy minden uralkodónak halálával ma-
radéka változásokat téssen és ezzel ellenkező-

képpen dolgozik, — hogy ne láttasson magáról semmit se tudni — csak az lenni, ami más volt— melynél fogva úgy látszik, mintha ő érdemeire és műveire nézve nem volna senki és semmi: — változtatni kell hát a legjobb dolgot is, ha rosszat nem talál; különben a maga-szeretet benne minden tápláltatását elveszti, mely eledel nélkül embernek trónon ülni lehetetlen, annyival inkább, mivel annak hivalkodása a legszegényebb emberbe is megvan a maga módján, ki ha másban dicsőséget nem találhat, azzal is kész magát hírlelni, hogy édes atyja a leghíresebb tolvaj volt, hogy százszor is megfogták, mégsem tudták felakasztani, mivel mindég kívágta magát közülük.

Változtatja tehát az ifjú király atyjának útjait; ellenkező útat vészén fel azokkal minden egyéb állapotban, a teljes hatalomra való igyekezeten kívül; de olyan embert anya nehezen szül, ki ha parancsolóvá teszik, akadály nélkül ne kívánna parancsolni, a falu házánál is, nemcsak a trónon. Időről időre, századról századra a dolgok addig fészkelik magokat, hogy a királyi akarat kötése alól csak igen felszabadul: de azért sem despot, sem tyranus.

Tudod, hogy az embert rang, hírnév, kincs megkülönbözteti, — horgon fogva vezeti. Ég, föld magára omlik — de vágyódásainak ellent nem állhat. Minden a király kezébe van: adhat, vehet. Mit akarsz, hogy céljában vagy

egy vagy más úton véget ne érjen. Minden ember eligazítja hazafiúi kötelességével szerencséjét, úgy mint mindenféle egymás ellenébe tétetett vallást meg tudnak annak sorosai egyeztetni az Istennek változhatatlanul egy tetszésével. Minden hiszi, hogy ő Istenétől szerettetik, eligazítván bűnét vallásával. A polgár is beszél, míg udvari emberré nem lehet, de valakit a király keze megszorít, lehelletiből mind kikéi. Szeretik az emberek a vásárokat járni és ha akarod, hogy gyermekeid hozzád fussanak, vásárfiát mutass nekik.

Soha sem foghatom meg, hogy a magyar nemzet a világ emlékezetitől fogva ekkoráig törvényes állapotába így is megállani micsoda módon tudott. Ebben minden európai fényes nemzetet meghalad. Lehet, hogy oly erkölcsi mélység és érdem nyugoszik benne, melyet már maga sem esinér s elfelejtett. Csak a kelle, hogy királya hazájába lakna, hogy lehető boldogsága teljes legyen. Kérte, de ezen édes reménységétől megfosztatva, már kérésétül megszűnt. E vet homályt dicsőségére, nevére, csorbát ejtven boldogságába. Nyelve, neme, szokása, erkölcsé öltöztetve tévedésbe van, és nehezen akadhat magára tulajdonságait keresve. Királyi udvar ad hangot az országnak.

Tudni szeretnéd már ennek örökös okát, hogy miért ragaszkodik minden nemzet a törvényekhez. Miért kívánja, hogy fejedelmi országosokat azokhoz szabják, és törvényt kérdés tétel, közönséges egyezésen kívül ne te-

gyenek? Tudod-e, olvasó barátom! hogy a törvény mindég hidegvérű, de az ember indulatra ragadtatik — hogy az örökké józan, de az emberek isznak a trónuson is, a szentek szemébe is? hogy annak vágyódása több nincs, csak amennyit belé zárnak, de Nagy Sándornak a világ, sem elég, — hogy a törvényt, ahol hibás, megjavíthatod; de az erkölcsöt, ha hibásan születik, jóvá senki sem teheti. Tudod-e, hogy a jó törvény hathatatlan és az ország java is véle együtt, mely annak következése? de a király meghal, ha legjobb is a világon, a boldogság is vele együtt sírjába temetkezik. Végre tudod-e, hogy volt Titus is, de Néró is? Ezek okozzák, hogy minden nemzet törvényhez ragaszkodik és királyhoz, azt szereti s óhajtja minden tanácsbeli uralkodás felett. Ez annyira helyes, hogy lehetetlen benne az emberi vágyódást egy emberséges, okos fejedelemnek is rossz néven venni, — annyival inkább, mivel a határ nélkül való hatalom néha a királyi házat magát is elveszti. Melyik uralkodó ad arról bizonyosságot, hogy soha vérebül mord indulatú fejedelem nem származik, sem erőtelen zűrzavar elméjű? Ki mondja osztán neki, hogy dolgához nem ért? Faeton majd kigyújtotta a világot, hogy a Nap lovait vezérelni nem tudta. Egy halandóval sem hiteti el az egész világ sem, hogy nem tud uralkodni, mihelyt királyi székbe helyezetted. Hogy vetélkedjenek osztán a szegény okosok olyan együgyű halandóval, ki

eszen kívül másfelől okaikra egy ármádával felel! Az ilyen perestárs előtt, tudod, hogy minden magános ember megbolondul és igazságtalan lesz ügyében, mihent ő akarja, hogy úgy legyen.

Elég ember feláll az uralkodás szabadság i ellen okoskodni, hogy pénzzel, ranggal dugják be száját és fizetésért tehesse magát hallgatásba. Ezen különös szerencsekeresésnek módja, melyet az uralkodók szeretnek, de nevetnek, néha kívánnak, de mindég utálnak, Londonba szokott legnagyobb felemelkedésébe lenni az anglusok között. — Egy nemzet se beszél szabadságáról annyit s nem adózik többet. Sajtolják az erszényt s mindent katonának visznek, a köznép szabadságánál egyéb szabadsága nem maradt, durvaságával pótolván boldogságát, mely mindég éheztet. A nevezetes *Habeas Corpus* is angliai holdvilágleit — hol megtelik, hol elfogy, hol tetszik, de örökké halavány. Most kifűjják lelkét belőle, mivel a környülállások úgy kívánják, melyet majd ismét megadnak neki, hogy megint lehessen belőle mit kifűjni, ha ideje úgy fordul.

Minden ember a maga értelme mellett kívánja másnak is a boldogságát, azért tolja a más nyakába is tetszését, vallását, valahol hozzá szerencséje lehet. Az ország népe is mindég a maga esze szerént kívánna boldog lenni. Te pedig a magadé szerént boldogítanád, honnan következik, hogy kedvetlenségbe jössz, ha a boldogságot és szerencsét paran-

csolva nem adhatod, melyet az országok annak lenni nem esmernek, mihent tehetségekre nem áll, hogy el ne fogadassák, ha nem akarják. A teljes hatalom könnyen szólhat így: *Légy boldog s add ide a pénzedet* A boldogítás mindég, kívánva jó, — mivel én érzem, hogy számban minék van édes és keserű íze, nem Te.

Despota vagy kegyetlen uralkodás.

Mi a despot? Az-e, ki a kereseted mindég mind elveszi és magadat mulatságból agyon-iített? Az elsőt nem értem, a másikat megmagyarázom, reményiem.

A szabad akarat nem kegyetlenség még az uralkodásban: — és kegyetlennek csak azt mutatja, ki született eszetlen, vad természetű és dühödt indulatú. — Trajanusnak se tartotta kötve kezét Rómának törvénye: de mikor főkapitányának kardot ad, — így szól: *Szolgálj velem érettem, ha jól uralkodom, — ellenem, ha nem.* Jó király kezébe a teljes hatalom legboldogabb uralkodás módja e világon. Mi szüksége lett volna a világnak a tanácsbeli uralkodásra, ha benne az uralkodók mindég Titusok lettek volna? Miért kössék meg az olyan uralkodásnak tetszését, ki csak annyiba boldog, amennyibe boldogokat tehet?

Valaki születéssel nem bolond, és erkölcsébe nem veszett, a hatalom által azzá nem tétetik. Ellenben a kegyetlen természet job-

bágyságban is kimutatja magát. Állítani, hogy Nérót, Caligulát a részeg származásnak ijesztő csudájává uralkodó hatalom tette — esztelenség lenne. Nero uralkodás nélkül is Nero lett volna; hanem hatalma nem lévén, az oly állapotba senkinek veszettségét, kegyetlenségét gyakorlásban venni nem lehet oly szembetűnképpen, mint a királyi székben, hol a hatalom mérgének szabad útát nyit és cselekedeteit felemelkedésben mutatja. Elég Nero tölt volna ki hihető Rómából, de hogy oda nem tétetett, ismeretlen maradt. Bűn, gonoszság a sokaságnak tengerében mind eltéved; de a királyi szék egyiket-másikat kimutatja. Meg kell ütközni mégis némely római császárnak bolond kegyetlenségén és gonoszságán, ha némely részben nem reáfogások-é. ítéld: Caligula megparancsolja, hogy Agrippina az első császár Augustus leánya legyen. Kihirdeti, hogy ő személyében Jupiter és imádkozzanak neki; végre összevissza Junónak, Bacchusnak, Herkulesnek adván ki magát, mindezen nevetséges bolondságai után arra határozza meg elméjét, hogy a lovát római consullá tegye és a tanácsban helyeztesse. Ezek olyan cselekedetek, melyek az emberi minden kigondolható bolondságnak lehetőségét felülmúlják és az esetek sorában be nem mehetnek. Már ki higgye, hogy Caligulából a hatalom üzött ilyen minden csudálkozást felülmúló bolondot. Az uralkodás az ókort esztelenné nem teszi, sem a jó születést rosszá. Úgy

Aureliusnak is Karakallává kellett volna lenni, mivel azon hatalommal bírt: de hogy erkölce nagy, esze szép volt, trónusát dicsőségessé tette, melynek amaz gyalázatára volt. Nincsen olyan felséges trónus és szent szék e világon, melyet a rajta uralkodó bűn, hol egyszer, hol másszor, ily vagy oly felszentelt *gonosztevőben* meg ne piszkolt volna; de a hatalom, hivatal magába mindég tiszta.

Lássuk már, hogy a kegyetlen uralkodásnak miben álljon haszna, mi a bátorsága, — és magát miben, mennyiben gyakorolhatja!

Hadd járjon, ha a török nagy úr akármelyik basájának fejét unalmában, időöltésért elhozathatta, míg sorja ki nem jön, hogy őtet is megfojtsák a maga rendin. A kegyetlenség mindég bolond szokott lenni, azért többre nem mehet annál, hogy mások eránt erőszakkal élvén, ő eránta is azzal éljenek. Ilyen törvényes kötés és alku alatt legyünk tehát, — mond despot országának: *hogy én is fojtogathassalak titeket, mikor tetszik. Ti is engemet, mikor sorom kijön.* He ezek többnyire csak beszédből állanak. Azt kell vizsgálni, hogy a despot hatalma mit tehet valósággal és magát micsoda cselekedetekben gyakorolja! Ha népének megrögzött szolgáját, vallását, törvényét, úgy mondott mindenhatóságának szavával új formába öntheti-e, ha akarja! Próbálja a török nagy úr nemzetének állapotát más törvényekre, új rendre venni. Hadi népét német módra gyakorolni, szolgáltatni, — az időt

kettőztetni — Mehummed felszentelt bolondságai helyett bölcseségre kiterjeszkedni, — állok róla, hogy hatalmának határ nélkül való kiterjedését egy kis zsinór nyaka körül határok közé fogja venni.

Azonba hogy esik, hogy a török nép despota alatt magát boldogtalannak nem mondja, ha más csapásoktól nem látogattatik, soha sem kívánván magának Angliából szabadságot hozni, — hol az ország boldogságának kebeléből ezer annyi katonát ad és adót fizet, mint a török mélységes rabságában adni szokott? Melyik nagyobb despot? Angliában a nemzeti kevélység, vagy Törökországban a császár? Tudod-é, hogy nincs despot, ki az embereken nagyobb hatalommal uralkodjon és rajta több adót húzzon, mint a pompa és emberi kevélység? Más tekintetben a parancsoló hatalom mindenütt erejében lévén, a bűnöst szabadságának kebelében is csak úgy bünteti, mint más. Egy kevés törvényes meghallgatás és előljáró beszéd után fejét elütik és néha sokkal kisebb hibáért, mint a despota alatt, ki csak mondja hogy az: de gyakorlással, valósággal azzá nem lehet, és a török szultánnak a maga szállásán annyi változtatásra nems tehetsége, mint a berlini udvarnak otthon, Mihelyt a török császár, hazája, vallásbeli és törvényeinek változtatásaihoz fog, Muhamed nevében azonnal megfojtatik.

Muszkoriában a császár teljes hatalommal bír, de elégnék is lehet szerencséje megölet-

tetni. Önnön romlására dolgozik az olyan uralkodó, aki a törvénynek mérséklő igazságát, hatalmát magán szenvedni nem akarja, abban keresvén uralkodásának dicsőségét, hogy szabadon kegyetlenkedhessen, mikor kedve tartja, — ki arra tökéli el magát, hogy nem bánja, ha megfojtják is, mikor sorja kijő — csak szabad hatalmába légyen neki is ölni és rabolni, mikor kedve tartja. — Emberséges ember a királyi széken despot nem lehet, mivel tudja, hogy minden erőszak utálatot húz maga után; — már pedig a jó természetnek keserveőbb szenvedése nincsen, mintha azt kell néki tudni, hogy mindenektől utáltatik. Antonius letette volna a császárságot, ha úgy kellett volna neki uralkodni, mint Nerónak. Csak a siralmas, hogy az ember egy se maga által jó, hanem mind születik a jóságra, mely szerént magának semmit se tulajdoníthatván, mindent a felette való hatalomnak kell köszönni; e pedig oly mélységes megaláztatás, mely éppen a nyögésig földhöz nyom. Lehetetlen nem látnod, hogy az embernek jó, rossz erkölcsét egyenesen a születés adja, úgy mint testének állását, melyet módolhat, de soha se változtathat. A jó emberek úgy tetszik, hogy meg gondolásból az. Ne hidd! Szinte úgy reá gondol a gonosz erkölcs hogy hibázik, hogy kárára szolgál magának; de azért' mindaddig vétkezik, míg mértéktelenséggel testét meg nem emészti, vagy ellene bosszúállásra gerjedett sorsának mennyköve agyon nem üti.

Kegyetlen és szelíd erkölcsre, kicsiny és nagy termetre minden ember kéntelenség által születik.

Már valahol az uralkodó erőszakos népe ellen, a nép is az ő ellene, egyre-másra fojtoztatván magokat kölcsönbe.

E nevezetnek értelme: despot, — így magyaráztatok talán: *szüntelen való erőszakítétel életeden, vagy önödön*. De ezt vegyük kérdőre: Ha a természet és ennek igazsága megengedik e egy halandónak e részeg hatalmat sok millió ember felett gyakorolni, úgy, hogy abban önnön vesztét is fel ne találja? Bátorságban lehet úgy, ha jobbágyait fából faragod, vagy nemzetek helyett erdőket adsz országlása alá. Nem igaz, hogy akármely országló fejedelem is e világon kegyetlen uralkodásának örökös fenntartására és népének halhatatlan kínjára változhatatlan módot találjon. Egy sem volt e földön soha, melyet a nép fel nem forgatott. Valaki olyan uralkodó széket kíván lábra állítani, melyet e világnak ostromló viszontagsága soha meg ne rázhasson, csak eszetlenvalóságát borítja be bolondsággal. Egy királyi székek sincs több fundamentumoszlopa kettőnél, melyen megállhat. Az okosság és igazság. Valaki ehhez nem támaszkodik, uralkodó személyét sem menny, sem föld állandó bátorságba nem helyezteti. Minden fegyver a fejedelem kezében van, azt mondod, — mi kell több, hogy hatalma örökkévaló lehessen! Legyen! de egy fegyver sem vág ma-

gába, — mindenkinek kezek kellene. A keze-
ket hívség vezérli, — a hívséget kegyelem és
igazság szüli: honnan következik hogy ha egy
nemzetnek fegyverével bírsz is — de ha szívét
hozzád nem foglalod, bátorságba nem vagy.
Hiába vágynak hazádban az erős kőfalak, ha
kötéseik rosszak — összeomlanak és magadat
is agyonütnek.

Az erőszak annyira útálatos, annyira ter-
mészet ellen való, hogy hiába adnak kezekben
reá teljes hatalmat, mert élned vele nem le-
het, résszerént azért, hogy lelked esmérete el-
lened kiált és belső részeidet mardossa, mely
ostorátul egy gonosztevő sem menekedhetik;
más részről azért, hogy az erőszaknak erősza-
kos következése lévén, életedet te is félted.
Lehetetlen az erőszakot nem utálni; — amit
az emberek közönségesen utálnak, annak vesz-
tére is törekednek. Hiába fogadná néped,
hogy hatalmadnak minden erőszaktételét el-
szenyvedei, mert mihent a természetnek igaz-
ságait tőlők elűzöd, — téged is elűznek. Soha
az ember józan okosságát és életéhez kapcsolt
igazságait senkinek semmi föltételek alatt el
nem adja, mivel önnön javával szembe szökve
ellenkézlik. Valaki a maga boldogsága ellen te-
szen ígéretet, fogadást, mindenkor hazudik és
szavát meg nem állja. Hogy üritsem ki maga-
mat magamtól? hegy rejtsem el szívemet bol-
dogsága kívánása elől, hogy megoszthatatlan
étségemben én ne legyek? hogy magamat más
akaratban plántálván, kívánságaim közt aka-

rat nélkül legyek, — elevelségemben élvén holtan? Valaki ezt emberről felteheti, nyálacsorgó bolond. Hogy tarthatnám fel valóságomat tulajdonsága nélkül, — hogy a boldogságra való vágyódást és annak akaratját nálam megfojtsam?

Már ha akaratnak kell lenni benned, arra tartsad-é, hogy marha légy? vagy inkább szeretsz vele ember maradni? Következés: hogy az erőszakos uralkodás az emberi nemzetnek minden igazságával ellenkezik. Ugyanazért csak hang mindenütt, — ahol lenni mondatik is. Erre nézve nem lesz haszontalan fáradtság a nemzetségek közt egyet fordulni, hogy az uralkodó erőszakot világosabb tükörbe láthassuk.

Mogol vagy Mongol.

A Nagy Mogol annyira despot, mint írják, hogy egész birodalmának kiterjedése kamara számára tartozó majorság földnek vétetik. Minden birtokosnak halálával elveheti annak járó menő-fekvő jószágait. Legyen! De ha minden megholtak vagyonát mindég, elveszi, — hova teszi? Ládára zárhatja országának keresztét? Ha földet vészén el, — másnak kell adni, a holtak maradékot koldulásra vetve, vagy más holtak vagyonát kellett ezeknek cserébe adni, hogy ő despotságának szolgálátára lehessenek; különben ha nem adja, hetven esztendő alatt övé lesz világ birodalma,

mivel ennyi időnek eltelése alatt az emberi nemzet ki szokott a nap alól halni, maradékában szülvén magát új életre. Már hogy lehessen egy uraságnak a világot az emberi nemzettől elvenni és rabotával dolgoztatni, nem hagyván a föld nemzetségeinek egyebet a szüntelen siggató szegénységénél, melyet ve-rejtekével kénytelenítsen a maga számára fenntartani! Egyszer venne el mindent, el leg-feljebb 80 esztendő múlva semmit se vehetvén senkitől, hatalmának gyakorlásától elszorítatna. Csak ott kell hát hatalmával neki is megállani, hogy az ország népe annak földjét örökségül bírja és tőle adózzon, szolgáljon.

Egész birodalmában valahol egy halál törté-
 ník, királyi tisztnek kell ott teremni ki min-
 dent feljegyezvén, a császárnak bejelentse,
 megkérdvén egyszersmind arról, hogy hová
 tegye, kinek adja! Szüntelen cserélés a fiák
 közt, atyjókról elmaradott javaikban! Azér
 ennek, ezér annak adnák, csak azért, hogy esz-
 telen hatalmának gyakorlásában megmarad-
 hasson! — Ha az egész birodalomban naponként
 csak ezer gazda hal is meg, — annyi jelenség-
 nek megkallására, — minden egyéb foglalato-
 ságain kívül reáérhet a despot? Látod, hogy
 ha teljes hatalmával kíván élni, — ugyan-
 annak eszközei által tétetik ő maga egész bi-
 rodalmában legszánakozásra méltóbb rabbá,
 — oly tartozást vévén magára azért, hogy
 semmi tartozása senkire nézve ne legyen, mely
 elviselhetetlen terhével minden tartozást fe-

lülmúlna. — így a despot-hatalom oly dolog, mely magára hagyatván is egész kiterjedésben magát soha meg nem bírja. Ha országának élelmére szükséges keresetit magának veszi, — bár mennynek, földnek minden szentségével vegye is magát körül, ellene-állhatatlanul megölik. Ha valakire ránkort vészén és aki kedvének nem tetszik, mind megöldösteti, nagy emberi veszedelmektiül rettegven, ágyában fojták meg, mint Tiberiust. Vedd eszedbe hát, hogy egy átaljába való despotnak lenni nem oly könnyű dolog, mint írni és mondani.

De lássuk a Mogolt, aki híreit despot uralkodó hatalmának gyakorlásában! — és ne azt vegyük, amit országának törvénye enged neki, hanem nézzük azt, amit cselekszik, hogy hatalmának természetét ismérhessék: — Minden nap két órát ül, mely idő alatt panaszos jobbágjai bocsáttatnak eleibe a meghallgatásra; — tanácsosai körülötte állanak, kezeket össze-téve és mély csendességben hallgatva. Ezenkívül országlásának állapotján óránként dolgozik, tanácsosaival magát különös szobára rejtve. Minden szolgálat, adófizetés meg van határozva és az uralkodás hatalmának gyakorlásában gondoltatván, — csak igen ott üt ki, ahol a mienk Európában.

Ha minden császári jószág, — miért jegyzik meg külön a majorságföldeket, melyeket alkirályainak a Mogol maga bocsát árendára; kik ismét másoknak adják ki; de mivel nagy nyereséget kívánnak belőlök, meddön vesznek

munka nélkül, mert a köznép nem vállalja. Ha despot a Mogol, miért nem parancsolja népének, hogy majorságföldjeit ingyen műveljék! Hát ha rabosa sincs a nagy despot részire, mely tartozás nálunk közönséges. Nyolcvannégy fejedelem vagy Rajas van alatta, kik »alku szerént adóznak. Hadi seregeket tartván országaikban önnön magoknak. Nyűg lenne ezeken kegyetlenkedni, — ha fellázadnának, erejeket leverni, melynek az ország nepe mindenkor segedelmére szolgálna.

De a Mogol alatt szabad nemzetek is laknak, nevezetesen a tatárok, s rajtok kívül mások. Ezek szerént a nagy Mogol csak nagy monarcha, de hogy igazságtalansággal, kegyetlenséggel élne hatalmában, ki nem tetszik; — mivel látja és hiszi, hogy mindent tehet, — mindenben enged. A hatalom csak addig küszködik, míg alattvalói akarattal ellenkeznek, — mihelyt akadálya nincs, elcsendesedik. Egy uralkodó sincs-é a világon, ki az oly alatta élő nemzet ellen titkos és nyilvánvaló tusakodásban ne legyen, melynek még törvényes szabadságai vágynak. Akkor hajlik a fejedelem népéhez, mikor véle akadály nélkül parancsolhat. A Mogol az országában lévő hivatalokat maga osztja személyekre, melyeknek sorján a legalsótól fel lehet menni a legfelsőbb rangig. Három vagy négy főtanácsosok vágynak, akiket Omrásoknak neveznek, kik estve felé hét óraker ülnek széket magával a Mogollal kilenc óráig a Pazalkán nevű palo-

tában. Már minek szorgalmaskodik az uralkodó hatalom az igazságnak, ügynek keresésében, — a hazának boldogulásában a maga fáradtságával! Talán a dicsőség tisztelet kívánásának sorján a Mogol is inkább megnyugszik ebben, hogy életét áldják, cselekedeteit magasztalják, mint ezzel tiszteljék, hogy: ördög vigye őtet. Kevés ember viheti megveszését oly nagy mértékre, hogy a gyalázatban, átokban több gyönyörűséget találjon mint a dicséretben és áldattatásban: ki áldja pedig az erőszakot és kegyetlenséget!

Végre akárhogy vizsgáljuk a Mogolnak uralkodását, csak azt látod, hogy despotnak mondják, s mint monarcha úgy uralkodik. Törvénnyel, vallással, szokással viszi uralkodásának ágazatait, — arra fordítván' hatalmát, hogy országa bátorságban, csendességben legyen és a perlekedő polgároknak ügyét meghallgassa. Minden veszteni való bűnös törvény által hal meg ott is, mint itt. Minden büntetés ítélettételből származik. Az ártatlan vérnek ontása csak nem olyan (pártosság), furcsaság, hogy valaki életének multságára fordíthatná, — és reá a legboldogabb despot is, legalább néha-néha testében, meg ne borzadna. Ki mer a természet szentségével úgy játszani, hogy igazságának általszegezésével mulassa magát, mely véres áldozattételét soha bosszúállás nem hagyja!

Khiva.

Itt is minden határ nélkül való hatalmat ad a császárnak az ország törvénye. Lássuk, mibe gyakorolja, s hogyha valósággal megvan-e, vagy pedig csak szóban áll ez is. Ugyanaz a törvény, mely mindenhatóvá teszi egy oldalról, — másfelől megköti. Lehetetlen az emberi dolgokban magával való ellenkezőseknek nem lenni. Figyelmezz, hogy írnak Khináról:

1. *Minden hivatalt a császár ad, de pénzért senkinek soha egyet sem; — érdemért kapja mindenik.*

2. *Vethet az országra új adót, ha akarja, de sohase akarhatja, mivel fél a rossz következtől.* — Mitül fél, ha mindent tehet? A Mindenhatóság félelmet nem esmérhet; — ugyanazért nem is tartozik másra, csak az Istenre. — Szegény nevetséges halandó! ki akar emberi sorsából vetkezni, annál fogva, hogy a többinek parancsolhat addig, míg szavát fogadják.

3. *A maga személyére békességet köthet, háborút indíthat.* — Mink is — és ha ez despotra mutat — minden király despot e világon.

4. *Kinevezheti maradékát a trónusra halálával idősb, ifjabb gyermekében minden első születésre való tekintet nélkül.* — Császári rangjából gyermekeit ki is tagadhatja, — idegen vérnek hagyván az uralkodást, mely dől

got sohase cselekszik egy is. Hihető, hogy ezt csak azon okból vették törvénybe, hogy a császári hercegek születésekre ne támaszkodjanak, hanem érdemmel szerezzenek just magoknak az uralkodásra. Európában ellenben, ha egy királynak hat gyermeke van, kik közt az elsőszülött idétlen, — a többi mind érdemes — ezeknek truccára csak ő marad a többi közt uralkodó, ennélfogva, hogy fogantatásának vak esete által ő gyengeségének volt szerencséje anyjának méhéből legelőször kibújni. — De a császár teljes hatalmával végbe nem viheti, hogy akármely gyermekét is rangjából születéséből kitagadhassa, udvarának, felső tanácsának és Peking városa fő-táblabírájának hírek s megegyezések nélkül. E hét oly despot, ki népének engedelmeskedik, akaratjának teljesítésében.

5. *A holtaknak emlékezetét nagyobb tekintetre emelheti, mint életekben viselhettek; — szenteket tehet, kiknek tiszteleteket parancsolhatja.*

6. *A tartományoknak neveit változtathatja, hasonlól a betű görcsöt, szólásnak formáját, városok neveit mássá teheti. Veszed észre, merre vezetik a teljes hatalmat, hogy kevély vágyódásait füsttel táplálják azalatt, míg valóságára nézve tehetségétül megfosztják. — Hadd tegyen szenteket ú. m.: adjon tartományainak új meg új neveket; — hadd parancsolhasson, hogy jövendőben Derecskét Kecskének nevezzék, csak az ne lehessen, hogy ha*

tavaly száz forint adót adtam, — az idén feleséges tetszésből kétszázat fizessek. így játszództatja a képzelet az emberi mindenhatóságnak bolondságát. Csinálj betűket, szenteket, neveket, — de a kenyérünknek békét hagyj.

7. *Valamennyi mandarénus, azaz hivatalbeli ember országába találkozik, köteles önnön hibáit önként, esztendőről esztendőre feladni.* — Különös erőltetés, mikor maga kényszerítetik az ember magát ítélni, dicsérni vagy kárhoztatni! E dolgot csak az uralkodás pöffeszkedésének veszem, melyben igazságot, közboldogságot viselni, üres tökötet mutat. — Minden efféle formában öntött lehetetlenségek az elétevedt értelemnek setéségére tartoznak, — időtlenségét mutatván a gyáva okoskodásban. — Mi baja van a hamisnak, gonosznak, mikor ellene keresett minden lehető próbáid, magától kérdik, ha az-é? Ki teszen maga ellen bizonysgot annak felfedezésére, hogy eltökélt lett gonosz ember, — melyre nézve inéltóztasson az uralkodás testi valóságát mindeneknek láttára felakasztatni. — De e segedelemhez az országgló értelemnek is kevés bizodalma van, — mivel mindenféle császári képviselők küldetnek széjjel az országban, kik a tisztviselők tetteiket szorosán vizsgálják, — megértvén minden ellenek feltett panaszt. Legnevezetesebb ez, hogyha a nép közönségesen bírása ellen panaszra fakad ki, — az udvar és minisztérium minden további vizsgálás nélkül, —

örökké a község mellé áll — ezek okok csak, — mivel megnyugodott ebben, hogy soha a szegénység zenebonára, viszálykodásra bírása ellen ki nem kel, ha arra valami erőszaktétel vagy szokás ellen való kényszerítéssel nem erőltetik, — mindég a bíró veszt és őtet csapják ki hivatalából. — De közönséges panaszt érts, nem különöst, úgy mintha egész vármegye panaszkodna a fő- vagy vice-ispánjára. Egyes ember panaszára bírót változtatni nem lehet, — mivel úgy egy bíró se lenne széles e világon. Ki volt valaha olyan igaz, hogy valaha valaki hamisnak ne mondotta volna? Kire nem panaszolt senki é földön? Azonba meg kell vallanod, hogy ezen rendelés a mandarénusok szájába igen kemény zabola. Vigyázni kell, hogy a nép panaszra ne fakadjon. Nem mehet közönséges ingadozásra egyik is, melynél fogva kénytelen lévén a népet mintegy álmában lopkodni, — pusztulást nem okozhat. De azért Khinában is csak úgy csalnak, mint másutt. Sohase találhat az okosság a közjóra olyan törvényt, melyet gonoszsága meg, ne csalhasson.

Mikor a khinai lakost megbotozzák, — igaz, ez a császárnak róla tett kegyelmes megemlékezését megköszöni buzgósággal — mely esetet a despoti hatalomra nagy próbául vesznek. Nem kell! Ne hidd! csupa szokás minden más következés nélkül! Nálunk a fő hadi tiszteket árestomba teszik, — honnan szabadulván, köszönni kell nekik. Nem abban kell ke-

resni a despotát, hogy országglása alatt büntetni szoktak, hanem a büntetésnek nemében s annak okában. — Mindezeket futtaba elmédre véve íteld meg, hahogy miben lehet a khinai népnek elviselhetetlen terhe uralkodójára nézve.

Sziám.

E föld kerekiségének minden esméretes, vad és pallérozott nemzetségei között a sziámi uralkodást talárod valósággal kegyetlennek és esztelennek, ha különben a róla feltett európai tudósításoknak hitelt lehet adni; de amelyek kételkedésre ösztönöznek. Csak nem lehetetlen dolog feltenni, hogy az emberi természet önnön törvénye és józan okossága által oly szomorú megaláztatásra juthasson, — mert végre csak ott van a természet mindeütt és nála nélkül az ember nem lehet, — semmit sem tehet. — Figyelmezz és rémülj!!

A király imádtatással kíván országától tiszteltem, melyet népe megad neki, — a meg büntetéseket osztogat neki, negyven hóhér forogván testörző sereg vagy minisztérium képében körülötte. Nincs élő lélek, test, ki életének folytában büntetését el kerülhesse. Egész udvara, rokonai, gyermekei alája vannak vetetve. Aki sokat hallgat, két felől pofáját, szája végeit füléig hasítják, — ellenben a bőbeszédű halandónak ajakait bevarrják. Úgy látszik, mintha ezen tudósításokkal íróink

csak furcsálkodni akarnának, — mégis valósággal állítják.

Tovább! Csekély vétkekért az embernek combját csontjáról lenyesik, karjait tüzes vas sál sütögetik, fogait kiszedik, — satb. A páicázás oly semmi büntetésnek vétetik, hogy csaknem prüsszenésért, ásításért is osztják. Ahol észreveheti a király, hogy valamely jobbágyának egynéhány forintja van, érte küld s erővel elveszi. Húz, von, büntet, öl, vág, és azt mind közboldogság képében cselekszi, mint országának atyja, Kietlen pusztulás, porba fetregő rabság, éhei hálásban nyögő ínség, — rettegés, bujkálás, hallgatás borították be az utolsó megaláztatásra jutott népet. Bogácskóró erdők állanak a szántóföldeken, — nem találnak dolgozó kezeket, mivel a verejték nem azon testre tartozik, melyből annak munkája közben kicsepeg; hanem heverő hóhérok számára szedik el, kik annak urát még efeltett rettentő kínzásokkal tisztelik.

Már mind ezeket így hallván, el nem kerülheted, hogy nálad a természetnek igazságai hidegletésbe ne essenek, — egész voltodat megrázkódásba ne hozzák. Hogy lehessen és kellessen ilyen megveszett bolondot királynak hinned, ki a kegyetlenség határán is kívül megyen. — Olyan dolgokba kegyetlenkedni, melyeknek semmi tekintetbe céljok, sem tárgyak nincs. Kevés beszédű embernek felhasítják a száját, a bőbeszédűnek bevarrják. Mi végre, mi haszonra, micsoda veszedelemnek eltávoz-

tatására? Mennyit beszéljen hát az ember, életének szükséges foglalatosságai között, hogy száját a repedéstől vagy a beöltögtetéstől megmenthesse? A hallgatás és beszélés közt ki találja meg a despotnak tetsző törvényes középpontot? Ezek alól különben nem szabadulhatunk, — hacsak a Sziámról megtett tudósításokat bővebben megvizsgálván, a kételkedésre bizonyos utat nem nyitunk.

Sziámbán Sziám nevezetű fővárost tesznek a régiek, — azonba tudjuk, hogy nincs, nem is volt soha. Királyi városát nevezik Odia, India. A boldog Hübner ezen városba 30 ezer templomot helyeztetett, és 400 ezer cövekre ültetett házakat. A nevezetes író, Lenglet, azt jegyzi meg, hogy a királynak fegyvert ereje 300 ezer gyalogságot és kétszázezer lovasságot tesz. Már olyan kegyetlen uralkodás alatt, hogy teszel fel ennyi ember szaporodást és népességet, hol mindég ölnek, ütnek és mindeneiket örökre elveszik? — De kisült végre az utazóknak bővebb tudósításokból, hogy Sziámbán lovak se teremnek, — hogy a király más országból vitet lovakat a maga szükségére. Tengeri ereje öt-hat hajókból áll, melyeken kívül van még ötven-batvan nagy csónakja, 50, 60 emberre való. — Már ha Hübner és Lenglet szerint Sziám oly roppant birodalom s erő: mimódon értsd meg, hogy királya mégis hóhérmester és minisztériuma sintérség legyen. Hiába veszed pogánynak! Mert egy ily magára nehezkedett s felállott királyi udvar-

nak e világon mindenütt van esze. A sziámi király, ha úgy uralkodna, mint róla felteszik, despot nevet sem érdemelne. Uralkodását hóhérlásnak lehetne inkább mondani, — parancsolatait pedig kínzó szerszámokhoz hasonlítván, országát is semmiféle uralkodás módja közé fel nem lehetne venni. Mely szerint ellenem semmit se próbál, amidőn azt kívánom követni vagy mutatni, hogy: uralkodásban a szüntelen erőszakot a természetnek igazsága széles értelemben s gyakorlásba sehol meg nem szenyvedheti a világon.

Japponia.

Kubo-Száma, — a japponiai uralkodó hasonlóul a legteljesebb hatalmú despotnak tartatik; de a mellett csak azt látod, hogy törvények, szokások által uralkodik. Fő embereit, ha vétének, számkivetésbe küldi, akik halált érdemlenek, kasokat hasgatja meg, mivel ez nációk megszokott halálos büntetés. A fejedelmi emberek, nagyurak, katonákat tartoznak számára adni, mint a magyar az insurgensét; a köznép adózik, a közbátorság fenntartatik, — a közbíró s igazság kiszolgáltatik. — A despoti hatalmat ebben találnád, hogy minden fő embernek a Kubo-Száma kezéről kell felelőséget venni, — ő adja ki, ő engedi. Ezt is csak szóban vélem, — hihető hogy ezen alkalmatossággal is ajándékozni kell. Aki házasodni akar, — társát elébb kinézi, — kéri, vele al

kúszik, — mely dolgot végre a császárnak bejelentenek, bogy akaratjával erősítse meg, amit ő örökre megenged. Azokat kell házásítani egymással, kik egymást e végből kívánják, mert lehetetlen az uralkodóban oly nevetséges bolondságot feltenni, mely szerint mindég ellenkezőképpen kívánna házásítani, csupán azért, hogy eszetlen hatalmát ezáltal gyakorolhassa. A despot erő itt is csak ebben áll, hogyha akarja az uralkodó^ mindent tehet, — ezzel megelégedvén, szokásokkal, törvényekkel uralkodik.

Persia.

Persziának királyai örökké despotok voltak e világnak emlékezetiben, de hogy gyakorolni szokott erőszaktételei országára nézve miben álljanak, nehéz felvenni. Minden dolog, tartozás, eset, törvényes határok közé van véve. A bűnöknek büntetését, esztendőbeli adózást főről főre, tettről tetre lehetetlen törvénybe, szokásba nem venni, örökségnek, birtoknak, zálognak, adásnak-vevésnek hasonlóul törvényes szokott rendén kell állani, mivel e nélkül a közjónak igazgatása lehetlenné lenne. Micsoda halandó érne reá, hogy egy halandó, egy országnak ügyét, kisebb-nagyobb eseteit mind maga ítélje! A despot nem azon van, hogy magát terhelje, mely szerint inkább fordítja arra a teljes hatalmat, hogy terhes foglalatosságai ne légyenek, mint maga ítéljen.

Egy despot sem azért kíván despot lenni, hogy magát a közboldogságnak rabjává tegye, szoros foglalatosságok közt élvén azért, hogy népének javát előmozdítja; hanem ez okon kíván mindenhatósággal élni, hogy gyönyörűségén és makacs hatalmán kívül semmi terhe, kötelessége más ne legyen. Tanácsot parancsol maga mellé, kire országának terhét veti, — maga bujaságban hever. E szerint kénytelen a törvényes hatalom magát törvények alá zárni, hogy azalatt az országos dolgok folyjanak, — míg ő elfáradt ösztöneit megint gyönyörűséggel közé vonszolja. Új kedvének keresésében foglalatostkodik királyi kötelessége helyett, melyet fel nem találhat azért, hogy amely szempillantásban kívánsága gerjed valamely dolog eránt, — ugyanabban olthatja el; melynél fogva szüntelen hamvában aluszik és tárgyaival nem élhet. így a despotnak legnagyobb ostora az, hogy mindenének közepette, unalmától ragadtasson, — mely dologuralkodásának foglalatosságaira kényszeríti és despotaságából érzéketlenül kivetkezteti. Nem azért foglalatostkodik, hogy a közjónak legyen áldozatja emberségének öröme, hanem unalma kergeti, mely előtt futván, foglalatosságok közé búvik. A tudományok, akadémiák, mesterségek, mezei mív, kereskedés, egyenlőül virágoznak. A haza, törvényeinek tanulása legelső ezorgalmatosság tekintet foglalat magába, — szinte oly virágába lévén, mint itt nálunk s Németországon, hogy már most senki

se tudja törvénynek mit vegyen — mit tanuljon —, mivel egész állapot ja széjjel szaladás s zűrzavar.

A persiai király jobbágyának életével, vagyonával szabad; de azért hiszed-é, hogy siethet s rabolhat, ha szinte akarja is? Az ilyen képzelődésben lévő lehetetlen hatalmat ki kellene már a dolgok sorából törölni, mivel csak nevetségre, néha pedig útalatra szolgálnak alkalmatosságot minden valóság nélkül. — Hogy van hát, hogy Persiában minden adó kisebb mint itt? A persa egy hold földjétől egynéhány krajcárt fizet. A köztök élő, a magok értelmek szerint igen erősen fizettetik mégis esztendei fizetése egynek öt forintnál többre nem megyen. Ad 15 franc livrát, — egy livra hat garast teszen. Úgy vélem, mégis csak írják, hogy a király minden embernek életét, vagyonát elveheti — miért nem teszik hozzá, hogy országában a levegőég is camerális —, a király tulajdona, mely szerint minden embernek bedughatja az orra lyukát, ha akarja, hogy kegyelméből szuszogjon. — Minden az övé? Pen des! Ki foszthatja meg a természetet magától? övé az ország? Húsz-harmincezer ember tölti kedvét benne, mely széles kiterjedett gyönyörűségből néki, mint tulajdonosnak csak egyetlen egy szívre való jut. Hiába mondd, hogy tiéd a világ, mert nem érezhet6z egy szív-nél többet, mint más — nem láthatsz több napot, mint más,

Mindened elveheti, — mit teszen ez? Megbolondulhatsz ha akarja: — magát is elvesztheti, mást is veszthet, ha akarja. — Én is lehetek despot a magaméból — takarmányomat felégethetem, marháimat megölelhetem, ha akarom; de nem akarhatom, mivel megbolondulás tartozik reá a magam romlásával együtt, mely tulajdonságokkal bírni nem akarok s nem szeretnék.

Más oldalról vegyük a despot hatalmat, ha vizsgálnod kell, miből álljon. Inkább a magaviseletre tartozik, azaz személyes cselekedetre. Mikor Cambyses testvérhúgát kívánta feleségül magának, tanácsosait megkérdi, ha vannak-e hazájának olyan törvényei, melyek a testvérek közt való házasságot megtagadhatnák, vágj' engedhetnék. Az ország tanácsa felel: „Hogy olyan törvénye ugyan Persiának, mely azt megengedje nincsen; de van olyan, mely azt mondja, hogy amit a király akar, törvény legyen. így vetik a bűnnek terhét a király nyakába, mivel sem akaratjával ellenkezni nem mernek, sem vétkét ártatlanságnak nem vallhatják. Itt a felelés nagyobb despotra mutat, mint a kérdés és cselekedet. — Régen sok nemzetségnél szokás volt a testvéri házasság. Egyptomnak törvényei, mint feljebb megláthatad, megengedték. Különben, ha a testvér gyermekek kicsinységétől fogva egymással nem neveltetnek, — felnevelkedvén ha egymással találkoznak, — buja szerelmeket a természet nem ellenzi. Vidd el a kisedet édes-

anyjától, mikor a világra szülte, — ne tudjanak, ne halljanak egymásról, — ifjú korban hozd elő, özvegy feleségül veszi, és ha más emberektől meg nem tudják, soha ily siralmas titkot előttük a természet fel nem fedezi. De valamely gyermekeket széjjel nevelnek egy-órától, külön-külön lakhelyeken, szobákban, más más vezetés alatt, — ritkán is lesznek egymást szerető atyafiak, úgy mint azok, kik egymást ölelgetve nőnek fel játékaikban. A gyermekkor és neveléssel való esmeretség elfelejtethetlen. — Ha vén korban mesterreddel találkozol, ki gyermeki ifjúságodat oktatta, szíved olvadásban jön, s megöleled gyermeki gyönyörűségedet látván személyére lerajzolva. Azok után sóhajtasz, neki örülsz, ki minden kedvednek társa volt. Innen van, hogy a középsorsú és szegény emberek gyermekei egymást mind jobban szeretik, mint a királyi, hercegi, fejedelmi házakból való gyermekek, kik egymást látni sem kívánják, mikor emberkorba jönnek.

Nem lehet tehát Cambyesnek testvérhúgával való házasságát rémítőségnek venni, mert szokás volt és iszonyodást sem okozott, — mivel ősök szóval tudták, hogy testvérek: de szokva egymáshoz nem voltak. A felelet mutatja a despotot, nem a házasság, mely dolog a népnek nyomorúságára úgy se tartozott. E szó: *valamit akarsz, azáltal mind törvény lesz*, sokat jelent; de ez is csak szóbeli játék és a despotnak ejnltatásárn szolgál, hogy az ural-

kodás dolgában ne szorgalmatoskodjon csak parancsoljon, — bogy helyette csak tanácsosi uralkodhassanak, magokat gazdagítva. Mihent az ember mindent tehet, semmit se teszen, hanem magát heverésnek adván hatalmát másra bízza. Miglen akaratjában ellenkezést lát, küszködik, — ha mindent meghódoltat, tobzódik, hogy rágó unalmától életét menthesse.

Valamely uralkodó teljes hatalomra jut, népéhez mind megjuházódik és annak ügyét magamaga ügyévé teszi, nem azért, mintha megkülönböztetett boldogságára kívánna szolgálni eszközül; hanem a maga hasznáért, melyet berniek érez, lát és tapasztal. Rabszolgának csak enni adsz, ha kívánod, hogy kapáljon; — juhaidat őrizni kell, hogy magad vedd hasznát. — Már a teljes hatalommal Uralkodónak minden dolgot eleibe visznek. Akaratodtul függ, uram! — mondják néki —, s ítéld! — ki mer élni, lemii, cselekedni tetszéseden kívül. A dolog szolgálai közt van. Ez is job: bágya, az is. Egymással perlekednek. ítélni kell. Kénytelen a szabad úr lelkiismeretéhez és a közigazsághoz nyúlni, úgy, hogy ítélete szerencsére ne essen. Hol láttál despotban oly rémítő bolondot, ki a peres felek közt nyilat húzasson, hogy kinek jut az igazsági — Mivel mindenik ember övé, nincs oka, hogy egyiknek kedvezvén a másikat rontsa. ítélni, vizsgálni, fontolni kell hát, úgy-él E szerint érzéketlenül változik a despot rendszerént való uralko-

dóvá, ki hatalmának teljességében mindég törvényből ítél — vagy bele nem szól semmi-némű ügyben, hogy fáradni ne kénytelenítessen. Honnan a lesz, hogy mindenhatósága által tétetik királyi vázzá, melynek árnyékában azok uralkodnak őrajta, kiket fejében gőzölgő párájából éledett eszközivé tészén és maga szolgálíva lészen.

Származása a teljes hatalomnak.

Tudni szeretnéd már annak okát, hogy oly temérdek sokaságon egy halandóhatár nélkül való hatalomra mivel mehet? Annyi millióm embert kötve mi módon tarthat! Oly véghe-tetlen számú halandó csak egy ember tetszésé-nek miért nem mondhat ellene, mikor amott az erő egy ember, itt pedig egy világ? Éppen azért nem szólhat, hogy számlálhatatlan soka-ságból áll, véghetetlen kiterjedésbe fekszik, a despot pedig egyedül ül hatalmán. — Itt a szembetűnő lehetőség ellen fonákul vedd a dol-got, hogy rendire állíthasd. Mentői messzebb terjed ki a birodalom, annál inkább gyengül a benne fekvő népek szabadsága. Milient sok különb-különbféle nemzetség, ország, tarto-mány esik egy uralkodó alá — monarchiát szül —, az alatt, míg egy nemzet magába több segítség nélkül királya alatt törvényes szoká-sait fenntartja.

1. Az ország egy nemzet, egy nyelv, egy öltözet, erkölcs, természet, rokonság.

2. Mivel véghetetlen messziségre nem terjed magától, — lakosai dolgokat egymással közölhetik és a csendességeket távolról fenyegető zivatar elől kiköthetnek.

3. Az országnak közboldogsága, dicsősége, minden hazafinak azon egy lévén hozzá kiki egy módon tartja közit, mivel mindenik azon egy úton élhet véle csak, amelyen a többi.

4. Mivel a nép nem temérdek, az uralkodót is roppant erőre maga ellen nem emelheti és hatalmának többsége magánál maradván, törvényeit óltalom alatt fenntarthatja,

5. Mivel mentői kisebb erővel bír a király, vágyódásai is annál kisebbek, ellenben mennél többel bír, annál többre igyekszik, mert a nagy birodalomra való ösztönt soha sem gyengesége adja, hanem a sok pénz, a temérdek katona.

6. A hadi sereg egy nemzetből, nyelvből, erkölcsből lévén, születésével hazájához köttetik, honnan következik, hogy ha az uralkodó országát hatalma által kényszerítené, katonáiban az ellen kevés vagy legalább kétséges segedelmet remélhetne.

7. Az ország első emberei a királlyal ülnek széket, — őbennek áll fenn az országló tanács, azaz a királynak vezérlő okossága, Töllök elrejtett célja az uralkodónak nehezen lehet; de ha volna is, nállok nélkül nem lelkesítheti, hogy mozdulásba tegye. Mihent titkai közül magát felüti, azonnal meglátják, mint a vastag bokor alatt bujkáló foglyot, ha felreppen. Bástyát készítenek az ostromnak, jól látván, hogy

ahol egy veszt, a másik is, — ha ez nyer, amaz is. Az egy hajóban ülő embereknek szerencséjük, vesztek egymáshoz van kötve.

De lássuk már ennek ellenébe a nagy birodalmat, hol egyik nemzet a másikat nem ismeri, mi több — egymásnak kölcsönbe való Írigye, ellensége, csúfolója csak azért, hogy törvénye, szokása, vallása, erkölcsse, nyelve, öltözete egymástól különbözik, mert mind kiilön-külön. az emberekhez egész nemzethez is hozzá van ragadva ez a gyermeki esztelenség: hogy ha szomszédja nem úgy csinál, gyűlölje s csúfolja:

1. A királyi tanácsban nincs mindenik nemzetből tanácsos. Nem szükség, úgy mondják, mivel az uralkodó egész birodalmának boldogságára tartozik ügyelni, nemcsak egy nemzetnek különösen, — mely dolog közönséges atyai kötelességével ellenkezne. Azonban, — mivel az ember születését, vérit, nevelését, szokását haláláig soha le nem vetkezheti c világnak minden tudományával is — csak ezt látod, hogy a többi nemzetek közt annak van legjobban állapotja, amelyikből a király és tanácsosi születnek, és ha valamelyik valamely szerencséjében rajta túlmegy, — önnön érdemeinek, a gondviselésnek vagy hazája mások fellett való boldog ajándékinak köszönje, melyektől meg nem foszthatták, mivel földjeihez, egeihez, folyóvízeihez vannak köttetve.

. Egyik nemzet nem tudhatja a másikkal mit akarnak, mit tesznek.

3. Segedelmére ez amannak nem lehet, mivel nyeresége veszte más dolgokban helyheztette-
ten és ennek hanyatlásával ő nem romolhat,
mert régen ott van már, hol ezt tenni igyekez-
nek.

4. Ha egyik nemzet szól, más idegen nem-
zetnek erejével hallgatásra hozzák, mely szinte
azon uralkodónak parancsolatjától függ.

5. Az egész birodalom a messziség és köztök
levő végzetlen ellenkezések miatt akaratjá-
val, erélyével eggyé sohasem lehet; — ki erre,
ki amarra menne —, mely ögyelgésben a cél-
jára néző okosság és hatalom kézenfogva ve-
zetik oda, ahová akarják. Hazafiúság különös
sehol sincs, mivel az az uralkodó személyéhez
és egész birodalmának oltalmához van kiki
hívással kötelességgel köttetve, — hol akár-
mely nemzetre üssön ellensége, mindnyájok
nak kell oltalmazni, mely szerént az egész biro-
dalom vétetvén hazának, benne valósággal
egy hazafi sem találhatik, ha különben biro-
dalomfinak nem nevezed; — hol sem hír, sem
név, se győzelem, sem dicsőség különösen
egy nemzetre se tartozik, hanem egyedül az
uralkodónak személyire és királyi székire, —
mely dolog nemzeti tüzet és polgári vitézséget
a lakosokban nem nagyon gerjeszt. Nagy Sán-
dor idejében csak az ő neve hangzott e világ-
ban; — minden dicsőség, hír övé volt egyedül,
semminek tetszván mellette azok, akik által
győzedelmeskedett.

Ezen dolgok okozzák talán számlálhatatlan effélékkel együtt, hogy a törvényes szabadság mindenkor ugyan azon egy nyelvvel élő nemzetnél találja fel helyét, lakását. Nem számlálhatok elő mindent, ami ezen érdemnek megállapítására tartozik. Jaj annak az írónak, kinek olvasói ő rajta kívül semmit sem tudnak, se gondolnak. — Róma még a maga kezére játszott, külön nyelvvel, szokással élt, hazafiakat szült és hatalommal élt. De mihelyt a világ Rómává lett, — Róma az idegenek közt elsüllyedett. Nem azért foglalta el hát Róma a világot, hogy bírja, hanem hogy ő legyen semmivé azok által, kiken uralkodott. E világnak emlékezete ezer példával mutatja tapasztalásban, hogy a birodalomnak véghetetlen kiterjedése, erkölcsi tulajdonságaiból, nemzeti erejéből, és megkülönböztetett tulajdonságából az uralkodó nemzetet ellenállhatatlanul kivetkezteti. Róma annyi országot, nemzetséget foglalt el magának, hogy azokkal egyesülvén végre magát tévesztette el közöttök. Ő hatalmával nyelte el amazokat, — amazok pedig sokaságokban süllyesztették el őtet. Űrökké meg kell az uralkodó nemzetnek magát különösen tartani, — csak szövetségben lévén a többi elfoglalt nemzetekkel, ha különben semmivé vagy tapasztalhatatlanná nem akar lenni. A sokban a kevés elenyészik és valósága észrevehetetlenné lesz. Nem ő változtatja amazokat magává, hanem amazok fordítják ki őtet magából. Nincsen olyan nagy tűzű bor,

melyből ha egy cseppet egy itce vízbe ejtesz, azt változtassa borrá, ne maga legyen vízzé. Mihelyt az egész világ Rómává lett, Róma sehol sem volt többé. Valaki halandó testben világgal akart bírní, csak azt bizonyította, hogy az ember lehet eszettelenné, ha a csillagos éjig tetézi is koronáját.

Szabad monarchia.

Van királyság, mely szabad hatalommal uralkodik, de azonban csak egymagába megkülönböztetett nemzetet, országot lelkesít; — királynak, nemzetnek, erkölcse, születése, törvénye, vallása, nevelése mind ugyanaz: — ezekhez járul öltözet, név, nyelv, szokás. Itt már a nemzet szorosabban köttetik a királyhoz. Győzelem, dicsőség, hírnév, királyra, nemzetre egyenlőül kiterjed, mivel az uralkodó mindent csak egy nemzet által cselekszik; — de mihelyt tíz nemzetség királyának vagy te is a magadéval jobbágya, — akármely nagy dolgot követsz el, uradnak hatalmát erőddel lelkesítve, mégis minden név nélkül való semmiségedben maradsz, mert más név alatt dolgozol és csak rész vagy az egészben. Ellenben vigasztalásul szolgál ily állapotunkban, hogy a megaláztatás sem fordul személyedre különösen, ha a közönséges monarchia megvevettetik és veszt, — egyik nemzet se veszi magára, mivel a dolgoknak viseleti reá egyedül nem tartozott. A sokaság nem szégyenei ha

hatalom ül fején. A király dolga — így felel, s vége! Mit törődött vele Macedónia, hogy Nagy Sándor Indiát el nem foglalhatta?

A hazafiúi hívség egy nemzetre és hazára tartozik, — idegenek által nem származik benne, — ned. — Micsoda vérségem vagy természet szelént való tartozásom van nekem Göritziahoz, ha királyom eránt bennem élő hívségemet, kötelességemet nem veszem tárgyul! Nem azért oltalmazzuk mi is Göritzia magyar vérrel, hogy Göritzia, hanem hogy azt is a magyar király bírja, kit minden birtokába oltalmaznunk kell. De mikor önnön nemzetedről: hazádról van kérdés, — mikor tiized, vized, feleséged, gyermeked, apád, anyád, dicsőséged, gyalázatod állanak előtted, mely szerént a természetnek minden ösztönei által szorittatol, a tiized ragad el, hogy magadért harcolva királyodhoz mutass hívséget, ki hatalmával hazádnak sorsát vezérli, és abban a tiedre is vigyáz.

Vedd észre, hogy nem olyan nemzetről szólok, mely olyan uralkodás alatt él, hogy akárki ostromolja, veszteségétől nem fél, mivel annyi kárba van már, hogy többet nem vallhat. Itt a változás inkább reménységet nyújt, mint félelmet. Mi kárt vall a rab, ha olyan gazdája akad, ki kezéről láncait leoldozza? Mert csak igaz az, hogy aki magának nem akarhat és akaratján kívül él maga nélkül másban, — emberi karban nem lehet, oly csuda állatot viselvén erkölcsi valóságával, melyet megmagyarázni nem tudok, sem sorsát az érzékeny

életnek világában fel nem találhatom, melyre állassam. — A szabad uralkodás tetszik ugyan az emberi vágyódásnak, de soha sem boldogít a trónuson úgy, mint a törvényes hatalom, mely a nemzet kívánságainak határai közé van véve.

Soha egy ország sem fakad ki pártütésre a maga munkája és akaratja ellen, — melynél fogva a törvényeknek engedvén, magát erősíti. Theopompus Lacedemonbeli király Spártában az Eforusokat felállítván, vezérő méltóságát ítéletek alá vetette, ami királyi hatalmának adott zabolát: a királyné ezt nehezen szenyvedvén, — megtámadja, hogy a királyságot megaláztatásra hozta; — *sőt inkább* — felel a király — *felmagasztaltam, mert szeretetni fog és állandóbb lesz.* Ezer példa mutatja, bog}' a zabolátlan hatalom veszedelem. A törvény a jó kii'ályt semmibe se akadályoztatja, hogy fejedelmi tulajdonságait ne gyakorolja, — ellenben a mord kedvűt megzabolázza azon vakmerő és kegyetlen cselekedetekért, melyeknek elkövetése magának s másnak is vesztere lenne.

Minden úri rendben élő halandó szabadon akar javai közt parancsolni, nem kívánván tetszéseiben akadályt szenyvedni, — legyenek bár előmenetelére akár vesztere. Honnan lesz é kemény indulati Az emberi természetnek társaság által származott kevélységéből. Minden ember szeret parancsolni, ellenben egy se kíván szoros függéssel lenni, — tetszésében

más tetszésének engedni; — mely emberi eltörhetetlen vágyódásnál fogva a parancsolás és engedelmesség egymásnak örök háborút hirdetvén ki, — soha e világot teljes nyugalomra jutni nem engedi. Nagy és kicsiny úr egyem jően kíván parancsolni, honnan következik, hogy minden parancsoló hatalomnak zabola kell, mely az emberi vágyódásnak fősvényességét s bosszúálló indulatjának dühösségét tartóztassa.

A nagy rang, birtok azért szorongat, hogy jövedelmének bámulásra való sokasága, pompájának kiterjedését mégsem bírhatja meg, mivel a maga mutatásnak képzelt szükségeit a kevélység a jövedelmen mindig túlviszi. A nagy rang, birtok vagy fősvény vagy préda. Akármelyik legyen mindenképen sajtol: első tekintetben azért, hogy kincset gyűjthessen rakásra, és azt nézhesse nevetve; más tekintetbe azért, hogy szüntelen a pénzt mérve, mindég szükségben legyen, nem bírván halmaz kincseivel is a maga bolondságának terhét. A kis úr azért szorít, siggat, hogy gyakran megéhezik és mások előtt kopott világi színét szégyenli, mely rongyosság úri sorsának tekintét láttatik gúnyolni. Mint régi nagy örökségének elhullott morzsaléka, három-négy taxása van még; ezeknek parancsol reggeltől fogva estig nagy lármával, hogv szomorú állapotában magát uraságáról elhitesse, ki hatalmaskodását utoljára ott végzi, hogy azon emberéhez megyen estve felé pénzt kérni kölcsön, kit

egész nap bottal fenyegetett. Vannak olyanok is más oldalról, kik az alatt nyúzzák meg szegény embereiket mind magok királyi hatalom ellen vetélkednek.

Az uralkodásnak természete az égtájára és egyéb tárgyakra nézve.

Micsoda eszközök által készül meg az uralkodó hatalomnak ilyen, vagy amolyan természete? Hideg, meleg, mérsékletes egek, — tudomány, törvény, nevelés, vallás, szokás sat. formálják a nemzetet és úgy származik erkölcséből uralkodásának módja.

Az uralkodást sohasem az uralkodó, hanem mindenkor annak a népnek, hazának erkölcsi tulajdonsága szüli olyanná amilyen, melynek székére helyeztetik. Valamennyi tunya, rest, lacsuhavérű nemzet van é világon, mind teljes hatalom alatt szolgál, melynek terhét nem is érzi, mivel baromi részéhez van közelebb, mint lelkéhez. Valamennyi vad tudatlanságba, és holt ostobaságba elsüllyedt nép talál-tatik e földön, mind despot alatt él és véle nem gondol: ellenben ahol rendkívül valóság semmibe sem szemléltetik, — és tudományok oktatnak, a despoti hatalom vagy nem talál-fatik, vagy ha talál-tatik, törvénnyel színli magát, tagadván, tettei által annak valóságát vagy romlásához közelgett, vagy annak forog veszedelemben élete, ki gyakorolja és szemé-lyes despotá.

Már forróságos, akár rendkívül való hideget gondolj az égtájban, — az uralkodásba ültetett szabadságra nézve úgy sem jó: mind egyik, mind másik akadályára szolgál az érzelem kifejlésének. Európának mértékletes egei vannak; de egy részében sem esméri jobban az ‘emberi nemzet önnön szabadságát és méltóságát, mint itt. Muszkaország felette igen hideg, és ugyan azért nem is lehet reményleni, hogy a benne élő nép tudatlanságától, vadságától valaha megmenekedhessen, akár mint hirlel-jék a tudományra való igyekezetét. Afrikában, ahol a napnak forrósága emészt, — a nép restségében testét a földön csak vonszolni láttatik, nem is hasonlítván okoskodásával az európai nemzetekhez.

Ezt felelheted: hogy e csak nemzeti tulajdonság! Igen — de a nemzeti tulajdonságot az a hely csinálja, ahol terem és lakik mint az állatoknak tulajdonságaikat is, melyeket ha még földre visznek, fajokban is elváltoznak. Az ostoba, ha a hatalom által verettetik, — bög, szalad, vagy kegyelmet kér; — a tudomány bölcseség, tüzes vér oda néz, honnan a csapás jön, azon gondolkozván, hogy előbb-utóbb micsoda eszközöknél fogva hárítsa el. Nézd a tanult és nemesvérű embert, ha szolgálatodra kívánod fordítani, mennyi feltételekkel él; az ostoba könnyen szegődik, keveset gondolván reá, hogy lesz osztán. A tanult embert egy-két éles szóval megsebesítheted, — ott hágy minden ajánlásoddal együtt sze-

génységében is — az ostoba pedig botodat is elállja —, szolgálhat verve.

Vallás.

Most itt a vallást csupán társaságra nézve vesszük az uralkodásban. Különös eset volna filozófusnak azon aggódni s hánykódni, hogy egy vagy más vallás hová tegyen é világban! Mi olyan világról írunk, melyben lakunk, írjanak mások olyanról melyben lakni fognak, mikor nem lesznek, halálból jutván életre.

Milyen vallás legyen hát — ezt kérde az uralkodásra nézve legalkalmasabb a világon! — Micsoda féle uralkodásra kérde? A despotnak olyan vallás a mágnese, mely a legelsüllyedtebb tudatlanságba hever, melynek értelme rabság, kötelessége vakság. Amely lelkét más világ boldogságának édes remény-sége alatt lábod alá tapodhatsz, annak testi erejével is könnyen parancsolhatsz. Valaki magát lélekben nem esméri, testében is idegen az magának. De az ilyen vallás olyan despotra tartozik, ki uralkodó lévén, egyúttal főpap is; — különben ha ő csak testtel bír és a lélek másnak jut osztályban, hatalma elébb-utóbb hajótörést szenved, mely veszedelem mindig vértengerbe merít életeddel. A keresztény vallás, mely egyenlőséget, kegyelmességet, igazságot hirdet, — despotnak nem szolgál, hacsak tudományát fonákul nem veszik, vagy éppen el nem hajtják. Oly keresztény népen kegyet-

lenül uralkodni, mely vallásához tudományt, világi bölcseséget ragaszt, veszedelmes dolog.

Nem lehet állítani mégis más tekintetbe, — hogy ez vagy amaz uralkodás módja ilyen, vagy olyan vallásbeli tudományt kívánna meg, mivel mindenféle vallás mindennemű uralkodás Vnódját megszenyved. Ugyanazon vallásban sok egymással ellenkező országlás látattatik. És eleitől fogva pogány, keresztény keresztülcasul hánytavetette, változtatta királyait, bírált, törvényeit, szokásait. — E dolog igazságának megállítására példára bocsátkoznom haszontalan idővesztés lenne, mivel azok szemed előtt állanak, csak nyisd fel, és nézz széjjel e világban. — Már én a vallásnak belső értelmére nézve csak itt állok meg, hogy különösen meghitt igazságáért egy halandó társad eránt is magadat az emberi kötelességből ki ne vetkedtesd, mivel különben ezt a világot a más világ által fordítod fel — mely még reménységédnél fogva csak fejedben ül, — ebben pedig laksz, élsz, hol sok öröm és fájdalom közt vagy elosztva, — míg örök boldogságot haláلودon túl utoléred.

Mihelyt te hinni és mutatni kezded, hogy azok eránt, kik értelmeden nincsenek emberiséggel, igazsággal lenni nem tartozol, — azok is úgy fizetik a kölcönt számodra, — honnan elleneállhatatlanul következik, hogy egy vallásra vedd az egész emberi nemzetet, vagy ha ez lehetetlenség, hadd el testében azt, ki nem úgy vall mint te, hogy az is elhagyjon tége-

det; különben a vallás különbsége vérrel, tűzzel borítaná el a föld kerekességét, mely szerint testi világod változna előjáró pokollá életedben, hol foglaló pénzben adnák az ördögök kötelességek által az embereknek, hogy egymást addig is gyötörjék, míg pokolba nem mennek. Valaki tudományánál fogva mások eránt való kötelességei alól magát felszabadítja — mások se tartoznak neki semmivel, — mely esetben fogva a társaságnak minden kötéseit felbomolnak, hol az emberek szelidségéből fenéséget és okosságból bolondságot mutatnának, — egymást szaggatván, ezen a világon azért, hogy mint legyenek a másikon, hol sorok nem magoktól, hanem istenektől függ, ki különös postával egyiknek sem súgja fülebe ezen a világon, hogy merre utazik a másikon. — Legyen szabadsága idvezíteni kívánó buzgóságodnak szájaddal papolni, lélekben oktatni amint tudományodtul telik; de felebarátod eránt erőszakkal ne légy, mert utálatba hozod azt, amit vereség által kívánsz kedveltetni. — Hol láttad a józanokosság világában, hogy az embernek lelkét testével verekedve oktassák? — Hogy hátát ütve, fejét véve leikével értessék meg azt, amit nem tud, sem emberi értelem meg nem foghat és csak úgy alkuszik meg véle, ha hozzá édesgettetik, — mely dolog ahhoz nem szoktatott emberek közt bottal, vérrel, tűzzel meg nem készül. — Akárhogy híreljed tehát hitedet, de ha tudománya által emberi kötelességedből kivetkez-

tét, semmit sem ér. Nem lehetne az embernek nagyobb bűnbe esni, mint Istenének igaz tiszteletét abban keresni, hogy embermását gyűlölje, — Isten nevébe lévén istentelenné.

Fordult meg olyan gondolat némelyeknek fejekben, hogy a vallásban ilyenemű s több Wfiéle világosítások szükségtelenek, mivel a gondolatnak szabadságára vezet, mely dolog ellenkező tudományokat szül — hogy itt együgyűség kívántatik sat. — Hadd járjon együgyűséged a kegyesség dolgában, — de lehet a tudomány az országolásban. Minden vallásnak meg kell egyezni a tudományokkal, különben örökös tudatlansága csak arra szolgálna, hogy követőiből űzzön csúfot a több tanuló nemzetek közt. A Biblia sem adhat egyedül minden társaságra szükséges tudományt. Több kell!

Akárki hogy vegye. — Hadd járjon az is, ha Mózes legfőbb törvénytevő volt é világon, mint a halhatatlan Reaassen állítja, mivel törvénye sidó nemzeténél örökké tartóvá lett, az alatt, míg a többi időről-időre mind eltöröltetik s örökké változik. De elfelejtette ez a nagy ember Mózesnek dicséretihez hozzátenni, hogy az olyan törvényt szerző szomorú boldogságot szül, ki nemzetét minden nemzetnek örökös ellenségévé teszi, hogy szokásain kívül mindent gyűlölvén ő is kölcsönben egész világtól utaltasson, melyből következik, hogy az egész ellenségnek vett emberi nemzettel nem bírván, — ő szolgál mindennek, neki pedig senki sem. — Gyanús boldogsága van az olyan tör-

vénynek, mely hazáját egész világ előtt ellenségessé s utálatossá teszi. A sidó minden magán kívül való nemzet eránt túrheteretlen volt örökké, s most is ha reá elégséges hatalma volna, az egész keresztény világot eltörtené, vagy a legsiralmasabb rabságban tartaná, — mely szerént nagyobb igazság nincs a társaságban, mint ez, hogy a sidó örökös rab légyen.

Mahomed is oly vallást szerzett, mely magából minden magán kívül lévőt kirekesztett, úgy állítván, hogy az Alkoránnál több tudományra e világnak semmiféle tekintetbe sem lehet szüksége. Hagyjuk áldásban Mahomednek paraszt ostobaságát, melyet e világ elől felemelkedésben sem tarthat el; — ki merne roppant birodalmának ereje ellen mozdulni? ha olyan tudománnyal, mesterséggel bírna, mint keresztény népeink. Most a tanult nemzetek hatalmát látod egymás között kapóra hajigálják. Hadd higyje a török őutána, hogy a világnak Istene és közönséges atyja védelmező hatalmával csak az övé, — ellenségének vcvén minden más emberi teremtését; de hitiben való földhöz verettetéssel kell neki tapasztalni, hogy Istenének úgy vett ellenségei lábok alá tapodják szánakozással nevetvén ellenségeken. A világnak ura a természetnek rendin túl, és az ellen senkit sem láttatik védelmezni, sem áldani, mely szerént halandó szemeink és gyenge véges elménk az egekben titkaiban nem láthatván, — mindég úgy mu-

tátják, mintha az emberi eseteknek szembe-
tűnőképen a természetbeni állának okai. Hol
volt az Úrnak olyan népe, melyet más nem
kedves nemzetségek egyszer-másszor össze nem
törttek volna! De a szemünket csaknem kiverő
a tapasztalás, mégsem világosított semmit,
Inivel minden vallás hitte, hogy az Isten ol-
talma és igazsága csak az övé, — melyről más
sokszor gyanakodik, majdnem mindenik ma-
gában, meg nem szűnhetvén azért egymás tu-
dományát utálni. Mindezek szerint úgy üt ki
végre a dolog, hogy akárki legyen a prófétád,
de ha magadat a természetnek sorját védel-
mezni nem tudod, minden ember felpofoz, ha
beleütközöl, azalatt, míg angyalod az egekből
különös segedelmedre elérkeznek.

Azt mondtuk feljebb, hogy a despot ural-
kodásra tudatlanság kell; de ez csak az or-
szágló hatalomra tartozik, — veszedelmes lé-
vén különben az uralkodónak személyére
nézve. Az ostoba nép despotját oly dolog miatt
is megöli, melyeket a tanult nemzetek tekin-
tetbe sem vesznek; hanem ha száz urat megöl
is, újra meg újra királyt teszen, mivel a nél-
kül élni sem kíván, sem tud. így a vad tudat-
lanság csak a despotságot teszi bátorságba, de
a despotot nem, honnan következik, hogy a
despot despotságát önnön magáért mérsékelni
remélem, — melyre nézve úgy kell magát, des-
pot lévén, a népre nézve mutatni, mintha a
nem volna. — A török, mihelyt a császár dol-
gaiban a szerencsétlen, vagy Mahomed tör-

vénye ellen változtatni kíván valamit, — mindjárt sinórt keres, hogy a nagy úrnak határ nélkül való hatalmát határok közé vegye. Tanult nemzetnél az uralkodó több bátorságban él. Sokba mernék fogadni, hogy XIV. Lajost, — sorsával török császárt viselve megfojtották volna. Hát XII^{dik} sveciai királyt, — kit népe haláláig szolgált, holott esetlenebb kegyetlenséget idejében nálánál senki sem mutatott?

Vége csak kinézhetted, hogy az együgyűség csak egyes embernek lehet jó, de országnak örökké veszedelmes. Elég tudatlan halandó lehet együgyűségében a tanult embernél boldogabb; de az ostoba uralkodó és nemzet mindég boldogtalan, ha szomszédi tanultak és okosok. Tudomány, mesterség emelik fel hatalmadat a természet felett: ezek a mennyből alászállott védelmező angyalok. — Itt van a csuda: lássad, hogy a spanyolok egynéhány katonákkal, ágyú és puskáknál fogva millióm meg millióm emberekből álló országokat hódoltattanak meg. Ha Mexikóba ugyanaz a tudomány mesterség lett volna, ami Madridban, — hiszed-é, hogy Montezumát Cortes és más akarki két-háromszáz katonával leverhették volna? — de mesterséggel tudománnyal egynéhány ember milliókat nyer meg. Ez a csuda, lásd! — Füstöt kell hát előbb értelmeknek vetni, megvakulván szemekkel ha nem látod, hogy a tudományoknak előmozdítása minden uralkodónak leg lélekben járóbb kötelessége.

A vallás maga világi tudomány nélkül vadat mutat, — vagy az emberek vadítják el önnön maga ellen. Akár ez, akár az; de csak oda mutat, hogy tudományra van szüksége.

Akárhogy vedd, de ezt csak nem tagadod, úgy-é, — hogy míg keresztény vallásunkat körül nem fogta a világi tudomány, szüntelen fegyvert viselt és szelíd hatalmával a királyokat trónjukról leszállította, a nemzeteket öldöklötte, pusztította, — mely részeg kegyetlenséget annak szolgálai elnéztek; — de mióta szentsége a józanokosságnak, tudománynak világánál megesmértetett, — a leggyengébb uralkodót sem veti ki székiből. Mennyi veszedelemtől mentette meg a tudomány az emberi nemzetet? Nincs nyelv, mely kibeszélje, penna, mely lerajzolhassa.

Hadd higyjék némelyek, hogy az oly vallás nem monarchiái igazgatáshoz való, mely sorsosinak gondolkodást, okoskodást és hinni való szabadságot enged: de egy csoport halandónak sem lehet sem szabad külön az egész emberi nemzet rovására okoskodni, hogy a világ lelkében testében vakságra rabságra vettévén, — igazságnak csak azt nézze. — Vagy igazság' amit hirdetsz vagy nem. Ha igazság miért félted értelmemtől, mely minden előttem felfedezett igazsághoz önként ragad. Ha hazugság mi okon kívánsz lelked ellen csalni, hogy okoskodásomat megtiltva tévelygésedre ne esmérhessek, — Tégedet szolgálván Istenem és boldogságom helyett. — Nagyon gya-

nús az olyan igazság, mely fél az okosságtól. Jobb az embernek önnön kötelességét megfontolt okokkal esmérni, — legyen vallásban vagy másban, — mint valakinek szavára dolgai közt vakon ülni. — Úgy-é, reá lehetett Ravalljakot venni Párisban, hogy a legjobb s dicsőségesebb királyt orozva megölje, — de beszélj reá engem, ha teheted! Honnan van ez a nagy különbség! Ravailák tudatlan lévén, vallását sem értette, és annak szentsége ellen a legutálatosabb bűnbe esett, — melyet a természetnek irtózásán felül, — idvesség munkájának hitt s állított. Egész világ szentje reá nem beszélhetne soha, hogy hazámnak törvényes urát orozva megöljem, — azért, hogy én tanult keresztény vagyok; Ravailák pedig buzgóságában dühös bolond volt, fonákul vévén vallásának szentségét, melyet gyilkossággal hitszegéssel szolgált. — Ki hát veszedelmesebb: a filozófus vagy a fanatikus?

Úgyde — feleld: a vallás, ha szabadon okoskodik, szabadságra hajlik mindenbe és ennél fogva pártütésekre fakad ki; — így az uralkodókra nézve veszedelmes tudománynak esmértetik. — De volt olyan tudomány is, mely az egekre emelkedett méltóságával, nem elégedvén meg azzal, hogy a királyok ellen pártot üthessen, könnyebb módnak találta azokat szolgálivá tenni, — hogy valamikor parancsolatjának nem engedelmeskednek, részekről legyen a pártütés és büntetést húzzon magára, így ő lévén a királyoknak királya, ellenek

pártütésbe nem eshetett, vagy szüntelen abba volt.

Tovább! csak nehezen hiheted, hogy egy superintendens hatalmát vágyódását úgymódolhassa, mely szerint mikor lovagol, kengyelét fejedelem tartja. Soha sem fordul meg ez 'is, hogy egy vármegye esküdtjét kárhozat alá zárjon, noha egy esküdt, bár hivatala tekintetes legyen is, de a római császárságtól csak áll egy két hajtásnyi messzeségre, — mint sejtheted. Ezt feleled rajta nevetve, hogy superintendens uram hallgat, mivel tehetségét kis karikába szorította maga körül, — de ha lehetne, tehetne, csak úgy ütne, mint más. — Kalvinus volt, ki tudománya által paptársait a világi kincsektől, fejedelemségtől, uralkodástól elzárta, — mely szerint ellenséged okaimat erősítik. Angliának most is hatalmas érseke van, de csaknem úgy él királyára nézve, mint érsek Beke Tamás hajdan. — Hiába állítja akárki, hogy az uralkodó vallás uralkodásra nézve veszedelmesebb annál, melynek elméje minden ellenvetés előtt meglapul, — kérdés nélkül szembehúnyva hiszen mindent, vagy legalább vall, — mert akarmely tudományt végy, — mindenikbe esik időről időre zenebona.

Egy példát mondok, mellyel úgy reményiem, a többinek fejébe is meg kell elégedned: — a francia hajdan a kálvinistákat megöldökli, vagy hazájából kiűzi, mely szerint az egyetlen egy catholica vallás marad meg

benne a maga tisztaságában és szentségében. Mi lesz az idvesség és papi fejedelemségre előmeneteles cselekedetnek következése? Ez, hogy a christianissimus nemzet királyát megöli és pápaságát Rómából kiűzi. Valamennyi kálvinista pártütés volt a világon, ez az egy mind megfelel neki. — Megbocsáss, hogy e szomorú példának kedvetlen igazságával oly akadályba hozlak, melyből semmiféle emberi értelem által és gondolható felelettel ki nem szabadulhatsz. Hiába! kénytelen az ember szemmel látott igazságokkal dolgát erősíteni, — mert nagy az ellenkezés. — Még egyet! — osztán nem szorongatlak tovább: vagy' talán azért nem alkalmasok az úgy mondott eretnekek királyi uralkodás alá, hogy ha meghalnak, mind pokolba mennek! Hát a catholicus mind idveziil, a mennyi van a világon? A földi uralkodó nem idvességnek és kárhozatnak királya. Láttál-é elkárhozott kasszát, mely eretnek ezüsttel és arannyal volt megrakva. Elkárhozott kassza az, amelyik üres, ha ezer szent ül is felette. A szent ereklyék, tudod, nem jövedelmek, és rózsakoszorúval sem lehet ellenséget verni. Ha kálvinista seregek verik meg a katolikus királynak ellenségét — elkárhozott győzedelme? Ej! Ej!! Szomszéd felebarátom! ne vádoljuk egymást, — jobb összeölelkezni ezt mondván: Te se ózólj én se szólok! Forduljon meg fejedben, hogy olyan íróval okoskodol, ki a függő alá nézhet, mivel oldalt vette magát, és akinek okaira az ellen-

ség nem jut hamar eszedbe: nyüglődnöd, kell míg szabadulhatsz és felelhetsz, úgy-é?

Térjünk vissza más oldalra, és a vallásnak folyásába lépven, menjünk fel rajta kútfejére:

— van az emberben bölcselkedés, mely eredet és nem főoka magának. Ha van, honnan, jön. Az örök bölcseségtől. — Mi az és Ki? Isten. — Van az emberben igazság, mert érzi; — a természetnek benne élő törvénye ellen ezt tagadni nem lehet. Lelkiesmérési egekre kiált ellene és mennydörgő szavaival földhöz veri. Honnan jön, ha van? Az örök igazságból. Mi az? Isten. — Mihent igazság van, a hamisságnak is ellenébe kell neki tétetni. Már mivel az Istenség mindenhatósággal hír, következik, hogy igazsága a hamisságot, mely természettel ellenkezik, utálja, — e mellett büntesse; — Legalább e természet szerint való következés. Van-é olyan titkos gonoszság, melyet a Mindenhatóság ne lásson? Nincs. Bünteti hát? — így támad lelkébe az Isten félelme. Mit használ ez világi társaságunk javára? Idvezítő orején kívül zabolázza a gonosz tetteket ott, hol a törvény nem láthatja. A világi bíró elől magadat elrejteted, de a mennyei elől soha se, — sehogy, se soha! Rettegj! mindenütt lát. Már valaki ezt hiszi, Istenét is igazán féli. Valaki Istenét féli, — gonoszságot ellened titokban, sem nyilván el nem követ. — A legnagyobb szükség hát világi társaságunkra nézve is, hogy az emberek istenfélők legyenek.

Kérdés továbbá, hogy elég lehetne-e a világi büntetés bátorságunk fenntartására, ha az együgyű népnek szívéből minden isteni félelmet és esméretet eltörölnének. — Lehetetlenségnek tetszik annyi gonoszság ellen küzödni, — el kellene a társaságnak oszlani, úgy látszik. Hadd járjon, ha a világi bölcsek világi kötelességeket annak esméreti által is csupa emberiségből megtennék! — de itt az együgyű népről van kérdés. Csinálhatsz bölcseket a nép közt; de egész országnak közönségét soha bölccsé nem teheted. A tudatlanság, ha zabolája nincs, rabol, fojtogat s öl. Kitegye a földműves- és mesterembereket filozófusokká, mikor mindég tanuló emberek közt alig akad egynéhány, ezek pedig kézimunkájuk miatt arra sem érnek, hogy olvasni tudjanak közönségesen, — mivel ha, mindnyájan tanulnak, mindnyájan meghalnak éhei? De a keresztény vallás egy szokással teszi őket kötelességekben filozófusokká, — isteni félelemhez kapcsolván azokat.

Hagyjuk el a vetékedésre tartozó vallásbeli dolgokat, melyek nélkül az isteni félelem mindenütt felmaradhat. Kimeríthetetlen tengere az ellenvetések zürzavarának! mely noha az erkölcsökre nagy részben semmit sem tartozik, mégis setét fellegeivel azoknak kíván felibe emelkedni, haszontalan képzelődésnek áldozván fel a valóságot. Addig viszketegeskedtek elméjükkel némelyek a vallásnak tudományán, hogy az erkölcsöt, isteni félelmet is

megrázkódtatásba hozzák; — olyan titkokat, kérdéseket kívántak emberi értelemmel meghatározni, melyre az Isten esméretinek és az ember boldogságának semmi szükségek nem volt, ellenben a valóságot gyengítették, nevetr ségre tévén ki sok dolgot a világi bölcsek előtt. Hogy igaz halandó legyek és az örök igazságot féljem, azért haszontalanságaidra szorulva nem vagyok.

Szentség hát a vallás világi életedre nézve is, csak vak ne legyen; mert ha Istene nevében öldököl, úgy minden gonoszsnál gonoszabb. Inkább oszoljunk széjjel erdőkre, mezőkre, mint olyan vallásokkal éljünk, melyeit által kölcsönbe szüntelen való véres áldozattá kellene lennünk. Micsoda részegedést értelemmel eltévedett dühös bolond hinné, hogy a gyűlölség, üldözés, bosszúság, gyilkosság igaz isteni esméret és vallás? Nincs gonoszság a vallásban, hanem a veszett emberekben. Azt kívánnád, hogy a vallásnak nevében elkövetett bűnöket Istenre ruházzam inkább, mint emberekre? Kinek parancsolta az egeknek Istene, hogy esméretre halandó társát gyilkossággal oktassa? Így vedd világi törvénynek a vallást,' — egyébaránt magadtól függvén a mennyország vagy poklok felé való utazásod is, — hova én ki nem terjeszkedhetem, mivel elég gondom van — a magamén utazván, lábom alá vigyázni.

V^{ik} SZAKASZ.*Az egyenlőségben lévő különbségről.*

Az ember fajában, formájában, életében, természetében mind egyenlő, — azaz mind ember; — de ugyanezen egyenlőségében tulajdonságainál fogva egymástól különbözik. Minden halandóban vagyon testi erő, elme, okosság, erkölcs; de ebben több, abban kevesebb, — ebbe jobb, amabba rosszabb. Haszontalan idővesztés lenne, ha okokkal kívánnám próbálni, hogy bennünket a természet maga lelkünk állapotjában szintúgy mint természetben, formában egymástól nem különböztet. E dolognak: igazságába mind megegyezett. E szelént az ember sorsának külön-különbfelesége, testének és erkölcsi tulajdonságának különfeleségétől származik; mely különbség ha útjába nyomzod, egyenesen a természetbe vezet. — Akárhogy vegye az ember, de világi sorsa erkölcsének következése, — mely dolognak igazságát világosságra nem hozhatjuk, míg belőle birtokosokat, házi gazdákat nem csinálunk. Itt kell hát az emberi nemzetnek és társaságának igazságait legelső lépéssel esmeretünkre felvenni: hogy lett az ember tulajdonossá? mi által szerzetté vagyonához közit? hogy veszt benne, — mivel nyer?

Mihent az ember oda jutott, hogy ugyan azon hold földet kunyhója körül két esztendőben egymás után verejtékével megáztatta, és gyümölcsét, termését róla elvigye, — annak

tulajdonosává lett. Valamely földet magadé-
 nak tartasz, úgy hogy rajta ne munkálkodj,
 igazság szerént soha sem a tied és csak töké-
 letlenkedel birtokával, azok ellen erőszakos-
 kodván, kik miattad rajta nem verejtékezhet-
 nek, hogy munkájokkal tegyék magoknak
 örökségekké. Munka, haszon nélkül annyi jó-
 szággal bírhat, amennyi tetszik. Az egész
 Hortobágy pusztaságára mutass reá, hogy
 tied, és bírhatod fejedben^ mivel sem haszon-
 vételt, sem mívet nem követvén el rajta, —
 annak csendes birtokába senki meg nem hábo-
 ríthat. Mihent kinek-kinek különös magával,
 — különösen elfogott földből kellett élni, —
 a természet is örökös változásba jött, és soha
 többé oda, hol volt, vissza nem tér. Ha igaz-
 ság, hogy tulajdonság vagy különös birtok,
 messzeség s gazdagság nélkül élhetett valaha
 az ember, egymás társaságán kívül élhetett —
 amit nem értek ha száz könyvben olvastam is.

Míg az ember világi szorgalmatosságokkal
 nem élt, erkölcsi tulajdonságaira nézve is
 mind egyformának látszatott. A kaffereknek,
 karabeitaknak, eszkimóknak, hottentottáknak
 nincs oly véghetetlen erkölcsi különbségek
 egymás között, mint nekünk, — mert nincs
 annyi dolog életek módjában, mellyel erkölcsi
 tulajdonságaikat úgy ráházzák, mint a mién-
 ket. Mentői közelebb vannak az emberek a
 természetnek mesterség és gond nélkül való
 állapotjához, erkölcsükben is annál egyfor-
 mábbak; de mi máí a természet szükségei fe-

lett annyi mesterséges szükségeket csináltunk magunknak, melyeknek befoghatatlan sokaságát a legtökéletesebb ember is majdnem szüntelen haldokló küzkdések közt kénytelen viselni, hol következőképpen neki hibázni és gyengélkedni kell, mivel terhet ereje felett tett a mesterség vállára. Lehetetlen az embernek tudni, hogy mennyi dologtól függ, és szüksége mennyi. E teszi az erkölcsnek hibáját, köztük való véghetetlen különbségét; mely eset sorsunknak változását is egymás felett s alatt következésként húzza maga után.

Ezek szerint valaki több okossággal, gondal, mértékletességgel, kíméléssel él, vagyonaival is gazdagabb másnál: ellenben a tudatlan, tunya, korhely szegénységbe esik, az által nyomorúságra jut, s végre lopásra vete-medik, — mely bűnt előbb szükségből cselekszik, azután a nélkül is szokásból követ. Már most minden szükségnek, vágyódásnak határ van szabva, kinek-kinek a maga vállaira nehezkezik önnön terhe, — nem lehet, nem szabad eledelét egy kapással szomszédjának szájából kiragadni, hosszas és fáradságos munkával kell testét ugyanannak verejtékével táplálni. Ezekből különböztek a rémítő különbségek; a vágyakozás, büntetés egybe ütköznek. Az erőszak magát napfényen mutatni nem meri, és csak setéiben ragadoz. Minden embernek van valamije, és bőribe jár ebbe mindeniknek megegyezni, hogy közizagság legyen, és erőszak senki ellen ne tétessen. —

Eddig az erős a gyengének azt mondotta: *add ide, elveszem;* — most irigy vágyakodásának férgét szívének mélységes üregébe süllyeszti el s így szól: *Legyen tied a magadé, nem kell nekem,* de hazudik. Az ember egymás ellen többnyire lesbe áll, — néz, hallgat, tapogat, nitet, színei, hogy büntetés nélkül szomszédját mibe csalhatná meg. Ember-mássának gyengeségét keresi, hogy erkölcssei közt rést kapván, hozzá férhessen, hogy hitetessel nyerje meg akarátját önnön magának romlására, és néki előmenetelire. Míg minden dolog testi erővel ment, minden szükség kézi munkára támaszkodott; de minekutána mindent ésszel csinálnak és minden okoskodik, — valaki elmélkedni nem tud, seprőjére marad a társaságnak, melynek fenekére száll alá. Az emberek ennél fogva egyfelől halmozott gazdagságra, másfelől ijesztő szegénységre jutnak. Ez minden napi kézi munkája közt éhelhalással küzködik, — amaz szüksége felett való vagyonaival heverve és torkig, telve okádik. — Mind ezen különbségekre az emberi nemzet több ízben fellázad, hol kiki színre oly emberi teremtsenek esmeri magát, mint más; — akik alól vannak, mindég felül kívánnak fordulni és örökké alól esnek. Újra meg újra küszködnek, s mind annyiszor elesnek. Bírakat tesznek bírákra, törvényeket halmoznak törvényekre, — mind ezek felibe pedig királyt rendelnek, kinek vizsgáló és büntető hatalmául az Istent magát mutatják ki, — nem ta-

lálván ezentúl senkit, ki dolgait ítélje s büntesse. Mihent a hatalomnak zabolája osztán csak abból áll: *majd majd! majd számolsz a más világon!* — nincs baj, — megyen.

Míg még kinek-kinek magának kellett földjét művelni, egy lakos sem bírhatott többet szomszédjánál, mivel mindeneknek két kézből állott csak szolgálatra való eszköze. Annyi volt a birtok, amennyi az erő; és csak akkor lett a vagyon közt való végketetlen különbség, mikor ezer kezeknek kellett dolgozni azért, hogy jól lakhasson. — Az emberi nemzetnek kisebb része uralkodásra emelkedik fel, számlálhatatlan sokasága pedig szolgálatra marad. Mennyire terjeszkedik az emberi sorsnak egymástól való különbsége a természetben kezdvén el útját? Kezdetiben helyes, itt igazságtalannak lenni látszik. Csak így vedd fel most is: Péternek atyjától százezer forintja marad, Pál pedig minden örökség nélkül ország útjára születik; mégis Péter szegénységíren hal meg, Pál ellenben halálával ezereket testál. — Gondolj reá, ha nem természeti tulajdonságoknak különbségéből származik é sorsoknak különbsége?

Míg az emberek birtokokban magokat nem helyeztetik, addig szabott törvénnyel sem élnek; minek ott a törvény, hol senkinek sincs semmije, vág}' ami egyé, másé is? Birtokkal éled fel tehát minden törvényes igazság: é világon s vele együtt minden gonoszság is. Az emberek főről főre megköttenek és így eltá-

voznak a természet állapotjától, megkülönböztetvén azt magától csakugyan a maga igazságával; — mely szerént kiki függésbe jön, hogy az erőszaknak áldozatja ne légyen, — melyet a józanokosság parancsol; — de a nemzetet országot a rajta győzedelmeskedő hatalomnál egyéb nem regulázza. — E szerént az országló hatalom a természetnek első állapotjában marad mindég és csak egyenként jönnek az emberek függés alá. Kezdetben minden embernek megvolt az a szabadsága, hogy akinél erősebb, azt elüsse, csak azon okból is, hogy miért ő nála gyengébb; — most pedig egy egész nemzet bír ilyen szabadsággal, — honnan következik, hogy nemzetről nemzetre nézve a világ az, ami a vad állat a vad állatra nézve, hol mindenkor erő szabja a törvényt. Róma csak azon igazságnál és törvéynél fogva foglalta el é világot, hogy bírt véle és elfoglalhatta, s nyomhatta.

Látod már most azt is, hogy a gonosz meggazdagodhatik, az ártatlan pedig szegénységben földhöz ragad. A bűn, ha kincses, érdemnek vétetik, az érdem pedig gyakran ha szegény, nem látszik, — e miatt sok elme honnályba borult, nem vehetvén fel, mi az érdem, tisztelet, hatalom, pénz-é vagy ártatlanság vagy igazság! A kegyetlen győzedelmeskedik, az igaz földhöz veretik. Menny, föld hallgat és nincs elégtétel. Mind ezek miatt az embernek elméje örökös zavarban, tévelygésíren, vetélkedésben száll alá. A szolgaságban

uraság terem, mint ganélyos földben vetett búzaszálon a kalász. A szegénység fején gazdagság virágzik, mindenik azt szülvén magából, ami magával ellenkezik. Ahol szolga nem lehet, ott urat sem találsz, és szegény nélkül gazdag nem lehet. Valamennyi szegény, mind elhitte, hogy a gazdag mind boldog. Valaki szolga, urának sorsát irigyli, noha horgon vezet i orránál fogva, parancsolatjával láttatván függeni. Számbavetted-é már, ha a gazda enged-é többet cselédinek vagy azok ő neki¹? ha ők szenyvednek-é többet ő általa, vagy ő azok által? — mennyi különbség az egyenlőségben!

Az ember már törvényei alatt boldogságát keresi; de úgy, hogy kívánságának határa ne legyen. Nem ott üt ki szerencséje, hogy minden érzésének eleget tegyen, hanem hogy magát mások felett megkülönböztesse. Inkább éhezik titkon, csak pompáját mutathassa nyilván és nem azt tekinti, hogy szükségét a tisztességig már mind kipótolhatja magától, senkinek sem lévén terhére általa, — hanem hogy mit mondanak róla mások. Szomszédinak" felőle való vélekedésekben ülteti boldogságát magán kívül, így változván gyötrelmévé boldogságának kebelében. Ha szegény szüntelen arra törekszik, hogy jól lakhasson, mindég azt állítván, hogy nincs annál boldogabb, mint aki jól lakhatik. Ha gazdag, eledelét tekintetbe nem vévén, — örökké dicséretét, hírét, nevét szomjúhozza. így egyik azért boldogtalan,

hogy szegény — a másik azért, hogy gazdag. Igazítsad sorsokat!

Dicsőségre való dühös vágyakozás egyfelől a ragyogó csillagokig emel fel és oda helyeztet. Bölcsét, vitézt sat. csinálván belőled; másfelől nyugodalmadat bélpoklossá teszi, hogy áoha csendességre, megalégedésre ne jöhess. Jaj a nyugalmadnak, ha dicsőségedet keresed s megnyerted! halálodig tart hányattatásod, hol ha egy-két ember kifogást tészten ellened, míveidet kisebbítve, több keservét okozza szívednek, mint száz másnak dicsérete, — pedig kinek dicsőségébe nyugosznak meg az emberek mindnyájan? — E veszélyek közt a társaság örökké törvényeit húzza vonja, tépi szaggatja egyfelől, más részén pedig az emberek örökké módot találnak benne, hogy azokat megcsalassák, rajtok nevetve. Csak ezt tették sokszor törvényeink, hogy a gyengét gyengítsék, a hatalmast erősítsék, — mely veszedelmében már a világ több ízben is megrázkódott, — véreben fűrösztvén az emberi nemzetet.

Kapkod é világ — lót, fut mindenfelé. — Mit csináljon, — hogy tegyen? A nemzetek királyra, tanácsra, — hol községre bízzák hatalmokat, bogy magokat egyenlő sorsra, igazságra vegyék; de a különbség mindenütt megmarad mindenben; az uralkodó erő mindenképen csak embereknek bízatik kezekre, mely szerént fájdalomtól a világ meg nem szabadulhat, mivel nyavalyája önnön testébe nyugoszik, s mindenütt ott van, ahol ő. Mihent

egyenlőségedet, boldogságodat emberek által kell megszerezni, hova mégy annyira embe reiddel, ha angyalok nem szállanak alá ügyed nek folytatására, kikben fősvénység, irigység, harag, bosszúállás, pártrahajlás, indulat, - névre hírre való vágyakodás, eszetlenség, gyávaság, kegyetlenség, asszonyi szerelem, utálat, bujaság, vakság: sat. ne legyen¹? Emberekből csinálod é boldogságodat? Nem tudod, hogy minden ember előre törekedik mindenben, ott ahol van; és amiben kincset, hírt, nevet keres magának? Tekintsed és vizsgáljad az embert a dinnyecsőstől fogva fel egészen Caesarig, — mindenütt véghetetlen vágyódé sok közt találod. Legyen, ha a tudósok nem kívánnak fegyverrel ragyogni, de kívánnak pennátokkal és munkájoknak vége nincs. Nem találsz oly nyomorúságában heverő paraszt gazdát, ki kicsinységében ne igyekezzen szüntelen többre többre menni. A ki száz faluval bír, — nem perli-é el tőled azt az egyet, melyből élsz, ha teheti! Aki egy ütközetet nyerni szerencsés volt, — nem kívánna-é többet is, hogy jobban híreltessenf A ki egy millióm forinton hever, nem tartja-é mindég kinyújtva kezét, hogy más milliómot kaparjon magához! — Tedd királyi székre emberedet, — királyik lesznek vágyódási. Másszor falukra vágyott, most országokra. Azelőtt a törvényektől függött, — most ő legyen a törvény, hogy az is függjön tőle.

Azt kérde: mi hát az egyenlőség e rettentő sok különbségben? Az, hogy így legyen, amint van. Úr, szolga, szegény, gazdag, koldus, király, — okos, bolond, — rút, szép, — sat. Miért legyen egyiknek több ezüstje, mint a másoknak vasa? Azért, hogy az emberek szerétnek ragyogni; a magamutatásra szinte úgy vagy jobban törekszik, mint valóságos szükségeinek megszerzésére. A természetre tartozó jó csak egynéhány dologból áll, melyeket többnyire maga viszen végbe; de a magamutatásra tartozó szükségek véghetetlen számmal vagynak. A gyémántos gyűrűt nem azért viselik, hogy egészséget, szabadságot adjon, hanem hogy lássák, irigyeljék azok, kiknek olyan nem lehet, ezt sugdosván magok között: *Ne, be szép!* Ha a gyémántot soha mutatni nem lehetne, olyá lenne előtted csak, mint a békasó. Ki varratna köntösére aranyat, ha senkinek se mutathatná? — Mind ezen dolgok több ezerekkel együtt csak az emberi hivalkodásnak nevetséges cégérei, melyeknél fogva szüntelen erőlködik, hogy egymás fejére mászhasson, — s egyike másikat lába alá' tapodhassa. — Állj ellent benne és igazítsd meg é széles világnak minden vallásával, kegyességével, bölcsességével a halandóknak ezen vágyódását. Mit használ agyvelején képzelődésből olyan országot teremteni, mely az emberi természetnek határán belől nem talál fathatik? Úgy mint Plato!

De micsoda törvény igazság essen hát meg, hogy valamely társaságban az emberek tekintetekre nézve egyenlők legyenek! Mihelyt országglást teszel fel, hogy lehessen a kemencefűtő oly jövedelemmel s tekintettel, mint az ország bírāja? — a fő hadi vezér, mint a regiment tilinkósa, dobosa? — Hinni, hogy törvényes uralkodás alatt minden ember egyenlő módra legyen, — bolondot illet! — Sőt a különbséget tartják fenn. Miért vannak parasztok? Azért, hogy nemesek legyenek. Miért vannak szegények? Azért, hogy vagyonosak legyenek, kik a szegényeket táplálják, fizessék. Miért legyenek urak az okosok? Azért, hogy a rendet feltartsák, a közbátorságot ol talmazzák, az igazságot kiszolgáltassák, — ami nélkül a paraszt sokaság nem lehet. Miért kell lenni szegényeknek? Azért, hogy nem tud mind meggazdagodni, s nem is jut mindenre gazdagság, — hogy ha minden embert egyszerre gazdaggá tenné a mindenre elégséges Isten, senki se dolgozna; melyre való nézve azon szempillantásba egész világ szükségbe esne és koldussá lenne. Mihelyt minden ember úr lenne, egy úr se volna, egy szegény se lenne: magadnak kellene kaszálni, kapálni, nadrágot varrni, — mert végre ki verejtékezik, másért ha a magáéból gazdagon élélhet? Más tekintetbe nem igaz, hogy ha az urakat megszegényíted, az által a többit mind meggazdagítod. A világnak úgy kell lenni, ahogy lehet: és amikor kérded, hogy: miért eme gaz-

dag, ama szegény! csak olybá veszem, mintha azt kérdenéd, hogy miért van az erdőben egyenes és görbe fa!

Az emberi társaságnak épsége minden tagját megkívánja magának. A tudomány vezérlő okossága, mely a nemességbe lakik, — a többi keze, lába; egyik se lehet másika nélkül. — Lássál élő embert csupán lábból, főből vagy csak kezeből. Megcsalja a fejed lábaidat, hogy mint korona mindég fennáll testeden, amazok pedig mindég sárban, porban gázolnak, egész terhedet emelvén örökké! Akár a tanult embereket, urakat, akár a kézműveseket töröljed el, egyikét a másikba tévén által. — a társaság semmivé lesz, és az ország elbomlik.

Tudomány bölcsesség a társaságra nézve.

Semmi sem csinál szembetűnőbb különbséget az emberi egyenlőségben, mint a tudomány, bölcsesség. Plato úgy ítél, hogy az ostoba ember a bölcstől oly messziségben áll, mint a holt az élőtől. A vád tudatlan és a halálos ostoba csak annyiba mutat embert, — én is Platóhoz hajolván ezen szavaimmal, — amennyibe beszédet tehet; de egyéb aránt ösztönei közt csupa állat. Az ilyen ember jó mumhosznak, azimkónak, de európai lakosnak semmit se ér.

A tudomány minden törvény alá vett és minden kézi munkával élő emberi társaságnak éltető lelke, mely által megeleveníttetik és fenntartatik: ugyanazért valahol tudomány

nincs, törvényes országlás sincs. El lenben ahol tudomány van — rend nélkül való életet nem találsz. Annyira ellene állhatatlan igazság ez, hogy az embert baromi állapotjából emberlára csupán, csak tudomány állítja, mely mesterségét, törvényét, vallását szüli (mert a vallás is tudomány).

Itt egy kérdés veti fel magát — hogy melyik jobb az uralkodó hatalomra nézve —, az-é ha a nép nagyon tanult, vagy ha egy ügyül A kérdés kicsiny, de messze kiterjed. Hogy é dolognak valóságos tárgyát el ne tévesszük, — tegyük kérdésbe másodszor: mi tett az országzásban több támadást, háborút, vérrontást, — a vad tudatlan-é vagy a tanult ember? — hogy mi szül több bátorságot: az együgyűség-é vagy a bölcsesség? Előre csak azt jegyezd meg, hogy: a kegyetlenség ellen, ha szenyvedhetetlen — bolond, okos, tanulatlan, tanult mind fellázad —, mely dologra okoskodásomat elmédre követvén, el ne felejtkezz, hogy mindenütt ellenkezés nélkül megérts, s bennem megütközésre ne jöjj.

A tudomány hasznának minden kiterjedésére nem bocsátkozván — mivel ez majdnem véghetetlenség —, most hát csak az uralkodó hatalommal által ellenbe vesszük s vizsgáljuk. — Hogy a tudománynak természetéről ítélhessünk, — filozófust állassunk élönkbe, azt vizsgálván meg, hogy az ember mivé lesz általa. — A mélyen gondolkodó író, olvasó ember legelőször is testében mind rest, elméjében

kedvetlen. Szüntelen a természetnek vizsgálásában fáradván, annak részünkre való titkait, tulajdonságait mélyen által látja és az emberekől elfélemlik. Társalkodna, de nem lehet, mivel a bölcseket csoporton nem találja; — érzését annyira kiköszörüli, hogy a hajsza is kérelmet üt. rajta, melynek meggyógyítására hosszú idő kell. Magában unalmas, emberekkel lenni fél. Szükséget is láthat, mivel erkölcsi megaláztatást nem szenved, hogy kenyéréért reménykedjen, vagy hízelkedés, hasonmászás által szerencséjét keresse. Ezek miatt vére megkeseredvén* érzése is megsavanyodik, mely orcáját poshadt színre festi. Humorát a mordság lepi be, mely alól mindég a világra mormol ki diinnyögve. Emberi nemzetét rostálja, mintha ellensége volna, melynek boldogságára dolgozni, írni meg nem szűnik, azonba kínjába csataráz a világ ellen, mely reá ügyet sem vet, szokott útját követvén. Minden testi foglalatosságoktól irtózik, — a vérontást utálja, hacsak hazájának oltalmáért nem kívántatik meg. Vágyódásait szoros határok közé vévén, szüksége pótolásával elégszik meg és minden fényre, pompára tartozó dolgot semminek állít. Az uralkodásnak míveit amint folynak, úgy hagyja, mindenik alatt szabadabb tudván magát tenni értelménél fogva. Diogenes a hordóban szabadabb ember volt, mint .Vagy Sándor a világot bírva. Amaz minden világi szerencséjét magához köti; és pedig az után fut, míg kezéből ideje előtte ki nem tűnik.

Micsoda megaláztatása egy világi bírónak, mikor szegény embernek ígéri kegyelmét, kérdvén tőle: mit kíván, — kérjen és megadja! és amaz így felel: *Eredj! kelj odébb onnan, ne tarts előttem árnyékot.* Lásd hogy a tudomány mindég csendességre, békességre mutat és minden zűrzavartól irtóztat. Ki állíthatja hát, hogy a philosophus a monarchiái igazságra nézve veszedelmes¹? Más oldalról jön a vádja ennek leple alatt, hol az emberi értelmet kívánnák rabul tartani, hogy testén uralkodhassanak; — de ebbe nem bocsátkozhatom, mert már csaknem általszegez szemével a censor. Kendes szokás a legszükségesebb igazságokat setéibe zárni, azért, hogy meg ne kedvetlenedjenek azok, kik csak úgy lehetnek tetszések szerint való örömben, ha rajtok kívül az egész világ sír.

Hol foglalatoskodtak tehát a bölcsek a pártütésekben! Forralhatott volna Solon Pisistrates ellen támadást Athenasban, de megelégedett véle hogy dorgálja, kit a despot vakmerő bátorságáról megkérdezvén, hogy mi biztatná annyira: *vénségem* így felel. Inkább el tökéi - lette magát a halálra, mint belső háborúra szolgáltasson okot. Néróról csak nem mondhatod, hogy kegyelmes és igaz uralkodó volt, — ki csinálta ellene a pártütést? Pyrhus, Seneca vagy mások? Epiktet, akar Epicurus mikor forraltak pártütést? Sokratest a vad tudatlanság és ostoba dühösség halálra ítéli, — báratai fogházának ajtaját kinyitják, azt javai-

van neki, hogy szökjön ki és élete megmarad. *Nem lehet az embernek hazája törvénye ellen szökni,* — így felel. Melyik tudatlantól várhatasz ily esetben ily feleletet!

Julianus császár philosophusokkal rakja meg udvarát, — mi baja van velük! Azonba Szent Nazianzenus a legnagyobb gyalázzal hervasztja emlékezetét, noha a törvényes uralkodó eránt mindenféle vallásnak szentjei egyenlőül tisztelettel tartoznak. Antiochiában pedig a tudatlan község annyira gúnyolta, hogy ha a császár maga el nem hallgatott volna, elkerülhetetlen pártütésre kerül vala a dolog. — A pártütést vagy kevély tudatlan nagy urak, vagy oly parasztok készítették eleitől fogva, kiket a kegyetlen uralkodás siggatott; mert végre a kegyetlenség ellen tanult tudatlan, ostoba bolond s okos csak fellázad, ha gyötrelmét tovább már nem bírhatja, mely esetben a philosophus mégis utolsó és csak akkor megyen, mikor fülén fogják s kényszerítik. Persiában, Ássyriában a mágusok, Indiákon a philosophisták, Ochus, — a phönicziabelieknél Atlas, — Lybiában Zamolxis, — Thraciában és a görög tudósok soha sehhol pártütést nem hirdettek. — Confucius, látván hogy a chinai udvarnak bujaságát, henyességét, bűnét — mint hozzá vérség és főtanácsos — minden bölcseségével is jóra nem hozhatja, — elhagyta. — Tanított, de soha se lármáztott.

De tekintsed a fanatikust, ki vallásának esmérptében megtéved, — hol tanálsz a természet-

nek kiterjedésében nálánál veszedelmesebb állapotot Bizonyos halálra, a legtökéletesebb kínokra tökéli el magát, hogy megbolondulásában bűn által igazulhasson meg Istene előtt, ki a szántsándékos gyilkost poklokra veti. Soha sem csinál a philosophia királygyilkost, és nem lehet benne követőinek megtévedni, akármely csudálatos légyen egyé haránt értelmek, — hogy erőszakban és gyilkosságban keressenek érdemet. Ha sokkal több a dogma a philosophiánál, de bűne is nagyobb, ahol téved. A philosophia akárhogy tévelyeg, országot nem pusztít, nem éget, — sem tűzön értelmédért nem süt, mint a spanyol tett a mexicói császárral csak azért, hogy szobájába crucifixust nem talált.

Legyen! ha a Bibliát egyedül mindenre tartozó, mennyei földi bátorságra elégséges tudománynak veszik, melynek magán kívül tudni — semmi egyéb nem kívántatik meg: de ezen ellenvetés elől csak ki ne nr állhatsz: hogy vagy nem értik hát, vagy szántsándékkal dolgoznak ellene, vágj igazán nem elégséges mindenre, — mivel minden eretnység a vallás kezdetétől fogva és minden vérontás belőle, véle mentette magát. Manicheita, nestorianus, janzenrsta, arianus, — ezer istva vista — us — nus támadt egymás ellen, kik közül magátigazítván mindenik a Bibliát tartotta kezébe. — Máig is úgy van. A harmadik száztól ólta bet ven Heresisnél is adta fel magát a csalhatatlan Anyaszentegyháznak keljeibe, mely fájdalom-

mába soha sem erőtlenedett jobban, mint most — nem szűnvén attól fogva nyavalyája e részben. — Csak ezt látod, hogy míg az emberek buzogtak, mindég fojtogattak, mióta buzgóságok közt philosophálnak, azolta vért hitért nem ontanak, — sem királyt nem ölnek, hogy azáltal idvezüljenek. Kell hát, — de jó is a Szent írás mellett világi tudománnyal élni.

Buzgóságodat, dogmádat értsed akárhogy; de emberi kötelességednek minden tőle megkülömböztetett tudományra való tekintet nélkül, minden halandó társad eránt meg kell néked maradni, ha különben ugyanazon veszedelmet nem kívánod húzni fejedre általok, melyet te reá jők tolsz hited igazságának nevében. Valakivel úgy tesznek, mint ő másokkal — erőszaktétellel magára nézve — senkit sem vádolhat, mivel ugyanazon igazsággal ajándékozzék, melyet ő másoknak a képiben osztogat.

Némely tudomány igazsága próbáit vérontásba kereste, úgy gondolkodván, hogy a testet fojtogatva, a léleknek lehet magával ellenkező értelmet adni, — azonba ott sincs, ahol volt. Siralomba merül a szíved, ha meggondolod, hogy az előtt az emberek testeken keresztül bottal kívántak hitet verni lelkekben, mint-ha hatalmamban volna elmémnek parancsolni, mint értsek és higvjek valamit. Csak az, hogy az ember sokszor okoskodva bolondul meg. — Következés: hogy minekutána az emberi nemzet itt Európában a természetnek állapotjából kikötözvén, minden szerencsáját tudományban

mesterségben keresi, mivel egyebütt fel nem találhatja: tehát tudni kell neki mentői többet, hogy boldogulhasson, ha valósággal nem is, legalább képzelődése szerint. Valaki nem látja, hogy az emberek nyomorúságoknak nagyobb részét kevélységekkel, mértékletességekkel hozzák magukra, — oly hamvába holt értelemmel kell neki bírni, mely esztelenséghez közelít inkább, mint józanokosságát gyakorolhassa.

Hadd állítsa Rousseau, hogy a tudomány mesterség örökségül való különös birtok, — erkölcsben, boldogságban elvesztett bennünket — hogy az ember a természet kezébe boldogabb;

— de mit tehetünk, ha a természetnek útján elindulván, ide jutottunk, ahol vagyunk! Nem a már a kérdés, hogy a tanult ember-é boldogabb vagy a vad! hanem hogy igyekezzünk mi tudomány által a lehetőségig boldogulni, mivel vadakká többé nem lehetünk. Ki kíván kolbász helyett fagyökeket enni!

Nem azon kell hát lenni, hogy az uralkodó hatalom öltözzön új, új formába szüntelen való pusztulással, hanem hogy mindenik alatt emberséges, mértékletes és okos légy, engedelmességgel lévén hazádnak törvénye eránt. Erre tudomány kell, mely bölcseségre vezet:

— honnan reá mehetsz annyi boldogságra legalább, amennyit a természet megszenyvedhet rajtad és sorsod halandóságodban megbírhat. Mentői tudatlanabb az ember, ösztönei annál sebesebben ragadják; ellenbe mentői tanultabb, okossága, embersége erkölceit annál na-

gyobb méltóságra emelik. Ha éjtszakának idejére jutsz vadászatodban, bércek közt tévelygve, — melyik szerencsét óhajtod magadnak? Azt-é, hogy haramiák tanyájára találj, kik mindég tudatlanok, — vagy a helység papjának szeretnél kapujára akadni! — Soha tanult és bölcs ember az útfélre rabolni ki nem áll. Tudatlanoknak esett osztályba az ilyen baromi bűn, mely ragadozó farkasokra tartozik. Nem éred a nyomorúság és a bűn lajstromának végét, melyet a tudatlanság csinál. Alig találsz elpusztult éhező szerencsétlen embert köztünk, kiben nyavalyájának okát magába ne találd fel, — mihelyt erkölceit közéről vizsgálhatod. — Alig lehet az ostobát, vad természetűt, holt tudatlant a bölcshez képest embernek nézni. Helyeztess Malebranche, Klarke, Lock mellé egy kontrás cigányt, esmérjed osztán köztük a különbséget, ha látásodnak határa oly véghetetlenségre kiterjedhet.

Tudomány tehát az, mely a vad természet kezéből kiragad, és egekre emel fel, hogy orcádat a napra fordítván, világossága közt a természetnek temérdekségét királyi méltósággal szemlélhesd. Felleled általa e világnak okát, és hatalmának munkái közt örök valóságát, lépésről-lépésre nyomozván, felmegy mennyei trónusához, hol megesmered, s előtte földre borulsz. Tőle kölcsönzött bölcseséged csudává tesz halandóságodban. Te vagy első karban innen az angyalokon, és úgy látszik, mintha a teremtésnek sorján harmadik volnál csak

Istenedhez. Tudományodat kifejtván magad-ból, kezeidnek míveivel Istenednek világét megéleszted, mintha bölcseséged által osztályosa lettél volna az egeknek és ölok hatalmának. Annyira mentél, hogy csudáidat magad meg nem foghatod. Földi istenség vagy a több teremtések közt, minden állat porban hullván királyi tekinteted előtt. — A tengernek elérhetetlen mélységéből egekre hömpölygő habok közt ragadod ki a cethalnak rémítő nagyságát, — Te! ki hozzá képest csak egy tő fokánál több nem vagy. A magas fellegek alatt repülő állatokat kilobbant tüzeddel földre hullatod; — a folyó vizeket út jókban vezeted, és hegyeken üttetsz által vélek, vagy mélységre zárod, hogy mezeidet el ne borítsák. Épületeket emelsz fel, melyek mint hegyek világ végéig tartanak. Megkötöd a pusztító gonoszsgot, hogy vagyonod közt élhess, és lakásodban nyughass. — Mi emel fel a dicsőségnek égében? Tudományod. Mennél tovább mégy benne, annál inkább közelíted tökéletességedet; mentői tovább állasz tőle, annál inkább mutatod baromi állapotodat. — Mikent az ember a természetnek együgyiségéből kiköltözött, minden erejét arra fordítsa, hogy tudománya által szelídüljön, és vallásának oktatása életét társasági élethez kösse, — mivel a csupa vad természetben jósága se gonoszsga, érdeme sem csekélysege nincs ösztönein kívül.

A társaságban egy ember sem elég már magának, hol a törvény minden segedelmet köl-

csön kötelességgé tett, honnan a felebaráti szeretetnek kell folyni, melyet reá gondolás nélkül a tudatlan ember kívánságai közt önön nyereségéhez szabja. Ha hasznod veheti, szeret; de nem téged, hanem a benned feltalált segedelmet, — mihelyt hasznára nem szolgálhatsz, elfelejt, — megvet, — sőt ha sorsa úgy fordul, hogy rovásodra kaphassa meg szerencséjének némely részét, magadat is elad, csak előmehessen általa. — Csak a tudatlanságnak rabságából felszabadult telkeknek van az a ritka érdemek, hogy szerencséjeknek megerősítésével is a közboldogságnak és nyomorultnak segedelmére lehessen; kik az ily cselekedetnek jutalmául, lelkek esméretinek belső meglegedésével egyéb adományt sem köszönetét nem kívánnak, — örömökre szolgálván ennek tudása, hogy igazak, — honnan minden jó lelkeknek boldogsága önként származik, és jószágos tettein nyugszik. — Oh ki lehet boldog, — ha lelkében gonosz!

Tanács-király.

Érkezik a tanács, melyet a nemzet szabadságának hatalma által uralkodókkal ültet be.

Ugy hiszik, hogy a sok ember együtt nem azon vágyódások által vezéreltetik, mintha magába munkálkodik, — hogy az olyan polgárok, kiket hazájoknak szabad voksa választ hivatalra, az ellen hitetést, erőszakot elkövetni nem bá torkodnak, — egy sorsot viselvén véle; de hol

találsz száz s több embert olyat, kik közül hasznát mindenik a közjóban keresse, kik hazájok boldogságát soha áldoztatta ne tegyék, csak annyiba kívánván dicsőségesek is lenni, amennyiben az csendes és szerencsés. Mikor egyeznek meg az emberek egyenlőségekbe annyira, hogy gazdagsággal, hatalommal, hírral, névvel egymást felülmúlni ne kívánják? A hatalmas a nálánál hatalmasabbat, a gazdag a gazdagabbat, a szép a szebbet, a vitéz a vitézebbet, a tudós a tudósabbat ritkán nézi örömmel. Hol volt oly tanácsos király, melyben a közjó ellen összeesküvések, források, — pártra hajlások ne lettek volna! — Vagy elcsendesednek az indulatok ha sokad magokkal vannak inkább, — mint egy embernél magánosán? Együtt ülnek csoportban, s kiki azon gondolkodik, ha erőt érez magába — mivel, — miben mehessen előre. Sok a dolgoknak folyamatjába nem azért szól, hogy a közjónak terhe alá hányjon támaszt, hanem, hogy ékesen szólásának, elméjének erejét mutogassa, az által társain győzedelmeskedvén. Ha más szól, legszembetűnőbb igazságával is némává kiabálja, csak azért, hogy értelmén kívül a tanács valamilyen meghatározást ne tegyen, melynél fogva dicsőségének ragyogó világa napbéli fogyatkozást szenvedjen. Kiáltva, súgva lévő tusakodások, nyilvánvaló tettetés, titkos csalások, a magát fojtogató irigység, melynek magába fojtott mérge kelevénnyel fakad fel szívére, — szerencse kapkodás, a jövedelmes hivata-

laknak egymás kezéből való kirángatása, vád, árulás, panasz, pártra hajlás, — kettőnek háromnak összeesküvése, hogy a negyediknek szerencsáját felfordíthassák, — ezen való mérges összeveszés, — új meg új pártoknak csinálása, — ellenségeknek, barátoknak szüntelen 'való változása, — hitetés, erőszak, — végre nyilvánvaló pártütés, lárma, vérontás, szoktak a nagyhatalmú király tanácsnak rázkódó nyavalyái lenni. — Így tett Rómának tanácsa a Grachusokkal, — így tett övéllé Sylla, s mások. — Így járt Antoniusnak barátsága Augustussal. Ezen veszedelem által múlt el Cicero satb.

A tanács király szinte úgy hatalmának teljességére néz, mint a személyes uralkodó. Háromszáz főből összetett tanácsban egynéhány erőre, tekintetre megyen, — a többi tisztességes váz marad alattok s körülöttük. Mindnyájan végezzük, úgy kiált, s maga cselekszik. A vokok mindég ott hangzanak, hol egynéhányak akarátja megállapodik, és a sokaság kiáltása alioz húz, aki béklyót készít lábára. Így örvendettek Caesarnak katonái, hogy véreket ontani szerencséjük legyen azon vezérért, ki őket jutalom fejébe vasra veri. Így a tudatlan község mindég szabadságért sóhajt, melyet meg nem érdemel, — sem ha vele bír, fenntartani nem tudja.

Százfejtű tanács száz despotává válik, ha teheti; — ha nem az, — azért nem az, mert nem lehet és soha sem azért, mintha nem

akarná. Kisebb-nagyobb csoport emberek felett tartsd fenn ugyanazon bíróját hoszas hivatalába, — a mindennapi parancsolatot megszokván, valamiben elkövetheti, mind azokban despotává lesz. A bíró hivatalának árnyékában! törvényes hatalmának foglalatosságai közt, sok ártatlan prédát kap, melyeket az erősebb tagok közt megoszt, kiket ennél fogva ügyéhez köt: Ezek közül mindenik apróbbakat keres magához kisebb adománnyal, kik ismét többet hajtanak párt jókra. Így megyen a láncszem éppen a kapusig. A szerént lehetetlen a szabadságnak olyan részre elindulni, hogy az emberek, kik örökké keresik, útját el ne állják s vasra ne verjék. — Felütik váznalc, — nyűgbe járván alatta. Egyedül bölcs uralkodó alatt látsz szabadságot és boldogságot, kinek népe úgy szólhat, mint Livius mondotta Trajanusnak; hogy *vége csak azért van fejedelmünk, hogy urunk ne légyen.*

Spárta archentokat tett, kik a nép és király közt a szabadságot, hatalmat fontolják, nem engedvén az uralkodókat a törvények felibe menni, — és végre a dolgok sorába úgy ütött ki, hogy a mértékletes bírák nyomták el mindenik részt. A királyt Agist megölték. Édes anyja a tömlöcbe elveszett fiának testére borult, halálát zokogva, és gyermekének hideg tetemein szegeztetett által, — midőn a természetnek utolsó adóját fizetné a maga vérének. Cleomenes osztán ezen mértékletes bírakat eltörlötte, élvén királyi hatalmával. — Cartha-

gonak mértékletes tanácsában soha a pártra hajlás és polgári eretnokség meg nem szünhetett. Két nagy ház hurcolta együtt a Bartzini és Hanno família. Mértékletes okossága e tanácsnak a hadakra nézve e vala: hogy vezéreit, ha vesztek, felakasztatta, megfizettette.

Vége úgy módolja magát, hogy a római tanácsot elveszítse, — osztán maga által maga is utána menjen. Carthago legalább többet mutat Rómánál ebben, hogy ő idegen ellenség által veszett, — Róma pedig maga vesztette el magát. — Lásd, hova ment Rómának tanács királya? Mennyi idők alatt áldozik szabadságának a világ végével! Minekutána harcra ragadó indulatit már nincs kik ellen köszörlüni, — ahoz fog: ki legyen első emberi Mely dolognak meghatározására fegyverét maga ellen fordítván, a feldúlt világért bosszút áll magán. Addig vérzik, hogy ő a viszontagságok során haramia nemzeteknek lesz prédája. Mammelukok, Guthusok, Normannusok, Hunusok satb. pusztítják el Scipiónak, Caesarnek hazáját. Végre papok állanak fel Augustusnak trónusára, kik a nemzetségek előtt egy nagy könyvet felmutatnak s egész világot hódítanak vélek hatalmok alá. Addig vérezett Róma fegyverrel, hogy birodalmát e földön felállassa, — és ehol egy öreg püspök egy nagy könyvvel uralkodását e föleinek kerekészen széjjel mindenütt kiterjeszti.

De ez már a világnak közönséges viszontagságaira tartozik — ezt feleld. — Nem az a kér-

dés, ügyé, hogy az emberi nemzet micsoda viszontagságok alá van vettelve, hanem hogy uralkodásának módjában mi az igazság s boldogság? — Helyes! de ne felejtsd hát el, hogy a viszontagság magába nem valóság, hanem emberi cselekedetek által származván, azoknak származik következésévé. Azért lett a római tanács prédájává magának, hogy Pompejus, Caesar, Sylla, Octavius, Marius satb. készítették el viszontagságát, mely viszontagságokra a szabadság és egyenlőség, nyitott utat. — De mit csinálják hát az ember, ha minden próbái mellett is társaságát boldoggá nem teheti? Én nem tudom, olvasó! ha te meg nem mondogod; — csak azt látom, hogy haszontalan-ság uralkodása módját annyi pusztulással, veszedelemmel változtatni, ha örökké oda kell ismét térni, ahonnan mennek el.

Te úgy veszed hát — ismét felelsz — mint az oly ember, kinek ujjában fene esik, de kivágnatni onnan nem engedi, elnézvén, hogy egész testét elborítsa, — csak azért, hogy az ember úgy is halandó, és elmúlása ellen haszontalan küzködne. Akármely fojtogató legyen az uralkodás, fájdalomukat szenyvedjük alatta, mivel jobb az egész testnek nyavalyájában sínyleni, mint egy megromlott ízet magától elvetni, s azontúl nyugalomba lenni. — Helyes! Olvasó! ezt mondom, hogy javallásom a lehetőségén túl nem megyen, s nem mehet. Addig menek én csak, míg terhedet bírhatod. Mihelyt a természet annyira szorongattatik,

hogy terhével küzködni megunja, soha sem gondolván előre, mi történik véle, — vállairól lerázza, akármennyi vérrrel fizesse is cselekedeteit. Rendkívül való kényszerítések ellen nem keresek eszközöket, és az ilyen esetekben lássák a despotok, magokra hogy vigyázzanak, ki adjon tanácsot annak, kit mindaddig sebhettek, míg kínjába dühösségre nem ragadtatik. Mihelyt egy nemzet vérében tüzet vetsz, — nézzed osztán, sorsod merre dül, s hol üt ki. A rendkívül való esetek úgyis tudod, hogy a rendnek sorsára nem tartoznak. Én tehát csak itt forgók, hogy amely uralkodás alatt éisz, azt igazítsad, mert a változtatás nem tehet boldoggá, — mivel mindenféle uralkodás módja lehet jó és rossz, — úgy, amilyen rendbe veszik, és ahogy igazságaival bánnak. — Országiasod módjának változtatásával (ha magadat belől nem igazgatod) úgy teszel, mint az a száraz betegségben kehelő, ki mindennap más színű szabású ruhába öltözik, hogy magát gyógyulásával hitesse, — de nyavalyája egyik alatt sem szűnik életét gyötreni.

Megmondottam már, hogy a széles értelemben vett despotot a természetnek tanult igazságai tanult nemzetek felett meg nem szenyvedvén, tudatlan felett pedig ha van, csak úgy fizetnek neki is, mint ő másnak. Ha maga teszi törvénné, hogy törvény nélkül öljön, vegyen; kire panaszoljon és mire, ha ő eránta is ugyan, azon törvénnyel élnek, melyet maga szab magának? A törvényes uralkodót a törvénnyel

zabolázzák, — a török despotot a zsinórral. Válassz! melyik jobb megmaradásodnak és királyi méltóságodnak? — Mindezeknél fogva csak ezt igyekeztem előtted megmutatni, hogy a törvényes király legjobb uralkodás módja e világon, kinek tetszése, akaratja határok közé van véve.

Királyi tanács. Ministerium.

A királyi akarat királyi tanácsot állít, hogy szabad kiterjedését azáltal magának készíthesse. Minden akarat függés nélkül kíván leírni ez okon, mivel természetben lielyezettett, hogy a maga ügyében minden lélek jobban bízson magához, mint máshoz akárkihez.

— Miért akarnak az emberek szabadon akarni? Azért, mert amit más akarat által akarok, — akármely nemes dolog legyen is, érdemével nem reám, hanem ő reá tartozik, ki velem akaratjával akartat. — Valaki csak azt mívelheti, amit elibe szabnak, — akaratjával örökké a mások tetszésében láttatván dolgozni, — magán kívül van érdemeivel, mely miatt magát is kevésbe veszi. Valamit az uralkodó törvénynek kényszerítéséből cselekszik, benne halálos unalmat szül, vagy ha azt nem, — hideg vérral veszi. Mihent valaki csak azt teheti, ami eleibe van szabva, személyének magára tartozó megoszolhatatlan egyességével számot vetve, csak itt üt ki dolga, — hogy egyszer ő — csak cifra, és hogy ő akaratjában több vn-

lamivel a semminél. De mihent az ember szabadon cselekedhetik, — minden szerencsés munkájának érdeme őtet láttatik egyedül dicsőségével koronázni, — mert már itt senki sincs más, hanem csak ő Kegyelmes, Nagyságos, és Tekintetes Maga, — légyen akárki.

Azonban mivel senki se hiszi, hogy szabad akaratjával önnönmagának kárt tenne — minden uralkodó, vezér, házigazda, földes úr békétlenül veszi, ha tetszéseiben mások által megkötöttetik. Micsoda fejedelemmel hiteted el, hogy uralkodni nem tud? A maga rendeléseiből származott kár, veszedelem szembetűnő tapasztalásánál fogva sem teszen semmit, — mivel kinek-kinek maga szereteti és ebből származott belső hivalkodása mindég tanál olyanokat, kiknek kárát nyakokba hányhassa, — mását áldozván fel azért, hogy magának nem volt esze. — Az embernek magára tartozó becsi szabad akarat szerint való cselekedetből származik. Mihent népednek boldogsága nem erkölcsidre, hanem egyedül a hazának nem általad készült törvényeire tartozik, és nem eszednek, szívednek munkája, — kevés örömedre szolgál, — azért hogy a közönséges háladatosságnak egyedül való tárgya nem te vagy, — hogy a nép maga tevén mintegy magát boldoggá, — tégedet szomorú színbe öltöztet. — Királyi hatalomba szabad akarat nélkül uralkodni kedvetlenség. A legjobb uralkodó, ha Titus is, ezt kívánja, hogy a népének boldogsága egyedül neki tulajdoníttasson, mi-

vel nincs ember, ki a dicsőséget hideg vérrel vegye, ha a világnak minden egyéb kincseit megvetheti is. — Diogenes csak úgy kereste dicsőségét a hordóban, mint Nagy Sándor a hadakban.

Ellenben minden nemzet irtózik, míg törvényes szabadsággal élhet, hogy egy halandónak tetszésére maradjon, ha angyalok által sugartatik is. Ez az a kettős küzködés, melynek véres fergetegeitől az emberi nemzet, — amint természetét kinézhettem — nehezen szabadul. Bajjal találsz oly uralkodót, ki complimentedet kedvesen vegye, ha ezen szavakkal lízelkedel előtte: hogy sokkal állandóbb, dicsőségesebb uralkodása lesz, ha egy átaljába népének törvényei alá zárja országlásra tartozó cselekedeteit, mintha maga kíván azok felett parancsolni. — Ezt minden nemzetek hirdetik, s minden udvar neveti.

Már mivel egy országnak terhe egy ember tehetségét örökké felülhaladja, — akárki legyen, — segedelem kell; — más tekintetbe azért is, hogy a királyi rendelés fájdalmas, az ország neheztelése nem az uralkodóra, hanem a felső tanácsra nehézkedjen. Ezen uralkodók szájokban gyakorlott szavak: *Nem tudjuk, de iudósíttatni fogjuk magunkat*, — a parancsoló hatalomnak nagy menedékhelye még az olyan dologba is, mely egyenesen a király nyelvéről megyen által a tanácsba. A jó rendeléseknek dicsőbe az uralkodóké a kedvetleneknek terhe pedig mindég a minister terhe leszen. Az

anglus nemzet a királyi mívek miatt békétlenségre fakad, eleitől fogva mindég tanácsosi ellen kél ki; — megesett osztán, hogy ezeken kezdvén el a csatát, az uralkodókon végezte; de elébb mindég a miniszternek kellett áldozattá lenni; — néha ezáltal a fergeteg elcsendesedett, — néha nem, s feljebb ment. — Ez tehát a királyi tanácsnak egyik oka.

Továbbá az uralkodó kis tehetségét mint egyetlen halandó, munkájának rémítő sokaságához mérvén, ki nézi, hogy tartozása ereje felett van. Közre kell bocsátani a vezérlő módokat — ha különben foglalatosságainak tengerében nem akar fenekre ülni. így a felső hatalmat, mint koronájának dicsőségét csupa parancsolatokban magának megtartja, tanácsára vetvén a dolgokkal való küzködésnek terhét. — Az uralkodó hatalom önnön terhe után megyen és a királyi tanácsnak nyakába esik, — parancsolni még sem lehet. — Mit hogy tegyünk tehát! Oly módolás alá vegyük a dolgokat, melynél fogva örökké a király parncsoljon, de mindég úgy, ahogy mi akarjuk s fülébe súgjuk. Lelkesítsen ő minket hatalmával — mi pedig őtet sugárlásunkkal. — így van a király tanácsában, s a tanács a királyában.

A nemesi kar, — mint örökös király-tanács.

Mivel túlmegy a lehetetlenségben is, hogy az országoló böleseség magát egyenesen a paraszt tudatlansággal kapcsolja össze — közép-

taggá változik a nemesség, vagy tanult és arra nevelt uraság. Az uralkodásnak osztályában derekává lévén az egész testnek — a főt a lábakkal kapcsolja együvé, — és szívéből, gyomrából mind kettőnek fenntartást szerez. Valamint ijesztő képzelődés volna élő embert gondolni dereka nélkül, lábaival egyenesen nyaka szirtjához ragadva: éppen olyan képet mutat, ha országot terjesztel magad eleiben királyból és csupán földművelő sokaságból. — A töröknél nincs rendbe vett nemesség, de csak azt hozzák helyre a fényes és gazdag hivatalok, fiúról-fiúra maradván a nevelés, jószág, kereset és vagyon, — egy szóval ott is Díván kell, mely nélkül a török Nagy Úr el nem lehet, és ahová tudatlan parasztot soha sem helyeztetnek. — A nemesi tulajdonságokat azaz a nemességnek országos érdemét, nem csupa születés és arról adott levél, hanem oktató nevelés és azzal érlelt tudomány szerzi. Hiába lesz származásod hercegi vérből; de ha kicsiny korodban eke szarvára rendelnek, tudomány nélkül nevelnek, országos ember, sem országló elme nem lehetsz.

Jegyezd meg, hogy ez a világ nemességét vagy uralkodás alatt való uraságát minden országban egyenesen az országiásnak hivatalai születték. Mikor a társaság kezdődött, és az emberek szabad akarattal tették össze szabadságokat, ki merészlette volna egyik polgárt a másiknak urává tenni! Kinek lehetett hatalmába! ezt mondani: Te herceg légy, — ezek

pedig jobbágyid legyenek százezer számmal. Előbb a hivatalok gazdagítottak, tekintet pedig a parancsoló hatalomnak gyakorlása szült, — és ilyen úton változtak Rómának tanácsai patríciusokká, minek előtte még valaki arra gondolna, hogy level által vagy kutya-bőrön nemesedjen. Végre a királyok ebből különös hatalmat készítettek magoknak a sokaságnak megegyezésével, mely mellett akárkit nemessé tehetnek hivatalon kívül és érdeme idejének elvárásán kívül is. Hajdan a nemes levelet szolgálat, érdem, idő írta; most egy óra és penna is teremheti, ha az uralkodó okát találja benne. E mellett a dolog régi természeti fokával fordult, — mert bár egész életedet szolgálatban töltöd érdemekkel koronázva; de ha a király nemességedet írásba nem veszi s meg nem esmeri, soha nemessé e világnak érdeme sem téssen, és maradékid örökre parasztoknak esmértenek: de mihent levelet kapsz, — érdemed ellen a törvény kifogást nem teszen, ha csikós hivatalból lettél is nemessé. Azonba a levél nemesi érték és tudomány nélkül a tudatlanságban életedet meghagyván, — a parasztságból és guba alól ki nem vészén, így hát' a valóságos nemesség örökre érdemre nehézkedik, mindég vezérlő okosságra mutat; — mivel ez a szó: nemes, ezzel hogy: érdemes ugyanazon egy értelemben vétetik. — Érdem nélkül nemes nevet viselni olyan foimát mutat, mint mikor a tanuló gyermeket, egy papíros koronát fejére felütvén, examene idején

Dávid királlyá teszik; de maga is neveti. — Mi a nemest mikor a paraszt sorson is alól esett tudatlanságában szegénységét juhász-bundája alá rejtve szökik ki éjtszaka házatul marhát lopni? Csak arra szolgál szabadsága, hogy bűnét több nyereséggel gyakorolhassa és a nemesi karnak gunyolására, gyalázatjára legyen! Különösen gondolkoztak az emberek, mikor ezt feltalálták, hogy a bűnök eránt is törvényes szabadságot engedjenek némelyeknek, másokat a természetben és Istennek igazságánál fogva csak tettek szerint ítéljenek mindjárt. Legyen szabad egyebekben, de mikor társaság ellen vétkezik, neki is csak annyi szabadság engedtesen mint amennyi bűnétül maradhat. De most itt nem a nemesség sepredekjéről van a szó, sem nem a régiségnek együgyűségéről.

A nemesi karnak földön fekvő vége igen ott üt ki mindenben, hol a parasztságnak eleje tartózkodik, — nem gazdagabb, sem tanultabb és sokszor erkölcsre nézve rosszabb, mivel szabadsága vétkeinek nagyobb részét a büntetés alól kiveszi; ellenben a főnemesek, kiket közönségesen szoktak nevezni nagy uraknak, legyenek gróf, herceg, világi módjokban a királyi székhez emelkedvén fel éppen, — állapotokkal, tulajdonságokkal fejedelmeket mutatnak, kiknek hivatalokat is csak úgy elviselnék, mint ők, el is viselik, mikor sorsok oda felemelik. Már ez a csatorna, melyen a dolgok a föld porából kézzől-kézre a királyi szék eleibe

mennek, és onnan vissza emelkednek. — Nyomozzuk e dolgot útjában, és lássuk tovább merre mutat! — Több-kevesebb embernek, a királytól ötven mérföldnyire, egymással ügye támad; — a felriadt panasz éppen a legfelsőbb hatalom eleiben terjed. — Uralkodói — ítélj! ezt mondja. Mindenik fél önnön részire kiáltja ki igazságát, az ellenkező félt vádolván hamissággal, — hogy ítélsz hát! Kicsoda az, ki magát periben királya előtt hamisnak kiáltja! Elsőbb kötelessége és legszentebb erkölcsé tehát a királynak semmit se hinni, — és minden panaszt, — helyest helytelent meghallgatni. — Igazság ellen van, hogy a panaszoló személyt, — ha hibáz is, az országló hatalom büntesse, mivel ezáltal az igazsághoz való folyamodásnak útja záratnék be azok előtt, kiket a földesúri hatalom kényszerít és sokszor az ország szüksége is. — Ki panaszol — ha ütik! Nem lehet a föld népének olyan bűne, hogy panaszában meghallgattatást ne érdemeljen, vagy ha eseteire nézve panaszos szavaival néhol a valóságon túl megyen is, — azért veretessen. Ki panaszol a büntető igazságnál olyan ember ellen, kinek a törvény hatalma alá vetette, ha reá oka nincs! Van-e törvény olyan-é világon, mely valamely szolgáló urának bosszúálló indulatját annyira megzabolázza, hogy őtet aprólékkal is a könnyhullatásig ne mardossa! Azonba hány-szor igazul meg a gazdag pénze tekintete által a panaszló szegénynek ártatlansága ellen.

Az igazságnak felemelt széki előtt, hova amaz nem juthat, mivel ártatlanságánál egyebe nincs, amivel ott magán segíthetne! Elég vereség, mikor ügyében elnyomattatik, ha bottal nem pótolják is sorsának keservét. Melyik szegény ártatlanság bírjon a gazdag gonosszággal!

Mind ezeket azért hánytam előre lábod alá, — hogy lásd az akadályt, melyet okoznak a király ítéletére nézve. — Tudni kell hát oda fel, hogy van a dolog ide alatt! Az uralkodó akármerre fordul, mindenkor csak egy felé mehet; — de ezerfelé húzzák. — Tanácsát kérdi: a tanács az alatt való tanácshoz küldi kérdését, — mivel csak úgy tudja, mint ura: a kisebb tanács ismét kisebbtől kérdi, míg végre földszínre száll alá a dolog, és úgy csergedez árkában, mint a Dunából kifakadt erecske. Útjának megvizsgálása egy-két e végre kiküldött emberekre szorul; tudósításokat a kis tanácshoz beviszik, — melyet ez sorjára vévén, — hitelről hitelre, tekintetről tekintetre az igazságnak méltóságában öltöztetve felmégyen éppen a királyig: ki amiben látja, abban ítéli, — nem lévén reá ereje, sem oka, hogy amit fehéren tesznek elébe, feketének mondja. Azt kell hát mondani, amit véled a dolog mondat, — honnan természet szerint következik, hogy mindég azok szerint szólasz, kik az elődbe terjesztett dolgokat ilyen vagy amolyan állásra teremtik, — úgy bíraskodol, ahogy mondják. Kik mondják! Hivatalbeli

szolgáid, — kicsinytől fogva nagyig, kik az országlásnak kisebb-nagyobb kormányán ülnek, — kik igazgató hatalmadnak részesei, mivel szemeid, kezeid, lábaid, fegyvered satb. E szerént lesz több ízben, hogy egy vármegye esküdtje a felső tanácsnak, királynak ítéletét tudósításával egy s más ügyben meghatározás alá veszi.

Kik hát azok, kikre az uralkodó hatalom elágazik, s benne él, — hogy a királyi szék fundamentum oszlopain megállhasson? Ezek a hazának nemesen született, tudományosan nevelt méltóságos és tekintetes fiai. — Hiába fosztod meg az embert nemesi születésétől, mint az ostoba török, mert ha országlásodban használni kívánod, — tudományokra kell nevelned, — jószágot, uraságot kell neki adnod, hogy jövedelmével a paraszton túl lehessen s tanulhasson; mely dolog által csakugyan az eszetlenül eltörlött nemességet s annak hibáját kell helyre hoznod — kintelen lévén szükséged miatt magadat szüntelen hazudtolnod és azt csinálnod egy oldalon, amit a másikon tiltasz.

Amely uralkodó nemesi születést, rangot nem szenyvéd, azért cselekszi, hogy annál szabadabb despot lehessen, és nagy emberei véle ne mérkezhessenek; azonban paraszt ostobasággal basákat teszen, kik szüntelen való pártütésbe lévén ellene, székében hányják-vetik és sokszor meg is fojtják, — még másutt a nemesség fényes rangjával, szabadságával, királyának

méltóságához lévén köttetve, urát tiszteli s híven szolgálja. — Csak az olyan uralkodó mondhatja, hogy nemesi kar nélkül ellehet, kiből előbb a józanokosság rendes folyamatát eltéveszti. Mutass nékem monarchiát a földnek lakható és esmeretes színén, hol egy vagy más szín név alatt uraság ne volna, azaz főnemesség. Ezen állítás az uralkodásra nézve úgy mutat, mintha ezt írnád, hogy olyan országba voltál, hol az emberek csak lábból vannak, mind egyetlen egy fejek lévén az egész nemzetnek, mely magában ül külön.

A nagy hivatal mindenütt nagy emberré, nagy úrrá tész e világon. Hol lelsz ország-lást hivatalbeli emberek nélkül! A gazdag vagyónát gyermekére hagyja, s úr marad hivatalon kívül is pénzével. Nincs nemeslevele, de van méltósága, szokása, születése, nevelése, tudománya. Hány ember él itt is nemesi karban, ki születésében paraszt, és vagyónával tudományával nemesek közé fúrja be magát, s hivatalába mint úr ragyog? A nemes tulajdonságokat nevelés tudomány szüli, — melylyel sok paraszt nemes levelének hibáját úgy kipótolja, hogy születése rajta nem esmérzik; sőt érdemével született nemeseket is haladván felül, elnézik hadd legyen, — melynél fogva eredetét nem is vizsgálják. És így valamennyi monarchia van volt lesz e világon, aristocra-tiával kell neki összeházasodni. Valamint a természet melege hideg nélkül nem lehet: úgy a királyság sem nemesség nélkül; — sőt a ne-

messég király nélkül uralkodhatok; de a király o nála nélkül soha se; sehogy se, sehöl Se.

Paraszt uralkodás. democratia.

A köznépnek érdemét és ellene állhatatlan Szükséges voltát, igazságát becsben nem tartani emberséges embernek teljes lehetetlenség, ha különben valaki tapasztalás nélkül való magából eszetlenségével, kegyetlenségével vakot bolondot nem kíván mutatni. Valaki a szegénységnek ügyét, igazságát, sorsát emberséggel nem tekinti, — ilyen karba helyeztetni magát, sehogy sem lévén arra érdemes, bor" verejtékéből egyen és munkájából rubázkodjon. — Már ha kérded, hogy országsodra melyik rész szükségesebb, — a testi munka-ó vagy az értelem és tudomány? — csak oda üt, mintha tudni kívánnád, hogy a lövésre melyik több: a puszta por-é vagy a golyóbis? — Próbáld egyiket a másik nélkül, célodtól csak 60 lépésre távozván, — és benne tapasztalásod megtanít. Munka és élelem, — tudomány és vezérlés, — melyik nélkül gondold, hogy hazád ellehet?

Mihelyt az elleneállhatatlan igazság, hogy mezei munka, kézi mesterség nélkül emberi társaság nem lehet, — az is elkerülhetetlen szükség, hogy a nemzetnek nagyobb része testi dologra maradjon — mert az észnek állapota más. Egy okos ember ítélheti ügyét ezernek: de egy szabó annyinak ruháját nem varrhatja,

sem egy eke számokra eleget nem szánthat. — Trajanus császár egy fővel az egész római birodalmat igazgatta, vezérlette; de kenyerére, népére, lakására, öltözetére millióm meg millióm kezek munkálkodtak. No hát a sokaságnak sorsa a testi munkára marad, melynek a tanult neveléstől, tudománytól örökre búcsúzni kell. Mivel pedig az országglás tapasztalással kiterjedett és tudományban rögzött elmét kíván, szembetűnik hogy a paraszt észszel sinórmértékben ellenkezik. Innen van, hogy királyságot sült parasztokból csinálni több a lehetetlenségnél is, — és ha csinálsz, nem vezérlő okosságot csinálsz, hanem a legbölcsebb hivatalba ültetsz bolondságot, az által kívánván hazádat boldogítani ott, hol a végre legtöbb ész kívántatik meg.

Tehát a paraszt érdeme mezei munka, kézi mesterség, és nem országiás; — mely szerint sorsának védelmét, ügyének, életének, igazságának fenntartását a társaságnak java, és maga a természet parancsolják. — Emberségből álljon hát a törvény a paraszti eránt, mert mivel hatalom alatt kell neki élni, — akár-hogy módold törvényeidet, — az embertelen birtokos mindenkor talál reá utat, hogy törvényeidet meglopván, — a szegényt rongálja, pusztítsa. Születés, nevelés, erkölcs, tudomány segítenek a paraszt sorsán azokban, kiknek hatalmok alá vettetik. Fáj neki, ha olyannak esik kezére, ki vad, tudatlan, — ha különben születéssel nem szelíd vagy éppen

gyáva, ki osztán nem azért jó hozzá, hogy reá gondolna, hanem kénytelenségből, mivel puhan született. — Nincsen az országé értelemnek haszontalanabb mivé, mint a szegénynek védelmére szerzett sok törvény, ha azokat erkölcsökbe meg nem szelídíti kik rajta uralkodóiak. ő a törvényt nem értheti, sem magát általa nem védelmezheti, — mivel nem ülhet ott, hol róla szó forog fenn. Ha ezer törvény van is eránta, de a szegénynek ügye mindég csupán jóakaratra marad azok közt, kik dolgát ítélik. Könnyű a törvényt magyarázni kik szerzik olyanoknak, kik nem értik, sem következéseikkel nem ellenkezhetnek, akárhogy üt ki részekre.

Következik, hogy mivel a paraszt mindenütt terhes adó és függés alatt van, még ott is, hol sokasága uralkodónak mondatik, tehát hasznot, nyereséget másokon levő hatalmánál fogyva nem szerezhetvén, tettetéshez, hazugsághoz, csaláshoz, ravaszághoz, végre lopáshoz ragaszkodik. A despot kegyetlenkedik, mivel hatalmas — a szegény csal, mivel senkin sem hatalmaskodhatik, hanem őtet ütik mindenfelől. Az emberek olyan eszközkhöz nyúlnak, amilyenhez férhetnek és sorsokon segít. De soha sem is lehetsz a paraszttal olyan alkuban, kötésbe, szövetségbe, kereskedésbe, gazdálkodásba, hogy meg ne csaljon, ha különben te nálánál csalárdabb nem tudsz, vagy nem akarsz lenni. Kevés szegény hiszi, hogy véllé vétkezik ha a gazdagot csalhatja, úgy

tartván hogy sorsa szüntelen való elnyomat-
tatás alatt szenyved: ő csak szabadulni gaz-
dagodni szeretne, mivel a szükség és a paran-
csoló hatalom szorongatják legközelebről éle-
tét — nem látja hogy célját elérvén, magának
is veszni kellene.

Azért kívántam, olvasó! a parasztságnak
természetiben személyére, tulajdonságaira
nézve is beletekinteni, hogy erkölcsit meglát-
ván, annak következéseit osztán — annál
könnyebben megérthesd. — Lássuk már ural-
kodásában:

Athenas.

Sehol se volt e világon a paraszt uralkodás
nagyobb divatjában, mint az athenasbelieknél.
— Elhitesi magával a paraszt sereg, hogy
uralkodik, és e mellett valahol az országos do-
log úgy fordul a kezére, hogy az okos emberek
ollan ki nem vehetik, sem ott nem mérsékel-
hetik, — örökké kegyetlenséget, bolondságot,
nevetséget mutat mindenben. Nincs veszedel-
mesebb, s egyszersmind nevetségesebb dolog,
mint mikor egy szökéssel a vargát herceggé,
s a gombkötőt ország bírójává teszed. A leg-
szebb, leggazdagabb veteményes kertbe bo-
csáss be zöldségének idején tíz-tizenkét
kecskebakot, — cs a varga herceget, gombkötő
királyt tükörbe látod.

Két dolgot hajított a világ hatalmába, —
egyik pénz, a másik tudomány. Valakik ezen
eszközökkel bírnak, a szegénységet, tudatlan-

ságot, minden törvényen viszontagságon keresztül rontván, örökké hatalmok alá zárják és horgon vezetik. Hiába üt ki néha-néha a sokaságnak tüze, mellyel magáról a hatalmat leveti, — mert szabadságával zűrzavarba jővén ismét maga húzza magára, hogy nyughasson, pusztulásától, vérengzésétől mrenekedve. — Kérlek, Olvasó! hogy uralkodjon a szegény gazdagon? az oktalan az okoson? Ha a parasztok valójában akarnának valahol uralkodni a világon, minden gazdagot és okost ki kellene magok közül űzni, hogy hatalmok alá ne essenek, vagy attól szabadulhassanak. De láttál-é valaha oly nevetséges, bolondságot és zűrzavart, mint e lenne rendes uralkodás helyébe?

Athenasnak paraszti sokasága uralkodó hatalomra jutván, mindent elkövetett a dicsőségnek theatrumán annak megbizonyítására, hogy embertelen paraszt, melynél fogva eszetlen is, kegyetlen is egyúttal. Valamennyi nagy ember származott közülök, kik hazájokat utolsó veszedelmétől megoltalmazták, — mind megölték, — vagy számkivetésbe küldötték, vagy tömlőére ítélték, kivóvén azon hiteteket, kik belőlük csúfot űztek, véreket, vagyonokat harácsolták, hogy álmodott dicsőségeknek nevébe rajtok uralkodhassanak. A törvény semmit sem akadályozhatott meg a mi veszélyt okozott, mert nem jó volt. Bolondoknak lehetetlen e világon jobb törvényt szabni, mint olyat, mely őket megkösse, — de

a bölcs Solon Athenasnak minden dühös bolondjait királyi szabadságba tévén, semmit se csinált, — hihető azért, hogy nem csinálhatta másképen, mivel a nép törvényét el nem fogadta volna. Ki kíván szabadabb lenni, mint aki örült, tudatlan, bolond? Az okos és tanult ember elnézi, hogy kezei a törvény által megkötessenek, ha erőszakot akar tenni, — noha a bölcseknek arra, hogy ne ragadozzanak, törvény nem kell; lelkek esmeretének világa, a közjó, a természet igazsága részéről elég törvény reá, hogy ne gonoszkodjanak, ha sehol tömlöcöt nem találnának is; de a vad ostoba szabadságot kér magának, hogy részeg hatalmával magán segíthessen, — ott keresvén dicőségét hogy alacsony sorsától a nagy embereket büntethesse, kiket csak azért is üldöz, hogy érdemetlen semmiségét nagy érdemeiken, és szegénységét vagyonokon bosszulahassa, — mely utálatos cselekedetekkel hivalkodását táplálja.

Troja megszállásának idején Thezeus Athenasnak rendet szab, — három szakaszba állítja népet, nemes, földművelő, paraszt és mestere ember. Látod mely régtől fogva áll ezen rend a társaságban, — mely nélkül nem lehet. — Athenas a királyok alatt magát nem mutatja, vagy legalább demokratiai állapotjához képest semminek tetszik; végre a királyságot eltörölven, hatalmát kezéhez veszi és nevét egész világra kiterjeszti, — Le lássuk a pa-

raszt uralkodást micsoda okossággal és igazsággal cselekszik, ahol magáról ítél:

Miltiades Marathonnál hazáját utolsó veszedelemtől menti meg, — oly móddal, népének kevés számát tekintvén az ellenségnek véghetetlen sokaságához képest, hogy tettét 'emberi csudának kell venni. Ezen hatalmának érdemét az uralkodó parasztság úgy hálálja, hogy szabadítóját tömlöcre vetvén, ott kesergesse halálra. Miért jött el Parosz szigete alól, hol sebet kapott? miért nem vette meg? E volt romlásának helyes oka. — Eleitől fogva a paraszt uralkodók mindig megkívánták, hogy vezérek győzhetetlen legyen, — hogy akadályra e világnak minden viszontagságai közt sem találjon, mint az Isten maga.

Aristidest, ki az emberi érdemnek példa nélkül való koronája volt, számkivetésre küldi, csak azért, hogy miért nevezi minden ember így: *as igaz Aristides*. Utazzon! mond a fejedelmi parasztság, ha jobb nálunk. De nála nélkül az eszetlen, és még embertelenebb uralkodók társaságbeli életeket folytatni nem tudván, utána küldenek és gyalázattal kérik, hogy sietne hazájának védelmére, mely olyan szánakozásra méltó ostoba volt, hogy boldogságát magából kiüzte. Visszajön s betölti Athenast boldogsággal, igaz erkölccsel egész haláláig. — *Themistokles* Szalaminánál Athenast úgy szólván temetőjéből hozza fel világra, életre; — nála nélkül Persiának hatalma örökös rabságba temette volna el; —

jutalom fejébe bujdosóvá, s hazáján kívül vész el, melyet megmentett. — *Cimont* a legnemesebb, a legérdemesebb adakozásái nagy embert számkivetésre ítélik, mivel Perikles úgy akarta, ki a népet horgon vezette, hogy rajta uralkodhasson, — mindég azt mondván neki: hogy ti parancsoljatok, — őket láttatván szolgálni — szolgáltatta magát velek. — *Alci- biadest fővezérré* teszik, — ha hívják — le- vetik — ismét helyre teszik, — újra üzőbe ve- szik, s elvesz. Hat főkapitányokat ítéli hóhér pallosára, hogy az ütközet után miért nem te- mettették el tüstént a holtakat, — mely dol- got az idő nem engedett, noha rendelés volt téve éránta. *Sokratest*, ki Cicerónak ítélete szerint mennyből szállította alá a bölcsesé- get, — halálra ítélik. — *Jociont*, a legérdeme- sebb és legártatlanabb bölcslet hasonloul' meg- öletik. — Végre a paraszt uralkodók ostoba- ságokat ostobaságra, kegyetlenséget kegyet- lenségre, bűnt bűnre tetézvén, oly meghalmo- zott bolondságot mutatnak, melyre lehetetlen szemeidet úgy vetni, hogy a bosszúságnak ke- servében nevetve ne fakadj. — Jaj a nemzet- nek, hol a vad tudatlanság tudós és nemes ré- szét embertelen, irigy és durva hatalma alá zárja. Az alacsonyok az erkölcsi méltóság- nak, a tudatlanság a tudománynak ellene es- küdt halálos ellensége, mivel a maga sundasá- gát amazoknak ragyogó tükrökben mindenik megaláztatással kéntelenítették nézni. Az os- toba, alacsony erkölcs bottal bosszulja magát

a nagy emberen, ha hatalmába kaphatja, mivel érdemmel vele nem bír. — Időről időre mindent elkövetett az emberi nemzet, hogy magával bírhasson, és bűnét zabolázhasson; — feneketlen mélységű törvény-tengereket árasztott cselekedeteire; — egyfelől tömlöc, nyárs, akasztófa, pokol, kárhozat; — más részről jutalom, boldogság, paradicsom. Mindent felvett, valami ösztönül szolgálhat; de meg is valamerre fordulsz e világon, mindenfele látod e világon a gonoszságnak öldöklő pusztítását. — Csalás, lopás, erőszakoskodás, liitetés, hazugság, mérges becstelenég, — az egeknek káromlása, szemtelenség, — felére befedezett szembetűnő ragadozás, árulás, egymásnak vesztére való törekedés, titkon fojtotgató irigység, szerelmes bűgás, — pompa prédálás, — a hazudott soha meg nem adott kölcsön, pénz, korhelység, — a közönséges emlíeri bolondságnak tengerében egymásnak eszetlenséggel Λ -aló vádolása, — hol egyből s másból kinek van több, senki meg nem határozhatja, senki meg nem mondhatja — mivel kiki szomszédját látja eszetlennek, bolondnak kiáltván e világot magán kiválva, noha eszetlensége miatt csúfos valóságát mindenütt nevetséggel borítja be. — Mindenféle titkos és nyilvánvaló gonoszságnak látod e földnek színe szerte-széjjel levő gyakorlását, hol igaz lelkét kíván bizonyságul, annak színe alatt csal meg hamislelkűséggel, — hol a jóságos cselekedetek szóba maradnak, húzásba vo-

násba gyakoroltatnak, — hol okoskodással élnek eszetlenül, és mennyei, földi törvények közt törvénytelenül, — hol sok ember mosolyogva fogad szembe, s ha tőle elfordulsz, utánad rúg, — hol hűséges cselekedeteket fogadsz szolgálatodra, kik halálos ellenségeid kenyeréért, pénzéért, — mindenütt pusztulásodra lévén amennyiben töllel telhetik. Vidám eset, mikor embereket kell fizetni és bérbe fogadni azért, hogy mindenütt pusztítsanak és mindenfelé gyalázzanak.

Az embereknek némely része úgy mutat, ítélt, — hogy uralkodásod módjával mivé teheted. De ne mond, hogy Európának erkölcssei egy áltáljába minden emberbe gonoszok. — Az egész emberi nemzet ellen kikelni szentségtörés. Hová teszed magadat! — mert te is ember vagy. Ki mondhatja magáról, hogy csak ő igaz e világon! Van derékség, emberiség, jóság, igazság a természetbe, mely ellen pert indítani egy halandónak sem lehet. Igaz az, hogy temérdek közöttünk a bűn, ez ellen kell a háborút folytatni. A jóság közt a gonoszság széjjel van terülve e világon, — de ki meri mondani, hogy minden ember gonosz! hová lenne az emberi nemzet! és miben esmérnéd meg Istenednek jóságát!

Az emberi nemzetet erkölcsére nézve egyáltalában jónak, sem rossznak nem lehet tartani, — rész szerént mind égiük, mind másik, — de egyik sem egészen. Európának véghetetlen tudománya, okoskodása igaz az, hogy egy-

felől sok szenvedést szül, melyek sem természetre, sem életünknek szükségeire nem tartoznának, ha azokat bujálkodásig, pompáig nem vittük volna, — de másfelől sok nyugodalmat és nyereséget szereznek.

Jegyzés. — Gyanúságba jöttem, hogy ezen okaimnak célját nem minden olvasó nézheti ki — emlékeztetem tehát európai bölcseinknek azon nevezetes vetélkedésekre, mely által a nmlt százban ezt hányták, vetették: *ha a tudományok, mesterségek romlására vannak-e az erkölcsöknek vagy nem?* Találkozott olyan, ki így szólott: *minden színmutatásában felöltöttünk az igaz erkölcsöknek, — egyet sem bírván a maga valóságában.*

Mindezeket fontolván világosságra jön, hogy a törvényes, azaz constitutionális király legjobb uralkodás módja e világon. Ellenvetésül mondják némelyek, hogy a királyoknak soha nincs elég. Itt a dolog egyre megyen, csak a szólásoknak formáját változtassuk, s így mondjuk ki: hogy az embereknek soha nincs elég. Hol láttál gazdát olyat, ki jövedelmét nevelni ne kívánná? A préda kezű azért neveli, hogy többet szórhasson el — a fukar azért, hogy nagyobb rakás kincset kucoroghasson és gyalázatoskodhasson, minden emberének verejtékét sajtóba csavarván azért, hogy több-több vagyon közt éhezessen, és menynek, földnek gúnyolódására élhessen. Már mivel a király jövedelme úgy nevedik, ha népe löböt fizet, te esel a latban. Ne beszélj! azt

mondod. Igen! mert alatta vagy a királyi széknek s más ül benne; de ha születésed téged helyzetetett volna, inkább hiszem, azt mondanád: *beszélj csak még róla tovább isi* A királyi szék az embert vágyódásaitól meg nem fosztja, — sőt még az ebben lévő módoknak többségével többet ad neki, mint másoknak. Kiben nincs vágyódás, akárhol legyen? Törvény kell hát mindennek, hogy kit-kit mérsékeljen. Már ha állítanám, hogy törvényre egy királynak sincs szüksége, melynél fogva népe eránt való kívánságait bizonyos határok közé vegye, — megegyezem abban, hogy esztelenül szólanék a közboldogság ellen, oly hízelkedéssel lévén az uralkodók eránt, mely magyar nemzetnek vérre érdeinetlenné tenne és filozófusok seregéből kivetne.

Nem állítom, hogy egyik világi állapotod az uralkodásban a másiknál nem jobb — hogy sorsodnak terhét könnyebbé tenni kötelességednek ne esmérjed, — hogy despot alatt csakúgy nyughatsz, mint törvényes uralkadó alatt; — csak ezt mondom, hogy országosodnak vérontással való változtatását örökké kerüljed, — mivel többbe kerül a fáradság, mint a nyereség. Ha egyszerre jön a roppanás, melyet az uralkodásnak hibái készítenek, — száz esztendő kell előre. Mit tehetsz? omlásai közé temet. Egy közönséges lázadás sem akkor készül meg, mikor kiüt; el pislog gerjedő tüze száz esztendeig s tovább is hamvában, míg hirtelen fellobbanásra jővén az országnak sor-

sát irtóztató rázkódások között változtatja meg. Az ilyen esetekről nem is írok, mivel ezeknek regulájok, vezérlő okosságok az egekbe vannak megírva és halandók sorsára nem tartoznak. A Vezuviusnak csendes tüze sokáig forr feneketlen mélységben, míg gyomra habjjaival megtelvén, rémítő lehelletek közt okádja ki, melynek kirohant tengerével falukat, városokat temet el.

Valahol valamely nemzet egy szökéssel fején keresztül esik, és vérében keveredik, — panaszának okát mindég azoknak mívei között vizsgálód, kiknek kezekre az országló hatalom bizallatva volt, — király, tanács, vagy akárki legyen. Soha a nyugodalmához szokott nép tüze mellől gyermekei közül vérengzésre ki nem kel, ha semmi nem erőlteti. A közönséges sinat csak arra ad jelt, hogy az uralkodó hatalom önnön kebelébe nyúljon. Kialthatod osztán igazságaidat a dühösségbe jött népnek — fegyverrel felel, és vérednek kiontásában keresi okait.